

Harmaan talouden ilmiöt ravitsemisalalla

Soile Taikina-aho

Opinnäytetyö
Joulukuu 2015
Palveluliiketoiminnan koulutusohjelma, ylempi amk
Matkailu-, ravitsemis- ja talousala

Jyväskylän ammattikorkeakoulu

JAMK University of Applied Sciences

Tekijä(t) Taikina-aho, Soile	Julkaisun laji Opinnäytetyö, ylempi amk	Päivämäärä 07.12.2015
	Sivumäärä 101	Julkaisun kieli Suomi
		Verkkojulkaisulupa myönnetty: x
Työn nimi Harmaan talouden ilmiöt ravitsemisalalla		
Tutkinto-ohjelma Palveluliiketoiminnan koulutusohjelma, ylempi amk		
Työn ohjaaja(t) Sinikka Pesonen		
Toimeksiantaja(t)		
<p>Tiivistelmä</p> <p>Harmaa talous on lisääntynyt työvoimavaltaisilla aloilla, joilla ns. pimeän työvoiman käyttö on yleistä. Majoitus- ja ravitsemisalalla harmaan talouden arvoksi laskettiin vuoden 2008 liikevaihdosta 10,9 prosenttia. Majoitus- ja ravintolapalvelut Mara ry:n yrittäjäkyselyn mukaan pimeän työvoiman käyttö oli yleisin harmaan talouden ilmiö, jota rahoitetaan kirjanpidon ohittavalla myynnillä. Yleisiä ilmiöitä olivat kirjanpidon ohittava ruokamyynti sekä olut- ja muu alkoholimyynti. Yleisin tulonsalaustapa kirjanpidon ohittavassa myynnissä oli, ettei myyntiä kirjattu kassaan.</p> <p>Harmaa talous vaikuttaa yhteiskunnan kykyyn ylläpitää julkisia palveluja ja heikentää sosiaaliturvan rahoitusta yhteiskunnan menettäessä verotuloja. Harmaa talous vaikuttaa yritysten väliseen kilpailuneutraliteettiin ja vähentää yritysten mahdollisuuksia investointeihin ja jarruttaa alan kokonaiskehitystä. Työntekijä voi joutua kärsimään huonoista työoloista, kun työnantaja ei noudata työelämän pelisääntöjä. Lisäksi työntekijä menettää kaikki virallisella työ sopimuksella saatavat edut sekä ansiosidonnaisen eläkkeen. Harmaa talous vaikeuttaa ammattitaitoisen työvoiman saantia ja vähentää alan houkuttelevuutta sekä koulutukseen hakeutumista.</p> <p>Opinnäytetyö on kvantitatiivinen. Tavoitteena oli selvittää harmaan talouden ilmiötä ravitsemisalalla työntekijöiden näkökulmasta. Opinnäytetyötä tehtäessä perehdyttiin työnantajia velvoittavaan lainsäädäntöön ja alan kirjallisuuteen sekä harmaasta taloudesta ja työvoiman hyväksikäytöstä tehtyihin tutkimuksiin. Lisäksi tutustuttiin eri ministeriöiden tai niiden ohjauksessa olevien virastojen julkaisuihin tai asiantuntijakirjoituksiin.</p> <p>Työntekijät, kuten yrittäjätkin pitävät harmaaseen talouteen siirtymisen syinä halua säästää kustannuksista ja hakea joustoja työntekijöistä. Työntekijät pitivät syinä lisäksi myös yrittäjien ahneutta ja yrittäjien omien henkilökohtaisten etujen ja tulojen maksimointia. Tutkimuksessa työntekijöistä puolet piti merkittävimmin harmaan talouden ilmiöinä työntekijöiden alipalkkausta ja muita työelämän sääntöjen rikkomista sekä pimeää työn käyttöä. Työntekijöistä lähes 86 % prosentoin mielestä myyntitoiminnassa ei salata tuloja.</p>		
Avainsanat (asiasanat) Harmaa talous, pimeä työ, tulonsalaus, työvoima, työeläke, sosiaaliturva, työehtosopimus, työelämän pelisäännöt, arvonlisävero, verovelka		
Muut tiedot		

Author(s) Taikina-aho, Soile	Type of publication Master's thesis	Date 07.12.2011
	Number of pages 101	Language of publication: Finnish
		Permission for web publication: x
Title of publication Title Manifestations of the Shadow Economy in the Catering Sector		
Degree programme Master's Degree Programme in Hospitality Management		
Supervisor(s) Pesonen, Sinikka		
Assigned by		
Abstract <p>The Shadow Economy has increased in the labor intensive industries where undeclared labor is common. The calculated value of shadow economy in the hotel and catering sector in 2008 was 10.9% of the total yearly turnover of the sector. According to an inquiry made by the registered association MaRa ry to the entrepreneurs, the most common shadow economy manifestation in the sector was undeclared labor financed by unregistered sales. Common examples were the unregistered sales of food and alcoholic beverages.</p> <p>The Shadow Economy reduces government tax revenues, which undermines society's ability to maintain public services. It affects the competition neutrality and inhibits the overall development of the sector. Undeclared employees may have poor working conditions if the employer does not comply with the labor rules. Undeclared work is insecure, unsafe and not pensionable. The Shadow Economy reduces the attractiveness of the sector, makes it difficult to acquire professional labor and motivated students.</p> <p>The research approach use is quantitative. The thesis generated information based on the theories presented before. For the thesis, the author studied the appropriate legislation, literature of the field and the surveys done about the utilization of the Shadow Economy and undeclared labor. She also examined some publications and specialist writings of different ministries and bureaus under their control. The objective was to examine the shadow economy phenomena from the perspective of catering workers.</p> <p>Both employers and employees reckoned that the main reason for switching to the Shadow Economy was to cut costs but employees also blamed the entrepreneurs for wanting to maximize their own personal income. According to the survey, half the employees thought that the most significant phenomenon was undeclared and/or underpaid workers. Nearly 86 % of the employees were of the opinion that no sales income are concealed.</p>		
Keywords/tags (subjects) shadow economy, undeclared labor, misreported incomes, labor, earnings-relate pension, social security, collective agreements, value-added tax, tax-debt		
Miscellaneous		

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	3
2	HARMAA TALOUS	7
2.1	Harmaan talouden määrittely.....	7
2.2	Suomen harmaan talouden laajuus	11
2.3	Harmaan talouden vaikutukset yhteiskunnassa.....	12
2.4	Harmaaseen talouteen siirtymisen syitä	12
3	HARMAAN TALOUDEN ILMIÖT RAVITSEMISALALLA	15
3.1	Lainsäädäntöön pohjautuvien veloitteiden laiminlyönnit	15
3.1.1	Taloudellisen toiminnan raportointivelvollisuuden laiminlyönnit	16
3.1.2	Työnantajan palkkaan ja eläkevakuuttamiseen liittyvät laiminlyönnit.....	18
3.1.3	Muut työvoimaan liittyvät laiminlyönnit.....	20
3.1.4	Luvanvaraisen toiminnan harjoittaminen ilman lupaa	25
3.1.5	Tuote- ja palveluturvallisuuden vaarantuminen	26
3.2	Ilmiön näkyvyyttä mahdollistavat rekisterimerkinnot	27
3.3	Harmaan talouden vastainen kampanjointi.....	29
3.4	Ravitsemisalan harmaan talouden eri ilmiöiden laajuus	30
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	37
4.1	Tutkimusmenetelmät	37
4.2	Aineiston keruu.....	38
4.3	Aineiston analysointi.....	39
4.4	Tutkimuksen luotettavuus	40
5	TUTKIMUKSEN TULOKSET	45
5.1	Harmaaseen talouteen siirtymisen syyt	45
5.2	Harmaan talouden yleisimmät ilmiöt.....	46
5.3	Harmaan talouden vaikutus kilpailuneutraliteettiin	48
5.4	Myyntitoiminnassa salaaminen.....	48

5.5	Työnantajan velvollisuuksiin kuuluvien tehtävien hoitaminen	51
5.6	Harmaan talouden ilmiöiden havainnointi	57
5.7	Velvoitteidenhoidon tarkastaminen rekistereistä	64
6	JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA.....	65
	LÄHTEET	73
	LIITTEET	
	Liite 1. Webropol - kyselytutkimuslomakkeen sähköinen linkki	79
	Liite 2. Webropol-kyselytutkimus	80
	Liite 3. Harmaan talouden havainnointi	96
	KUVIOT	
	Kuvio 1. Harmaan talouden rakenteellinen nelijako	10
	Kuvio 2. Harmaan talouden ilmenemismuodot majoitus- ja ravitsemisalalla.....	30
	Kuvio 3. Harmaan myynnin osuus kokonaismyynnistä palvelu- ja tuoteryhmittäin	31
	Kuvio 4. Verontarkastuksessa havaitut harmaan talouden ilmiöt salatuista palkoista, pimeistä palkoista ja peitellyistä palkoista	32
	Kuvio 5. Harmaan talouden ilmiöiden yleisyys ravitsemisalalla	47
	Kuvio 6. Harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen suuruus.....	48
	Kuvio 7. Myyntitoiminnassa harjoitettu salaaminen	49
	Kuvio 8. Myynninsalaamisen kohteet	50
	Kuvio 9. Kuitin antaminen myyntitapahtumassa	50
	Kuvio 10. Työehtosopimuksen työaikamääräysten noudattaminen	53
	Kuvio 11. Työvuorolistan esille laittaminen ennen kolmiviikkoisjakson alkamista	54
	Kuvio 12. Korvaavatko työssäopijat vakituista työvoimaa?	54
	Kuvio 13. Onko työnantaja hoitanut sosiaaliturvaan liittyvät maksut ja ennakonpidätyksen?	55
	Kuvio 14. Onko työnantaja maksanut lakisääteisen tapaturma- ja henkivakuutuksen?	56
	Kuvio 15. Onko lakisääteinen työterveyshuolto järjestetty?	56
	Kuvio 16. Alkoholin myynti ilman lupaa	57
	Kuvio 17. Halpa pizza	58
	Kuvio 18. Anniskeluhäiriöiden esiintyminen	59
	Kuvio 19. Elintarviketurvallisuus Oiva-arvosanoin	61
	Kuvio 20. Myyntitapahtuman häiriöt.....	63

1 JOHDANTO

Harmaa talous on ollut kasvavan kiinnostuksen kohde Suomen liittyttyä Euroopan unioniin. Euroopan unionin tilijärjestelmän mukaan kaikki laillinen ja laitton toiminta tulisi sisällyttää bruttokansantuotteeseen, sillä Euroopan unionin budjetista osa määräytyy jäsenmaiden bruttokansantuotteen pohjalta. Harmaa talous vaikeuttaa Suomen kykyä ylläpitää julkisia peruspalveluja ja heikentää sosiaalijärjestelmän rahoitusta yhteiskunnan menettäessä verotuloja. Julkisyhteisön kyky tuottaa julkisia palveluja tai maksaa sosiaalisia etuja kansalaisilleen heikkenee, kun julkisyhteisö menettää verosaamiset harmaan talouden seurauksena. Harmaa talous vaikuttaa yritysten väliseen kilpailuneutraliteettiin ja vähentää yritysten halukkuutta investointeihin ja jarruttaa alan kokonaiskehitystä. Se vaikeuttaa ammattitaitoisen työvoiman saantia ja vähentää alan houkuttelevuutta sekä koulutukseen hakeutumista.

Eduskunnan tarkastusvaliokunnan tutkimuksessa tutkijat Hirvonen, Lith ja Walden kertoivat majoitus- ja ravitsemisalalan harmaan talouden arvon olleen vuonna 2008 yhteensä 670 miljoonaa euroa. Se oli koko toimialan liikevaihdosta 10,9 prosenttia. Harmaan talouden käsitteen määrittely on hyvin vaikeaa, sillä sitä määritellään usein eri tavoin ja määritelmä vaihtelee maittain. Harmaa talous muuttuu lisäksi jatkuvasti ihmisten moraalikäsitteiden, viranomaisten antamien sanktioiden tai lainsäädännöllisten uudistusten myötä. Harmaaseen talouteen liittyy talousrikollisuutta, jopa rikollista toimintaa. Ajantasainen lainsäädäntö määrittelee harmaan talouden sellaiseksi toiminnaksi, jossa laiminlyödään lakisääteisiä velvoitteita kuten verojen-, lakisääteisten eläke-, tapaturma- tai työttömyysvakuutusmaksujen, tullin perimien maksujen tai perusteettoman palautuksen saamiseksi.

Kiinnostus aiheeseen harmaan talouden ilmiöistä ravitsemisalalla nousee omakohtaisesta ja pitkästä ravitsemisalalan työkokemuksesta. Varsinainen syvä kiinnostuneisuus alan ilmiöihin on noussut virkamiestyössä valvovana virkamiehenä. Valvontatarkastuksilla tulee esille yrityksiä, joissa ei elintarviketurvallisuudesta juurikaan välitetä. Työvoimaa voi olla aivan liian vähän työmäärään nähden. Koska taloudellinen voiton tavoittelu on päätavoite, ei työntekijöille jää aikaa elintarviketurvallisuudesta huolehtimiseen. Ravitsemisalalle halutaan saada ilmaista työvoimaa kuten työssäoppijoita, harjoittelijoita tai yhteiskunnan tuella työllistettyjä työntekijöitä. Heidän työllistämisensä vähentää vakituisten työntekijöiden työaikaa. Maahanmuuttajien yrityksissä voi olla paikalla keittiön puolella useita henkilöitä, jotka esittäytyvät perheenjäseninä

tai ystävinä, jotka ovat tulleet juuri tervehtimään tai auttamaan yrittäjää. Maahanmuuttajayrityksessä kyseisen toiminnan takana voi olla pimeää työtä tai jopa laittoman työvoiman käyttöä.

Harmaan talouden vastainen työ oli edellisen eduskunnan kärkihanke. Hankkeeseen kuului harmaan talouden vastainen kampanjointi eri medioissa. Kampanjan nimi oli Harmaa talous – musta tulevaisuus. Kampanjoinnilla pyritään antamaan tietoa harmaan talouden ilmiöistä ja vaikuttamaan ihmisten asenteisiin. Harmaassa taloudessa toimivien osapuolten intressien mukaista on muun muassa tulon salaaminen: työntekijän ja palkansaajan välisessä suhteessa pimeään palkan maksu, yrittäjän ja kuluttajan välisessä liikesuhteessa palvelun kuitittomuus. Yksityishenkilöt hyväksikäyttävät harmaan talouden yrityksiä tuotteita tai palveluita ostaen. Yksityiseen kulutukseen tuotteen tai palvelun ostajalla ei ole kiinnostusta saada kuittia, jolloin hinta voi olla halvempi. Asiakkaalle tuotteen tai palvelun halvin hinta voi saada aikaan ostospäätöksen, mutta harmaan talouden toiminnalla on epäeettinen puoli, jota ei ole vielä harmaan talouden kampanjoinnissa korostettu. Tuote tai palvelu on voitu tuottaa olosuhteissa, joissa työntekijät voivat olla huonojen työolosuhteiden uhreja. Työnantaja ei noudata lakisääteisiä tai työehtosopimuksessa sovittuja velvoitteita, raaka-aineita voidaan ostaa harmaita myyntikanavia käyttäen, eikä tuoteturvallisuudesta välitetä. Myyntitulojen salauksen, pimeiden palkkojen tai peiteltyjen osinkojen ja maksamattomien arvonlisäverojen sekä muiden maksamattomien verojen takia yhteiskunta menettää tuloja, joilla se voisi ylläpitää palveluja ja maksaa kansalaisilleen sosiaaliturvaa tuovia etuja. Työntekijälle ei kerry ansioon pohjautuvaa eläkettä pimeää työtä tekemällä. Työntekijä voi hakea työttömyyskorvausta tai muita sosiaaliturvaa tuovia etuuksia, joihin hänellä ei olisi oikeutta.

Harmaan talouden tutkiminen on vaikeaa sen piiloluonteisuuden tähden. Tulojen salauksesta ei välttämättä tiedä kuin tulonsalaaja itse, sillä tulojen salaus kassalaitteesta onnistuu esimerkiksi haittaohjelmalla Internetin kautta etätyönä. Työntekijä ei voi olla täysin varma siitäkään, onko työnantaja hoitanut lakisääteisen työeläkevakuuttamisen ja muut sosiaaliturvaan liittyvät maksut, ellei itse tarkista säännöllisesti työeläkeotetta. Työntekijät eivät tiedä, onko työnantaja tilittänyt arvonlisäverot ja muut verot tai onko kirjanpito tehty rehellisesti. Pimeää työtä tekevät henkilöt eivät paljasta julkisesti tekevänsä pimeää työtä. He ovat voineet hakea oikeudettomasti työttömyyskorvauksia tai muuta etuuksia. Laittomalla työntekijällä ei ole oleskelulupaa, eikä oikeutta olla maassa, saati työskennellä. Asiakkaatkaan eivät voi välttämättä tietää, toimiiko yrittäjä harmaassa taloudessa vai rehellisesti, sillä kuitin antaminen ei ole täysin varma tae siitä,

että yrittäjä toimisi rehellisesti. Patenti- ja rekisterihallituksen ja verohallinnon yhteisestä yritys- ja yhteisötietojärjestelmästä Ytj:stä sidosryhmät voivat yrityksen nimen tai y-tunnuksen perusteella tutkia ja arvioida ilmaiseksi yrityksen luotettavuutta yrityksen rekisterimerkintöjen pohjalta tai maksusta tilata yrityksen tilinpäätöstietoja ja muita asiakirjoja.

Suomen historian suurimmassa harmaan talouden tutkimuksessa, Suomen kansainvälistyvä harmaa talous, oli mukana ravitsemisalalan järjestäytyneiden yrittäjien Mara ry:n jäsenille tehtyjä tutkimuksia. Järjestäytyneet yrittäjät ovat liikevaihdolla merkittävä ryhmä. Yhteen laskettu liikevaihto on noin 75 prosenttia koko toimialan liikevaihdosta. Tutkijan kannalta he ovat hyvin saavutettavissa, mutta yrittäjät jotka eivät ole järjestäytyneet ja vastaavat toimialan 25 prosentin liikevaihdosta, ovat vaikeammin saavutettavissa. Järjestäytymättömät yrittäjät ovat pienyrittäjiä ja saattavat Verohallinnon mukaan toimia mitä todennäköisimmin harmaassa taloudessa. Liikevaihdoltaan pienimmissä yrityksissä on suhteellisesti eniten harmaata taloutta, mutta suurimmista ravitsemisalalan yrityksistä löytyy euromääräisesti suurin harmaa talous. Tämä pienyrittäjien ryhmä olisi varsin mielenkiintoinen tutkimuskohde, mutta heitä olisi hyvin vaikea saada laajaan tutkimukseen. Työntekijät eivät tosin voi tietääkään, mitä kaikkea työnantajat harmaassa taloudessa tekevät, mikä johtuu harmaan talouden piiloluonteisuudesta. Ravitsemisalalan järjestäytyneiden tai sitä suunnittelevien työntekijöiden saavuttaminen on hyvin mahdollista palvelualojen ammattiliiton Internet-sivujen kautta.

Jyväskylän ammattikorkeakoulun alempaa tai ylempää restonomitutkintoa suorittavat opiskelijat kutsuttiin mukaan tutkimukseen henkilökohtaisella sähköpostiviestillä. Yleisellä linkillä tutkimukseen osallistuivat Haaga-Helian ammattikorkeakoulun alempaa tai ylempää restonomitutkintoa suorittavat opiskelijat. He saivat linkin oman yksikkönsä kautta lähetetyllä sähköpostilla, jossa oli saatekirje mukana. Palvelualojen ammattiliiton Facebook-sivulla julkaistiin yleinen linkki, ja tutkimusta mainostettiin liiton PAM-ammattilehdessä. Yksityinen ja yleinen linkki olivat auki 28.4.–7.6.2015 välisen ajan.

Tässä opinnäytetyössä tutkimusongelmana oli selvittää:

- Mitä ovat harmaan talouden ilmiöt ravitsemisalalla?
- Kuinka laajoja ilmiöt ovat?
- Mitä vastaajat havainnoivat harmaan talouden ilmiöistä?

Opinnäytetyön tarkoituksena on tutkia ravitsemisalalan työntekijöiden näkökulmasta mitä harmaan talouden ilmiöt ovat ja kuinka laajoja ne ovat. Lisäksi selvitettiin, mitä vastaajat havainnoivat ilmiöistä, jotka voivat liittyä harmaaseen talouteen.

Harmaan talouden ilmiöistä on tuotu teoriapohjassa esille järjestäytyneille yrittäjille tehtyjä tutkimustuloksia, mutta myös viranomaisyhteistyöprojekti VIRKE:n ja verohallinnon verotarkastuksista tekemistä tutkimuksista. VIRKE oli harmaan talouden selvitysyksikön edeltäjä, ja se toimii nyt osana verohallintoa. Tutkimustyössä on perehdytty työnantajaa velvoittavaan lainsäädäntöön, ravitsemisalaa koskevaan yleissitovaan työehtosopimukseen, kotimaisiin ja ulkomaisiin tutkimuksiin ja tieteellisiin artikkeleihin, alan kirjallisuuteen sekä ministeriöiden ja heidän ohjauksessaan olevien virastojen julkaisuihin ja asiantuntijakirjoituksiin.

Yrittäjän harjoittama liiketoiminta ei ole harmaassa taloudessa, jos yrittäjä noudattaa liiketoiminnassaan lainsäädäntöä. Liiketoiminnan harjoittamiseen liittyvä lainsäädäntö rajaa opinnäytetyötä. Yrittäjän rikosoikeudellinen vastuu harmaan talouden toiminnassa rajattiin pois. Opinnäytetyön ulkopuolelle rajattiin varsinainen kirjanpityö, jota yleisimmin tekevät tilitoimistot. Opinnäytetyössä ei myöskään käsitellä työsuojeluun, työturvallisuuteen, työsyRJintään tai laittomaan työvoimaan liittyviä asioita, vaikka ne liittyvätkin vahvasti harmaaseen talouteen.

Opinnäytetyö toteutettiin kvantitatiivisena eli määrällisenä tutkimuksena. Tutkimusmenetelmänä käytettiin webropol-kyselyohjelmistoa. Ohjelmisto mahdollistaa ristiintaulukoinnin ja suodatuksen sekä vertailun. Webropol-ohjelmistosta voi tulostaa valmiita raportteja liitettäväksi opinnäytetyöhön, muun muassa PowerPoint, Word, Pdf tai Excel-tiedostoina. Webropol-kyselyohjelmiston kyselytutkimuksesta tehtiin kopio ja kyselytutkimukset linkitettiin keskenään, jotta näille kahdelle ryhmälle lähetetyn kyselytutkimuksen vastauksia voi vertailla myöhemmin tulosten analysointivaiheessa.

2 HARMAA TALOUS

2.1 Harmaan talouden määrittely

Harmaan talouden käsite ei ole yksiselitteinen. Kirjallisuudessa harmaata taloutta tai epävirallista taloutta on määritelty usein eri tavoin, ja on monia harmaan talouden osa-alueita. Harmaaseen talouteen liittyy talousrikollisuutta, ja viranomaisten arvioiden mukaan selvästi rikollinen toiminta kytkeytyy entistä tiukemmin harmaaseen talouteen (Hirvonen, Lith & Walden 2010, 28–29). Suomessa tai kansainvälisestikään talousrikoksesta ei ole yhtenäistä ja hyväksyttävää määritelmää. Suomessa talousrikollisuuden määritelmää ovat käsitelleet Lahtinen ja Virta (1998) sekä Lahtinen ja Alvesalo (1994). Sisäministeriö laati poliisihallintoa varten yleismääritelmän talousrikoksesta vuonna 1996. Sen määritelmän mukaisesti talousrikoksella tarkoitetaan ”yrityksen, julkishallinnon tai muun yhteisön toiminnan yhteydessä tai niitä hyväksi käyttäen tapahtuvaa, oikeudettomaan, huomattavaan välittömään tai välilliseen taloudelliseen hyötyyn tähtäävää rangaistavaa tekoa tai laiminlyöntiä” (Järjestäytyneen rikollisuuden rikollisuuden ja terrorismin torjunta, Sisäisen turvallisuuden ohjelman valmisteluun osallistuneen asiantuntijaryhmän loppuraportti 2008,10).

Suomessa harmaan talouden käsitettä on määritelty vuoden 1994:21 Valtionvarainministeriön harmaan talouden selvitystyöryhmän välimuistion pohjalta. ”Harmaalla taloudella tarkoitetaan taloudellista toimintaa, joka tapahtuu viranomaisilta salassa toiminnasta saaduista tuloista menevien verojen ja maksujen välttämiseksi. Harmaaseen talouteen liittyy usein myös muiden yhteiskunnallisten velvoitteiden laiminlyönti” (Valtionvarainministeriön työryhmämuistio 1994:24, 1.) Harmaa talous määriteltiin ensimmäistä kertaa Suomen lainsäädännössä, kun laki harmaan talouden selvitysyksiköistä, 21.1.2010/1207, tuli voimaan. Laki määrittää harmaaksi taloudeksi organisaation sellaisen toiminnan, jossa aiheutuvia lakisääteisiä velvoitteita laiminlyödään verojen, lakisääteisten eläke-, tapaturma- tai työttömyysvakuutusmaksujen, tullin perimien maksujen tai perusteettoman palautuksen saamiseksi. (Laki harmaan talouden selvitysyksiköistä 2.1 § 2 k.)

Suomessa kiinnostus harmaata taloutta kohtaan heräsi 1990-luvun laman aikana. Suomen harmaata taloutta arvioitiin Euroopan Unioniin liittymisvuonna 1995 tilastokeskuksen erillisselvityksellä. Taustalla oli EU:n tilastotoimisto Eurostatin käynnistämä tutkimushanke, jolla bruttokansantuote ja tulot pyrittiin arvioimaan mahdollisimman tyhjentävästi kaikissa

jäsenmaissa. Se oli tärkeää, koska bruttokansantuote on EU:n budjetin pohja, yksi jäsenmaksujen maksuperuste, EU:n ja rakennerahastosta myönnettyjen tukien maksamisen merkittävä peruste. (Walden 2010, 1; Hirvonen ym. 2010, 26.) Siksi Yhdistyneiden kansakuntien System of National Accounts (SNA 93) ja Euroopan unionin European System of National Accounts (ESA 95) -tilinpitojärjestelmien mukaan kaikki laillinen ja laitton toiminta tulisi sisällyttää kansakuntien tilinpitoon. SNA:ssa ei ole vedetty tarkkaa rajaa laittoman ja harmaan talouden välille, sillä aikaansaatu tuotanto tulisi sisällyttää bruttokansantuotteeseen. (Lith 2010, Liite 8, 6.)

Laittomalla taloudella eli mustalla taloudella tarkoitetaan rikollista toimintaa. Se on palvelujen tai tavaroiden tuotantoa, joka ovat lainsäädännön mukaan kokonaan kiellettyä, kuten huumausainekauppa. Harmaata taloutta on salattu toiminta, joka on laillista liike-, elinkeino- tai sijoitustoimintaa tai palkkatyötä. Muun muassa anniskelutoiminta ravitsemisliikkeessä ilman viranomaisten lupaa on harmaata taloutta. Alan kirjallisuudessa asiantuntijoiden keskuudessa on keskustelua kuitenkin siitä, kuuluuko ilman vaadittavaa lupaa harjoitettu elinkeino- tai ammattitoiminta, kuten esimerkiksi luvaton anniskelutoiminta tai työturvallisuusmääräysten rikkominen, harmaaseen vai laittomaan talouteen. Rajanveto laillisen ja laittoman toiminnan välillä voi olla vaikeaa. Laittoman toiminnan käsite vaihtelee eri maiden välillä, koska lainsäädäntö ei ole yhtenäinen. (Hirvonen ym. 2010, 36.) Harmaata taloutta muokkaavat ihmisten moraalikäsitteet ja muun muassa lainsäädännön muutokset verotuksessa tai veroviranomaisten sanktiot. Harmaasta taloudesta Mogensen, Kvisti, Körmendi ja Pedersen (1995) ovat todenneet, ”The shadow economy develops all the time according to the principle of running water” harmaan talouden muuttuvan virtaavan veden lailla ajan kuluessa. (Mogensen ym. 1995, 5.)

Käytännössä harmaan talouden tilanteet ovat monimuotoisia ja aiheuttavat rajanvetoa sen suhteen, minkälaiset maksujen tai verojen välttämisen tilanteet pitäisi katsoa harmaaksi taloudeksi. Suomessa harmaan talouden rinnalla on käytetty käsitteitä pimeää, epävirallinen, varjotalous tai harmaat markkinat (Valtionvarainministeriön työryhmämuistio 1994:24,1). Englannin kielessä harmaata taloutta kuvaavia käsitteitä on paljon, ja niiden sisältö vaihtelee käyttäjäorganisaation ja maan mukaan. OECD:n harmaan talouden mittaussuomenkielisiä käsitteitä kansantaloudessa käsittelevä ohje luettelee muun muassa seuraavanlaisia termejä: hidden-, shadow-, informal-, parallel-, cash-, subterranean-, non-observed economy ja black market (OECD 2002, 11). Pederssen (1998) taulukoi tutkimuksessaan vielä seuraavat termit; invisible-,

clandestine-, irregular-, moonlighting, non-official, second-, underground-, unobserved-, unofficial- ja unrecorded- ja black economy (Pedersen 1998, 167).

Harmaata taloutta voidaan tutkia joko fiskaalisesta tai kansantaloudellisista lähtökohdista. Kansantaloudellisessa tarkoituksessa harmaalla taloudella tarkoitetaan sellaista taloudellista toimintaa, joka ei ole mukana kansantalouden tilinpidossa ja jää pois bruttokansantuotteesta. Tällöin kansantaloudellisena käsitteenä harmaata taloutta mitataan kansantuotelaskelmista puuttuvana tuotantona. Fiskaalisella harmaalla taloudella tarkoitetaan laillista toimintaa, jossa toimija haluaa tarkoituksella salata toiminnan viranomaisilta tai ilmoittaa sen laajuuden tarkoituksella väärin. Fiskaalinen harmaa talous täyttää periaatteessa verorikoksen ja usein myös eläkevakuutusmaksupetoksen tunnusmerkit, koska toimintaa tai siitä saatua tuloa salataan verojen ja maksujen välttämiseksi. (Hirvonen ym. 2010, 26, 36.)

Yritystoiminnassa halutaan tällöin välttyä työntekijöiden sosiaalivakuuttamiselta eikä haluta maksaa työehtosopimusten mukaisia minimipalkkoja, sekä työaika, työturvallisuutta tai työterveyshuoltoa koskevaa lainsäädäntöä laiminlyödään. Harmaan talouden toimija voi vältellä tuloverojen, arvonlisäverojen tai muiden verojen maksuja. Tällöin ei haluta suorittaa muita yhteiskunnallisia velvoitteita tai ilmoitetaan yritystoiminnan laajuus muusta syystä virheellisesti. (Schneider, Baehn, Montenegro & Glaudio 2010, 4-5, 24; Schneider, Williams & Colin 2013, 24.) Fiskaalisessa merkityksessä harmaata taloutta mitataan verotuksen ulkopuolelle jätettyjen tulojen määrällä (Hirvonen ym. 2010, 30).

Kaikki verojen tai maksujen välttäminen ei kuitenkaan liity harmaaseen talouteen. Veronkierto, joka liittyy taloudelliseen toimintaan ei ole harmaata taloutta. Veromaksujen laiminlyönti ei ole harmaata taloutta, jos yritystoiminnasta maksuunpannut verot jäävät maksamatta maksukyvyttömyyden tähden. Myöskään yhteiskunnan erilaisten tukien ja avustusten väärinkäyttö ei ole harmaata taloutta, mutta se saattaa liittyä siihen. (Valtionvarainministeriön työryhmämuistio 1994:24, 1.)

Harmaan talouden esiintymistä rakenteellisesti voidaan esittää tulon lähteen ja tulon saajan perusteella Kuvio 1:n nelikentän mukaisesti.

Tulon saaja:

	Yritys	Yksityishenkilö
Tulon lähde:	<ul style="list-style-type: none"> • Liike- tai ammattitulojen jättäminen kirjanpidon ulkopuolelle • Konkursisikeinottelu 	<ul style="list-style-type: none"> • Pimeänä maksettu palkka • Peitelty osinko • Salatut luontoisedut • Pääomatulot
	<ul style="list-style-type: none"> • Ohimyynti • Tulojen salaaminen • Ammattimainen kuutamourakointi 	<ul style="list-style-type: none"> • Satunnaiset palkkiot • Vuokratulot • Luovutusvoitot

Kuvio 1. Harmaan talouden rakenteellinen nelijako

Harmaan talouden esiintyminen on lajiteltu tulonlähteen tai tulonsaajan perusteella.

(Valtionvarainministeriön työryhmämuistio 1994:24.)

Raja yrityksen ja yksityishenkilön välillä on liukuva, sillä riittävä määrä yksittäisiä toimeksiantoja voi muuttaa yksityishenkilön toiminnan elinkeinotoiminnaksi. Yksityiset henkilöt voivat satunnaisesti tai jatkuvasti tehdä pimeitä töitä yrityksille tai yksityisille henkilöille. He voivat olla normaalissa työsuhteessa, jossa palkka ja/tai luontoisetu tai osa näistä maksetaan pimeästi. Yksityisellä henkilöllä voi olla koti- ja/tai ulkomaisia pääomatuloja, jotka hän salaa verohallinnolta. Yritysten yksityishenkilöiltä saamien tulojen salaaminen tapahtuu siis samankaltaisella toimintamallilla kuin esimerkiksi yritysten pimeiden palkkojen tai peiteltyjen osinkojen maksaminen työntekijöille. Yritys voi toimia näennäisesti normaalilla tavalla ja hoitaa kirjanpidon

ja jättää veroilmoituksen säännöllisesti, mutta jättää osan tuloistaan merkitsemättä kirjanpitoon. Yrittäjä voi pienentää verotettavaa tuloaan kuittikaupalla, joka mahdollistaa esimerkiksi pimeiden palkkojen maksamisen tai peitellyn osingonjaon omistajille. Yritys voi toimia viranomaisilta salassa, vaikka on ilmoittautunut niin sanotuksi lepääväksi yhtiöksi. Yritys voi toimia, mutta laiminlyö kirjanpitonsa ja/tai veroilmoituksen jättämisen. Yritys voi toimiessaan jättää veroilmoituksen, mutta ajautuu konkurssiin laiminlyötyään säännöllisesti verojen maksun ja ennakonpidätysten tilittämisen palkoista (Kurtti 1999, 24–25.)

Palveluja tuottavan pienyrityksen verotuksessa ei välttämättä ole vähennyskelpoisia eriä muita kuin lähinnä vieraasta työvoimasta aiheutuvat palkkakustannukset. Yritysten on houkuttelevampaa jättää kuluttajille tarjoamistaan palveluista saadut tulot ilmoittamatta, sillä yritysten välisessä kaupankäynnissä myytyjen tavaroiden ostohinta on vähennyskelpoinen välittömässä verotuksessa ja siihen sisältyvä arvonlisävero välillisessä verotuksessa. Yritysten välisessä liiketoiminnassa viranomaisilla on mahdollisuus kontrolloida ristiin yritysten kirjanpitoaineistoa. Tästä johtuen yritysten välinen harmaan talouden harjoittaminen edellyttää erilaisia järjestelyitä ja keskinäistä yhteistyötä, toisin kuin yrityksen ja kuluttajien välisissä liiketapahtumissa. (Kurtti 1999, 24.)

2.2 Suomen harmaan talouden laajuus

Talousrikollisuus ja harmaa talous aiheuttavat yhteiskunnalle merkittäviä tappioita. Harmaan talouden määrä on lisääntynyt työvoimavaltaisilla aloilla, joissa pimeän työvoiman käyttö on yleistä. Harmaan talouden kokonaismäärästä voidaan laskea arvioita vain suuruusluokkatasolla. Suomen kansainvälistyvä harmaa talous- tutkimusraportissa arvioitiin eri menetelmillä saatujen osatulosten perusteella arvioita siitä, että Suomen harmaa talous olisi ollut vuonna 2008 noin 10–14 miljardia euroa. Tutkimuksessaan Hirvonen, Lith ja Walden arvioivat Suomen harmaan talouden olevan 5,5–7,5 % bruttokansantuotteesta. (Hirvonen ym. 2010, 12–13.) Tilastokeskus arvioi sen laajuudeksi 1,5 % bruttokansantuotteesta (Nurminen 2008, 12–14). Matti Viren ja Kari Takala ovat samoilla linjoilla Raimo Nurmisen laskemien kanssa. Harmaata taloutta on Suomessa heidän tutkimustensa mukaan vain nimeksi. He ovat kritisoineet Hirvosen, Lithin & Waldenin tutkimusta Suomen kansainvälistyvä harmaa talous ja myös maailmalla tunnetuimman harmaan talouden tutkijan makroekonomisti Friedrich Schneiderin tutkimuksia. (Viren 2013, 399–411; Takala & Viren 2010, 526–539.) Schneider arvioi laskelmissaan Suomen harmaan talouden lukemaksi 25,4 miljardia euroa, mikä oli vuonna 2008 13,8 % bruttokansantuotteesta.

Uusimmassa tutkimuksessaan hän arvioi vuoden 2013 harmaan talouden olevan 25,8 miljardia euroa mikä olisi 13 % bruttokansantuotteesta. (Schneider 2013, 22–23.) Schneiderin laskelmat perustuvat käteisen rahan kysyntään ja monimuuttujamenetelmään (Schneider 2007, 31–32; Schneider ym. 2010, 5-13).

2.3 Harmaan talouden vaikutukset yhteiskunnassa

Harmaa talous vaikuttaa yhteiskunnan kykyyn ylläpitää julkisia peruspalveluja ja heikentää sosiaaliturvajärjestelmän rahoitusta yhteiskunnan menettäessä verotuloja. Julkisyhteisöt veronsaajana menettävät tuloja harmaan talouden seurauksena ja näin ollen niiden kyky tuottaa julkisia palveluja yhteiskunnalle ja maksaa sosiaalisia etuja kansalaisilleen heikkenee. (Kurtti 1999, 35–36.)

Harmaa talous vaikuttaa yritysten väliseen kilpailuneutraliteettiin ja vähentää yritysten mahdollisuuksia investointeihin ja jarruttaa alan kokonaiskehitystä. Se vaikeuttaa ammattitaitoisen työvoiman saantia, vähentää alan houkuttelevuutta sekä koulutukseen hakeutumista. Harmaassa taloudessa työskentelevä työntekijä voi kärsiä huonoista työoloista, jotka ovat riski terveydelle. Lisäksi pimeää työtä tekevä työntekijä menettää kaikki virallisella työsopimuksella saatavat edut sekä ansiosidonnaisen eläkkeen. (Hirvonen ym. 2010, 68.)

2.4 Harmaaseen talouteen siirtymisen syitä

Harmaaseen talouteen siirtyminen edellyttää usein yhteistyötä harmaan talouden osapuolilta, sillä se on molempien osapuolten edun mukaista (Hjalager 2007, 239, 247; Kurtti 1999, 35–36). Harmaassa taloudessa toimivien osapuolten intressien mukaista on muun muassa tulon salaaminen. Työnantajan ja palkansaajan välisessä suhteessa pimeän palkan maksu tai yrittäjän ja kuluttajan välisessä liikesuhteessa palvelun tai tavarain oston kuitittomuus hyödyttää taloudellisesti molempia osapuolia. Pimeän palkan maksu edellyttää yhteistyötä työnantajan ja palkansaajan välillä ja normaalitaksaa alhaisemman kuitittoman urakan teettämisen edellyttää yhteistyötä urakan tilaajan ja työn suorittajan välillä. (Pedersen 1998, 16.) Yksityiseen kulutukseen tarjottujen palvelujen tai tavarain ostajalla ei ole kiinnostusta saada kuittia ostoksistaan, jolloin ostoksen tai palvelun hinta voi olla yrittäjän ja kuluttajan välisessä liikesuhteessa huomattavasti normaalia alhaisempi. Ravitsemisalan harmaassa taloudessa toimivat yrittäjät hyväksikäyttävät toisten harmaan talouden harjoittajien palveluja tai ostavat raaka-aineita tai toimivat pimeiden

työntekijöiden työnantajina. Yksityishenkilöt hyväksikäyttävät harmaan talouden ravitsemisliikkeitä kuluttajina ostaen palveluita tai tuotteita. (Kurtti 1999, 35–36.)

Hjalager kertoo tutkimuksessaan harmaaseen talouteen ravintola-alalla olevan kaksi pääsyitä. Niitä ovat kustannusten säästäminen ja jouston hakeminen työvoimasta (Hjalager 2007, 244). Vuonna 2009 tehdyissä yrityskyselyissä majoitus- ja ravitsemisalalan yrittäjiltä kysyttiin asioita, jotka voisivat olla syitä harmaan talouden ilmiöihin alalla. Tärkeimmiksi syiksi nousivat korkeat palkka- ja muut työvoimakustannukset, toiseksi tärkein syy oli korkea arvonlisävero, erityisesti ruokamyynnissä. Kolmanneksi tärkein syy oli alalla vallitseva ylikapasiteetti ja siitä johtuva kiristynyt kilpailu. Neljänneksi tärkein syy oli löyhä anniskelulupakäytäntö, viidenneksi vääristynyt kilpailu. Muut syyt harmaaseen talouteen saivat tasaisemman kannatuksen yrittäjiltä. Näitä muita syitä olivat tärkeysjärjestyksessä lueteltuina: valmisteverot, työlainsäädäntö ja työehtosopimukset, elinkeinotoimintaa rasittava byrokraatia, väärinkäyttöihin houkutteleva puutteellinen lainsäädäntö sekä yleinen välinpitämätön asenneilmapiiri. (Lith 2010, Liite 3, 34–35.)

Harmaa talous vaikuttaa rehellisesti toimivien yrittäjien toimintaan siten, että yrittäjien on laskettava tuotteiden ja palvelujen hintatasoa epäterveelle tasolle. Se vääristää hintakilpailua ja pakottaa koko toimialaa lähemmäksi epäterveitä toimitapoja. Harmaan talouden takia yhteiskunta menettää verotuloja, se vaikeuttaa työntekijöiden asemaa ja ammattitaitoisen työvoiman saantia sekä heikentää alan houkuttelevuutta nuorten keskuudessa. Vastanneista yli 52 prosenttia oli sitä mieltä, että harmaa talous vaikuttaa kilpailuneutraliteettiin joko erittäin merkittävästi tai merkittävästi. Vastanneista melkein 37 prosentin mielestä kilpailua vääristävät vaikutukset olivat kohtalaisia. Loput kymmenen prosenttia vastaajista olivat sitä mieltä, että vaikutukset olivat vähäiset tai melko vähäiset. (Lith 2010 Liite 3, 34–37.)

Pienillä paikkakunnilla on vaikeampaa toimia harmaassa taloudessa, koska sosiaalinen kontrolli on vahvaa. Ravitsemisalalan harmaa talous on pikkuravintoloiden ja pubien ongelma suurkaupungeissa, joissa tapaukset hukkuvat massaan. (Hirvonen ym. 2010, 64–65.)

Useimmille yrityksille sidosryhmien odotuksiin vastaaminen on suoritusastoa määräävä tekijä. Ravitsemisalalan elinkeinonharjoittaja voi vastata asiakkaiden odotuksiin tuottamiensa tuotteiden halvalla hinnalla. Yksityishenkilöt hyväksikäyttävät harmaan talouden ravitsemisliikkeitä tuotteita tai palveluita ostaen. Pedersen (1998) toteaa tutkimuksissaan, että noin puolet tanskalaisista ei

pidä harmaata taloutta moraalisesti arveluttavana. Suomessa syksyllä 2012 tehdyssä kyselytutkimuksessa kävi ilmi, että nuoret suhtautuvat harmaaseen talouteen välinpitämättömästi. 25 prosenttia 15–34-vuotiaista voisi harkita tekevänsä töitä pimeästi (Nuoret suhtautuvat välinpitämättömästi harmaaseen talouteen, Joka neljäs voisi harkita työskentelyä pimeästi 2012, viitattu 14.10.2015). Vuotta myöhemmin tehdyssä tutkimuksessa Suomen ammattijärjestöjen keskusliitto SAK ry teki kyselyn, jonka mukaan 15–34-vuotiaista 31 prosenttia voisi harkita työtä, jossa palkka maksetaan pimeästi (Joka kolmas 15–34 -vuotias voisi harkita pimeästi työskentelyä 2013, viitattu 13.11.2014). Vuonna 2001 tehdyssä jäsenkyselyssä kysyttiin suhtautumista harmaaseen talouteen. Tässä tutkimuksessa 13 prosenttia vastaajista piti hyväksyttävänä hankkia lisätuloja ilman verokorttia. Verottomia tuotteita tai palveluita ostanutta vastaajaa ei kiinnostanut tietää oliko yritys hoitanut lakisääteiset velvollisuutensa, mikäli hän vain sai tuotteet edullisesti. Vastaajista jopa 92 prosentin mielestä tuotteen tai palvelun hinta oli tärkeintä. (SAK:n jäsenkysely 2/2001, 6.)

3 HARMAAN TALouden ILMIÖT RAVITSEMISALALLA

3.1 Lainsäädäntöön pohjautuvien velvoitteiden laiminlyönnit

Taloudellinen vastuu pohjautuu enimmäkseen lainsäädäntöön ja sen noudattamiseen. Yrityksen taloudellisen toiminnan perustana on tilinteko- ja raportointivelvollisuus, jotka määräytyvät kirjalpito-, vero-, osakeyhtiö- ja arvopaperilainsäädännössä. Välittömään taloudelliseen vastuuseen yrityksellä kuuluvat suoriin rahavirtoihin vaikuttavat velvollisuudet, muun muassa verojen, palkkojen ja osinkojen maksaminen. (Rotweber 2004, 98–99.) Yritys luo omaan toimintaympäristöönsä taloudellista hyvinvointia. Yritykset ovat paikallisesti merkittäviä työllistäjiä ja vaikuttavat kansantalouden hyvinvointiin maksamalla yhteisöveroä. Yritys voi investointien, ostojen ja erilaisten yhteistyöhankkeiden avulla vaikuttaa toimintaympäristönsä taloudellisiin edellytyksiin ja kilpailukykyyn. (Harmaala & Jallinoja 2012, 19).

Yritystoiminnan perustan muodostaa yrityksen taloudellinen kannattavuus ja kilpailukyky. Yritys tuottaa palveluita tai tavaroita, tarjoaa työpaikkoja, maksaa veroja ja edistää koko yhteiskunnan hyvinvointia. Tehokkaasti ja taloudellisesti kannattava sekä kilpailukykyinen yritys voi saavuttaa nämä tavoitteet. (Lehtipuu & Monni 2007, 66; Harmaala & Jallinoja 2012, 18–19.) Yritykset pyrkivät parhaansa mukaan tuottamaan voittoa, josta voitaisiin jakaa voitto-osuuksia omistajille ja saada yrityksen pääoman arvo nousemaan. Yrityksen tulee pystyä maksamaan vieraan pääoman antajien eli rahoittajien vaatimat korot ja lyhennykset. Omistajien ja rahoittajien tyytyväisenä pitäminen on yrityksen elinehto. (Ketola 2005, 32–33.)

Yritys pyrkii pitkän aikavälin kannattavuuteen. Investointeja tehdään ympäristön ja työntekijöiden hyvinvointia kehittäviin hankkeisiin, eikä aina pyritä lyhyen aikavälin maksimaaliseen tulokseen. Hankkeet voivat tuottaa rahallista tulosta vasta vuosien kuluttua investoinnista. (Harmaala & Jallinoja 2012, 19.) Voitontavoittelussa kohtaavat yrityksen sosiaaliset ja ekologiset vastuut. Voittoa ei saisi tehdä henkilöstön, sidosryhmien tai luonnon kustannuksella (Ketola 2005, 34).

Lainsäädännön vaatimukset on liiketoiminnassa täytettävä, sillä sitä ilman yritys ei voi olla vastuullinen, vaikka toimisikin sidosryhmien kanssa niin että heidän oikeina ja tärkeinä pitämänsä asiat toteutuisivat. Yrityksen toimintaympäristössä voi olla alueita, joihin ei ole säädetty lainsäädäntöä, jolloin yritys voi sisällyttää omaan toimintaansa tason jota sekä yhteiskunta että sidosryhmät voivat pitää hyväksyttävänä. (Juutinen & Steiner 2010, 21–23.)

Hyvän hallintotavan periaatteiden mukaan yrityksen toiminnassa yritetään valvoa sekä omistajien että sidosryhmien etuja. Hyvällä hallintotavalla voidaan myös lievittää ympäristölle tai yhteiskunnalle aiheutuvia haittoja. Hyvää hallintotapaa toteutetaan usein niin, että sen avulla suojellaan erityisesti omistajien etuja ja rohkaistaan heitä osallistumaan yrityksen johtamiseen ja valvomiseen. (Joutsenvirta, Järvensivu & Järvensivu 2011, 352.)

3.1.1 Taloudellisen toiminnan raportointivelvollisuuden laiminlyönnit

Kirjanpito ja tilinpäätös ovat yrityksille lakisääteisiä velvollisuuksia. Näiden perussäännökset löytyvät kirjanpitolaista ja -asetuksesta. Kirjanpitolain 1 §:n mukaan jokainen, joka harjoittaa liike- tai ammattitoimintaa, on toiminnastaan kirjanpitovelvollinen (Kirjanpilolaki 31.12.1997/1336.) Lainsäädännössä se on tehty paitsi pakolliseksi, myös laajasti julkiseksi ja määrämuotoiseksi.

Kirjanpito on yritystä koskevien taloudellisten tapahtumien kirjaamisjärjestelmä ja samalla yhteenveto niistä taloudellisista tapahtumista eli liiketapahtumista, joissa kirjanpitovelvollinen yrittäjä on ollut osallisena. Kaikista kirjanpidon tapahtumista on oltava kuitti tai tositate. Näiden kuittien ja tositteiden tulee olla päivättyjä, numeroituja ja aikajärjestyksessä. (Kinnunen, Laitinen, Laitinen, Leppiniemi & Puttonen 2005, 12- 14.) Laki koskee kaikkia elinkeinonharjoittajia, joiden liikevaihto on yli 8 500 euroa vuodessa. Kuitista on löydettävä seuraavat tiedot; elinkeinonharjoittajan nimi, yhteystiedot ja y-tunnus, kuitin antamispäivä, kuitin tunnistenumero, myytyjen tavaroiden tai palvelujen laji sekä suoritettu maksu ja suoritettavan arvonlisäveron määrä verokannoittain. (Kuitinantamisvelvollisuudesta käteiskaupassa annettu laki, viitattu 28.9.2015.)

Kuitinantovelvollisuus tuli voimaan 1.1.2014 lähtien (Laki kuitintarjoamisvelvollisuudesta käteiskaupassa 30.8.2013/658). Lain 4 §:n mukaan toiminnanharjoittajan on tarjottava tavarain tai palvelun ostajalle maksusuorituksesta laadittu kuitti. Tällä pyritään vähentämään yrittäjän mahdollisuuksia jättää käteismaksuna saatuja tuloja merkitsemättä kirjanpitoon. Kuitinantovoitteella pyritään vähentämään ohimyyntiä. Yrittäjän kuitinantovelvollisuus parantaa myös asiakkaan mahdollisuutta tulla tietoiseksi ostotapahtuman rehellisyydestä. Kuitittoman ostotapahtuman taustalla voi olla monia harmaan talouden ilmiöitä. Yritys voi toimia elintarvikevalvonnan ulkopuolella ja ilman tarvittavia lupia. Yrityksessä voidaan käyttää laittomasti maahantuotuja raaka-aineita, joiden sisältöä ja laatua ei valvo kukaan. Ateriointi voi olla riski vaarantuneen elintarviketurvallisuuden tähden. Yritys ei noudata välttämättä työläinsäädäntöä

eikä alan työehtosopimuksia. (Harmaan talouden vastainen kampanja alle 6.50 euron pizza 2015, Viitattu 12.10.2015.)

Kirjanpitoa on pidettävä ajan tasalla tilikauden aikana ja yhteenveto liiketapahtumista tehdään tilinpäätökseen. Yrityksen kassan kautta kulkee myös yhteiskunnalle kuuluvia rahoja. Myyntitulojen yhteydessä kerätään yhteiskunnalle arvonnisäveroa, ja tästä tilitettävästä arvonnisäverosta yritys saa vähentää osto- ja muihin menoihin sisältyvän arvonnisäveron. (Kinnunen ym. 2005, 12–14.)

Tilinpäätöksen laatimisessa ja esittämisessä noudatetaan tiukasti lainsäädännön määrittelemiä menettelytapoja ja määrämuotoa. Tilinpäätös on raportti, joka seuraa yrityksen talouden kehittymistä ja kertoo tilinpäätösajankohdan taloudellisesta tilanteesta. Sillä on oikeudellista merkitystä sidosryhmille yritystä koskeviin päätöksiin tai tulkintoihin. Tilinpäätöslukuihin voidaan sitoa monia sopimuksia. Yrityksen vuokran määrä voi olla sidoksissa liikevaihtoon tai luoton ehtoja saatetaan muuttaa tilinpäätökseen perustuvien tunnuslukujen perusteella. Myyjän on pystyttävä arvioimaan kykeneekö ostaja vastaamaan sitoumuksistaan, jotta yritykset voisivat myydä velaksi toisilleen tavaroita tai palveluita. Keskeinen tietolähde on silloin yhteistyökumppanin tilinpäätös ja maksukäyttäytymistiedot. Tilinpäätöstiedoista voidaan laskea erilaisia tunnuslukuja, joilla kuvataan yrityksen toimintaedellytyksiä kuten kannattavuutta, maksuvalmiutta tai vakavaraisuutta. Tilinpäätöstiedot ovat laajalti julkisia ja yrityksen sidosryhmään kuuluvat voivat hyödyntää näitä tietoja. (Kinnunen ym. 2005, 11–17.)

Verolainsäädäntöön sisältyy kattava veronalaisten tulojen ilmoittamisvelvollisuus ja toimintoja, joilla pyritään varmistamaan, että verovelvollinen täyttää velvoitteensa. Näin pyritään varmistamaan tulojen ja verojen kertyminen verottajan tietoon. Verotus rakentuu luotettavaan kirjanpitoon. Liike- ja ammattitoimintaa harjoittavilla yrityksillä ja kaikilla yhteisöillä on kirjanpitovelvollisuus. Arvonnisäveroa maksetaan yrityksen myyntitulojen perusteella ja tuloveroa yrityksen kirjanpidon osoittamasta tuloksesta, joihin on tehty verolainsäädännön edellyttämät oikaisut. Kirjanpitovelvollisuus veroilmoitusten pohjana ei varmista oikeellisuutta, vaan se edellyttää tuekseen tehokasta verotarkastustoimintaa (Hirvonen ym. 2010, 30–31). Verotarkastuksessa tutkitaan kirjanpidon sisältöä ja luotettavuutta. Tarkastuksessa saadaan selville, onko tilinpäätös johdettu oikein kirjanpidosta ja onko veroilmoitus johdettu oikein tilinpäätöksestä ja muusta yrityksen taloutta kuvaavasta aineistosta. (Kinnunen ym. 2005, 17.)

Harmaan talouden perusmuotona on tulojen jättäminen kirjanpidon ulkopuolelle. Se on helpointa yritysmuodossa, jossa tulot tulevat yksityishenkilöiltä jotka eivät tarvitse kuitteja omia verovähennyksiään tai kirjanpitoa varten. Tällöin yrittäjällä ei ole pelkoa, että verohallinto voisi tehdä vertailukontrollia. Yritystoiminnassa jossa tulot kertyvät toisilta yrityksiltä, tulojen salaamista vaikeuttaa se, että verohallinto saa tiedot maksetuista suorituksista joko maksajayritykseen suoritettujen verotarkastuksen yhteydessä tai vertailutietoja keräämällä. Maksava yritys haluaa menoistaan tositteet, koska ne tarvitaan verotuksessa vähennysoikeudeksi joko arvonnisäverotuksessa ja tai tuloverotuksessa. (Hirvonen ym. 2010, 34.)

3.1.2 Työnantajan palkkaan ja eläkevakuuttamiseen liittyvät laiminlyönnit

Kun työnantajalla on työsuhteessa olevia työntekijöitä, työnantajan vastuulla on erilaisia palkanmaksuun ja muiden julkisoikeudellisten maksujen maksamiseen ja tilittämiseen liittyviä velvollisuuksia. Työnantaja toimittaa työntekijän palkasta ennakonpidätyksen verokortin mukaisesti. Työnantaja perii työntekijän osuuden työeläke- ja työttömyysvakuutusmaksusta sekä maksaa palkan perusteella työnantajan osuuden työntekijän sairausvakuutusmaksusta. Työsopimuslain mukaan työnantajat on veloitettu 1.7.2013 lähtien maksamaan palkat suoraan työntekijän pankkitilille.

Työnantaja tilittää verohallintoon työntekijän palkasta perityn ennakonpidätyksen sekä työntekijän ja työnantajan osuuden sosiaaliturvamaksusta. Työnantajan vastuulla on huolehtia työntekijän eläkevakuuttaminen eläkevakuutuslaitoksessa ja ottaa lakisääteiset tapaturmavakuutukset sekä työehtosopimuksessa sovitut ryhmähenkivakuutukset työntekijöille. Siinä tapauksessa, että toiminnanharjoittaja maksaa korvausta esimerkiksi siivouspalveluista jollekin yksityishenkilölle tai yritykselle, täytyy toiminnanharjoittajan toimittaa ennakonpidätys, jos suorituksen saajaa ei ole merkitty ennakonperintärekisteriin. Yrittäjän täytyy siinä tapauksessa antaa verohallintoon työkorvauksen saajan vuosi- tai kausiveroilmoitus. Tässä tapauksessa toiminnanharjoittajalla ja palvelua tarjoavalla yksityishenkilöllä tai yrityksellä ei ole työsuhdetta vaan toimeksianto-/alihankintasuhde. Silloin palvelua tarjoava yksityishenkilö tai yritys huolehtii palvelua tarjoavan henkilön työeläkevakuuttamisen, sairausvakuutusmaksut, tapaturmavakuutukset ja ryhmähenkivakuutukset. Työkorvaus on saajansa verotuksessa elinkeinotoiminnan tuloa tai jos työkorvauksen saajan toiminta on hyvin pienimuotoista, on se saajansa henkilökohtaista ansiotuloa. (Palkka ja työkorvaus verotuksessa 2015, viitattu 27.9.2015.)

Eläkettä kertyy ansioista, jotka on vakuutettu työeläkelakien mukaan, eli palkkasummasta josta on maksettu työeläkemaksut. Työnantajan vastuulla on huolehtia työntekijän vakuuttamisesta. Työntekijälle karttuvaa työeläkettä maksavat sekä työntekijä että työnantaja yhdessä. Maksettu työntekijän osuus työeläkemaksusta näkyy eriteltynä palkkalaskelmassa. TyEL-eläkelain mukaan alle 53-vuotias vakuutettu työntekijä maksaa eläkettä vuonna 2015 palkastaan 5,75 prosenttia ja yli 53-vuotias 7,2 prosenttia. Työttömyysvakuutusmaksua työntekijä maksaa 0,65 prosenttia ja sairausvakuutusmaksua 0,78 prosenttia palkastaan. (Sosiaalivakuutusmaksut 2015, viitattu 25.9.2015.)

Työnantaja maksaa työttömyysvakuutusmaksua 0,8 prosenttia, jos vuoden 2015 palkkasumma jää alle 2 025 000 euron. Jos palkkasumma on tämän yli, maksua peritään tämän summan ylittävältä osalta 3,15 prosenttia. Työnantajan sairausvakuutusmaksu on 2,08 prosenttia palkasta. Työnantajan keskimääräinen työeläkemaksu koko vuoden toteutuneesta palkkasummasta on keskimäärin 18 prosenttia. Työnantaja voi saada hyvityksiä työeläkemaksuun, jos on sopimusasiakas ja/tai suurtyönantaja. (Sosiaalivakuutusmaksut 2015, viitattu 25.9.2015.)

Työntekijä ja työnantaja maksavat yhdessä työttömyysvakuutusmaksua, jolla rahoitetaan palkkaturvan ja työttömyysturvan rahoitus. Työnantajan ja työntekijän työttömyysvakuutusmaksuvelvollisuus perustuu lakiin työttömyysetuuksien rahoituksesta 24.7.1998/555. Palkkaturvaan eivät ole oikeutettuja työntekijät, jotka tekevät palkkatyötä pimeästi ilman verokorttia. Palkkaturvasta maksetaan työntekijälle palkkasaatavat, kun työnantaja on maksukyvyttömyystilassa. Palkkasaatavien on oltava selvät ja riidattomat. Palkkaturvasta maksetut saatavat peritään myöhemmin työnantajalta tai tämän konkurssipesältä valtiolle takaisin korkoineen. (Palkkaturva 2015, viitattu 25.9.2015.)

Vastuuttomasti toimiva toiminnanharjoittaja voi maksaa työntekijöilleen palkkaa ennakonpidätystä toimittamatta tai niin että osa palkkaa, esimerkiksi ylityökorvaukset tai muut palkanlisät maksetaan pimeästi. Pimeitä palkkoja voidaan maksaa työttömille ja valelomautetuille, jolloin on kysymys työttömyysturvan väärinkäytöksestä. Pimeitä töitä voivat tehdä virallisesti työmarkkinoiden ulkopuolella olevat henkilöt kuten eläkeläiset tai ulkomaalaiset keikkatyöntekijät. Usein yritys rahoittaa pimeästi maksetut palkat joko kokonaan kirjanpidon ulkopuolelle jätetyillä tuloilla, esimerkiksi ravintoloiden ohimyyntillä tai tuloilla, jotka on yrityksen kirjanpidossa peitelty kuittikaupalla. Harmaaseen talouteen katsotaan kuuluvaksi yrityksen kuluiksi kirjatut, peiteltyksi osingonjaoksi katsottavat yksityismenot ja muut etuudet. Yritys voi ostaa tuloslaskelmassa

vähennettäviä tavaroita ja palveluja, jopa taseeseen aktivoitavaa käyttöomaisuutta omistajiansa henkilökohtaiseen käyttöön. (Lith 2010, Liite 3, 57.)

Harmaan talouden harjoittajien laiminlyönnit liittyvät usein laajempaan yhteiskunnallisten velvoitteiden laiminlyönteihin ja työelämän pelisääntöjen rikkomuksiin. Harmaan talouden ja pimeiden työtulojen kerrannaisvaikutus liittyy sosiaalivakuuttamisen laiminlyönteihin, sillä sosiaalivakuutusmaksut riippuvat työnantajan ilmoittamista työsuhteista. Sosiaalivakuuttamisen harmaa talous muodostuu siten, että työtulot jäävät kokonaan tai osittain pimentoon.

Sosiaalivakuutusmaksujen laiminlyönnit tai alimitoitus voivat johtua myös alipalkkauksesta.

Työntekijälle ei makseta työehtosopimuksen mukaista palkkaa tai palkan lisiä.

Sosiaalivakuuttamisen laiminlyönnejä on vaikea havaita ja palkkakirjanpidossa kaikki voi näyttää lailliselta, vaikka tosiasiallisesti työntekijän työstä ei ole maksettu oikein eläkevakuutusmaksuja tai muita työnantajasuorituksia. (Hirvonen ym. 2010, 85- 86.)

Yhteiskunta ja työttömyyskassat antavat taloudellista tukea hakemuksesta työttömyyden aikana. Tukea voi saada myös asumiseen, toimeentuloon tai muuhun etuuteen tai oikeuteen. Nämä taloudelliset tuet, etuudet tai oikeudet ovat tulosidonnaisia. Yleisintä sosiaalisen tukien huijaamisessa on työttömyysturvan ja asumistuen nostaminen silloin, kun niihin ei ole enää oikeutta. Kyseessä on rikos ja teonnimike on petos. Kelalle tuli vuonna 2012 yhteensä 1200 väärinkäytösepäilyä. Ilmi tulleista epäilyistä tehdään tutkintapyyntö poliisille. Tutkintapyyntöistä 80 prosenttia johtaa petostuomioon. Perusteetta nostetut tuet on maksettava takaisin ja sen lisäksi seuraa rangaistus. (Kauppinen 2012, 2.)

3.1.3 Muut työvoimaan liittyvät laiminlyönnit

Työlainsäädännön ja yleissitovan työehtosopimuksen noudattaminen

Työnantaja huolehtii henkilöstön työhyvinvoinnin edistämisestä, työllistamisestä, työturvallisuuden ja osaamisen kehittämisestä sekä lainsäädännön ja työehtosopimusten vähimmäisvelvoitteiden noudattamisesta (Harmaala & Jallinoja 2012, 20). Työsopimuslain (55/2001) 2:7§ mukaan työnantajan on noudatettava vähintään valtakunnallisen ja asianomaisella alalla edustavana pidettävän työehtosopimuksen määräyksiä eli niin sanotun yleissitovan työehtosopimuksen määräyksiä. (Työehtosopimukset 2015, viitattu 26.9.2015) Vahvistamislautakunnan vahvistamat yleissitovat työehtosopimukset löytyvät oikeusministeriön omistamalta oikeudellisen aineiston julkisesta ja maksuttomasta Internet-palvelusta www.finlex.fi -sivustolta.

Työehtosopimus on työnantajan tai työnantajien järjestön ja työntekijäjärjestön sopimus alakohtaisista työehdoista. Sovittavia työehtoja ovat työaikaan, palkkaan, poissaoloihin, vuosilomaan ja muihin ehtoihin kuuluvat asiat, joita sopimuksen soveltamisalalla noudatetaan. Työehtosopimusten yleissitovuus tarkoittaa sitä, että myös järjestäytymättömän työnantajan on noudatettava vähintään asianomaisella alalla yleissitovan työehtosopimuksen määräyksiä niistä työsuhteen ehdoista ja työoloista, jotka koskevat työntekijän tekemää tai siihen rinnastettavaa työtä. Alalla noudatettava sopimus on matkailu-, ravintola- ja vapaa-ajan palveluita koskeva yleissitova työehtosopimus (aiemmin majoitus- ja ravitsemisalalan työehtosopimus). Työehtosopimuksen sopimusosapuolina ovat työnantajapuolelta Matkailu- ja ravintola-ala MaRa ry ja työntekijäpuolelta Palvelualojen ammattiliitto PAM ry. Sopimuksen voimaantulopäivämäärä oli 1.5.2014 ja päättymispäivämäärä on 31.1.2017. (Työehtosopimukset 2015, viitattu 26.9.2015)

Työn ehdoista voidaan sopia työehtosopimuksessa lainsäädännön rajoissa. Työnantajan tietämättömyys Suomen lainsäädännöstä ei vapauta vastuusta. Työlainsäädäntö on laajalti pakottavaa lainsäädäntöä eli työehtosopimuksessa ei ole mahdollista sopia toisin niistä lainsäädöksistä, ellei sopimisoikeudesta ole nimenomaisesti mainittu. Työaikaan koskevien ehtojen osalta rajoja sopimiselle asetetaan työaikalaisissa (Työaikalaki 9.8.1996/605), jossa säädetään enimmäistyöajasta, ylityöstä sekä lepovuoroista. Työaikaajärjestelyjen keskeinen asiakirja on työvuoroluettelo, (Työaikalaki 35§) joka on saatettava kirjallisesti työntekijöiden tietoon hyvissä ajoin viimeistään kuitenkin viikkoa ennen siinä suunnitellun ajanjakson alkamista. Työvuoroluetteloa saa muuttaa vain työntekijän suostumuksella tai töiden järjestelyihin liittyvästä painavasta syystä.

Ravitsemisalalan työntekijät voivat tehdä kokotyöaikaan vakituisina tai määräaikaisina. Työntekijät voivat olla niin myös niin sanotulla nollatyöehtosopimuksella olevia työntekijöitä, jotka tekevät töitä 0–40 tuntia viikossa. Työajan on voitu sopia vaihtelevan tiettyjen rajojen välissä vaihteluvälin alarajan ollessa yli nolla tuntia sovitun pidemmän tarkasteluvälin ajalle. Työaika on voitu sopia kausivaihteluiden mukaan esimerkiksi siten, että kesäkautena tehdään kokoaikatyötä ja talvikaudella noudatetaan tarvittaessa työhön kutsuttavan työaikaan. Tarvittaessa työhön kutsuttavan vähimmäis- ja enimmäistyöajoista ei ole sovittu. Nollatyöehtosopimuksella tai tarvittaessa työhön kutsuttavan työntekijän työehtosopimus voi olla vakituinen tai määräaikainen. Tarvittaessa työhön kutsuttavan työntekijän kanssa on voitu sopia keikka- tai puitesopimus työsuhteen ehdoista. Sopimuksen mukaan työnantaja voi tarjota yksittäisiä työvuoroja, joista jokainen muodostaa erillisen määräaikaisen työsuhteen. Nollatuntisopimuksia ja tarvittaessa töihin

kutsuttavan sopimuksia ei ole lainsäädännössä määritelty. (Nollatunti- ja tarvittaessa töihin kutsuttavien sopimukset 2015, Viitattu 26.9.2015.)

Työssäoppijoiden ja harjoittelijoiden työpanoksen hyväksikäyttäminen

Opetus- ja kulttuuriministeriön sivuilla kerrotaan ammatillisen koulutuksen yleisenä tavoitteena olevan ammatillisen osaamisen ja työelämän kehittäminen, vastaaminen sen osaamistarpeisiin, työllisyyden edistäminen sekä elinikäisen oppimisen tukeminen. (Ammatillinen koulutus ja sen kehittäminen 2015, viitattu 26.9.2015.) Työpaikoilla aidoissa työtilanteissa tapahtuvassa käytännön työssäoppimisessa taataan opiskelijalle työelämän ammattitaito. Työnantaja saa puolestaan osaavaa työvoimaa. Työssäoppimiseen kuuluu, että ohjaajan tulee olla työssäoppimisen aikana paikalla ohjaamassa ja opastamassa työtehtäviin asianmukaisesti. Työssäoppiminen ja ammattiosaamisen näytöt toteutetaan pääsääntöisesti ilman työsuhtesuhdetta, eivätkä opiskelijat saa yleensä palkkaa työssäoppimisesta. (Työssäoppimisen opas koulutuksen järjestäjille 2002, 4–16.) Jos kuitenkin työssäoppimisessa työtehtävät vastaavat vakituisen työntekijän toimenkuvaa, silloin työssäoppimisesta kuuluu maksaa työehtosopimuksen mukaista palkkaa.

Työvoiman käytön joustavuus on syy, jonka vuoksi yritykset voivat siirtyä harmaaseen talouteen. Tanskassa yhteiskunnan tuetuista työttömistä työharjoittelijoista on tullut osa halpaa työvoimaa ravintola-alalla. Tämä on vähentänyt alan työvoimakustannuksia, mutta tuetut työharjoittelijat eivät ole tulleet työvoimareserviksi laajassa mittakaavassa (Hjalager 2007, 246.) Suomessa työssäoppimista ja työharjoittelua ohjaavat työmarkkinoiden ja keskusjärjestöjen suositukset ja kannanotot sekä alakohtaiset työehtosopimukset. Keskusjärjestöjen välillä on sovittu, ettei koulutuksen edellyttämän työssäoppimisen järjestämisellä, harjoittelulla tai työkokemuksen hankkimisella korvata työpaikan henkilöstöä. (Työssäoppimisen opas koulutuksen järjestäjille 2002, 4–6.)

Maahanmuuttajataustaisten työntekijöiden hyväksikäyttäminen

Maahanmuuttajataustaisten työntekijöiden työsuhteen vähimmäisehdot täyttyvät vain joka toisella työpaikalla ja puutteita löytyy muun muassa palkkauksessa, työajoissa ja erilaisten korvausten maksamisessa. On todennäköistä, että osalle työntekijöistä kuten työnantajillekaan Suomen lainsäädäntö ei ole tuttu, eivätkä he siksi noudata työehtosopimuksia. Suomen työlainsäädäntö on suurelta osin pakottavaa lainsäädäntöä, eikä asioista voi sopia työntekijän vahingoksi edes hänen omalla suostumuksellaan. Maahanmuuttajataustaiset työntekijät ovat monella tapaa

riippuvaisia työnantajastaan. Oleskeluluvan ehtona on voimassa oleva työehtosopimus ja tätä riippuvuussuhdetta työnantajat pyrkivät vahvistamaan tarjoamalla työntekijälle lyhyitä määräaikaista työsuhteita, vaikka työtä olisi tarjolla jatkuvasti. Koska työntekijät eivät tunne palkka- ja työaikamääräyksiä, ovat he riippuvaisia myös maksetun palkan osalta työnantajastaan. (Jokinen ym. 2011, 91–92, 178; Honkonen 6.11.2013, Sähköpostiviesti.)

Ravintola-ala on kokonaisuudessaan yksi keskeisimpiä toimialoja, joilla ilmenee työperäistä ihmiskauppaa ja työntekijöiden hyväksikäyttöä. Harmaan talouden ilmiöt ja työelämän pelisääntöjen rikkominen ovat yhtä lailla yleisiä niin suomalaisten kuin ulkomaalaistaustaisten majoitus- ja ravitsemisalalan yrittäjien keskuudessa. Usein asiat tulevat esille tietämättömyydestä, mutta valitettavan usein myös välinpitämättömyydestä ja tahallisuudesta. (Honkonen 6.11.2013, Sähköpostiviesti; Jokinen ym. 2011.75, 77–78.)

Laiton työvoima on joustavampaa työvoimaa kuin yhteiskunnan taloudellisesti tukemat työttömät harjoittelijat, muun muassa työaikojen suhteen. Palkkakustannukset tulevat matalammaksi kuin normaalipalkan kustannukset, joista on vähennetty tuetun työharjoittelijan tuki. (Hjalager 2007, 246.) Laittomat maahanmuuttajat ovat epätoivoisessa tilanteessa ja tarjoavat omaa työpanostaan hyvin halvalla. Tanskassa turvapaikan hakijoiden rekrytointi on systemaattista siitäkin huolimatta, ettei heillä ei ole oikeutta työskennellä hakuprosessin aikana (Hjalager 2008, 242).

Työvoimavaltaisella ravintola- ja majoituslalla ei välttämättä vaadita edes kokemusta tai kielitaitoa. Globaalin maailmantalouden orjuutta tutkinut Bates (1999) ilmaisee laittoman työvoiman olevan modernia orjuutta. Suomessa työnantajan on ulkomaalaislain mukaan velvollisuus tarkastaa palkatessaan ulkomaalaista työntekijää, että hänellä on työntekoon oikeuttava oleskelulupa tai muu ulkomaalaislain mukainen peruste työskennellä Suomessa. (Ulkomaalaislaki 30.4.2004/301; Työterveyshuolto 2015, viitattu 11.10.2015)

Työsuhteiden muuttaminen alihankintasuhteiksi

Yritykset jotka eivät halua syyllistyä verorikokseen maksamalla pimeitä palkkoja, voivat ulkoistaa lakisääteisten velvoitteiden hoitamisen, siten että he muuttavat entiset työsuhteet alihankinta- tai toimeksiantosuhteiksi. Yrittäjä voi ulkoistaa esimerkiksi järjestyksenvalvonnan, ruoanvalmistuksen tai aamiaistarjoilun ulkopuoliselle toimijalle tai entiselle työntekijälle, joka ei tulouta kaikkia ansioita laillisesti verohallintoon eikä hoida muitakaan sosiaaliturvaan liittyviä maksuja. Itsenäisiksi yrittäjiksi ryhtyneiden entisten työntekijöiden pitäisi rekisteröityä verohallinnon ennakkoperintä- ja arvonlisäverorekisteriin. Verojen kertyminen yhden henkilön yritykseltä on

epävarmempaa kuin ennakonpidätyksen kohteena olevilta palkansaajilta. (Hirvonen ym. 2010, 34, 64–65.)

Laki tilaajan selvitysvelvollisuudesta ja vastuusta ulkopuolista työvoimaa käytettäessä (Tilajavastuulaki 22.12.2006) velvoittaa vuokratyöntekijöitä ja alihankintasopimuksella työvoimaa käyttävän tilaajan varmistamaan, että niiden kanssa toimivat vuokratyö- tai alihankintasopimuksia solmivat yhteistyökumppanit hoitavat omalta osaltaan lakisääteiset velvoitteensa. Työ- ja palvelusuoritusten tilaajalla on tilajavastuulain mukaan kattava velvollisuus selvittää käyttämiensä aliurakoitsijoiden tai vuokratyövoiman tarjoajien luotettavuus rekistereistä ja selvitys työterveyshuollon järjestämisestä. Selvitysvelvollisuuden alaraja on 9 000 euroa ja vuokratyövoiman käytössä 10 päivää. Rekisterimerkinnöistä tulee sopimus Kumppanilta tarkastaa ennen vuokratun työntekijän käyttöä tai alihankintasopimuksena tehtävää työtä, onko sopimus Kumppani ennakkoperintä-, työnantaja-, arvonlisäverollisten- ja verovelkarekisterissä. Lisäksi tulee hankkia todistukset työntekijöiden eläkevakuutusten ottamisesta ja eläkevakuutusmaksujen suorittamisesta sekä selvitys sovellettavasta työehtosopimuksesta. Tilaaja on velvollinen maksamaan laiminlyöntimaksua, jos on laiminlyönyt selvitysvelvollisuuden. (Laki tilaajan selvitysvelvollisuudesta ja vastuusta ulkopuolista työvoimaa käytettäessä 2 §, 22.12.2006/1233.) Yrityksen noudattaessa tilajavastuulakia se vaikuttaa myös sen sidosryhmäkumppanien henkilöstön muun muassa tavarantoimittajien, alihankkijoiden tai urakoitsijoiden työhyvinvointiin (Harmaala & Jallinoja 2012, 17–21).

Työterveyshuollon puuttuminen

Työterveyshuoltolain 4 §:n perusteella työnantaja on velvollinen järjestämään työterveyshuollon. Työnantajan on kustannuksellaan järjestettävä työterveyshuolto työstä ja työolosuhteista johtuvien terveyshaittojen torjumiseksi sekä työntekijöiden turvallisuuden ja työkyvyn suojelemiseksi ja edistämiseksi. (Työterveyshuoltolaki 21.12.2001/1383) Työterveyshuolto kuuluu kaikille työntekijöille työsuhteen kestosta ja laadusta riippumatta. Sen tavoitteena on taata kaikille työntekijöille turvallinen ja terveellinen työympäristö sekä hyvin toimiva työyhteisö. Tehtävänä on arvioida ja tukea työntekijöiden työ- ja toimintakykyä sekä ehkäistä työhön liittyviä sairauksia ja tapaturmia. (Työterveyshuolto 2015, viitattu 11.10.2015; Työterveyshuollon sisältö 2014, viitattu 11.10.2015.)

Työelämän pelisääntöjä valvovat työsuojelutarkastajat. He valvovat yrityksissä työterveyshuollon ja työpaikkojen turvallisuuden hallinnan toteutumista, työoloja sekä muun muassa ulkomaalaisten

työntekijöiden työnteko-oikeutta ja työsuhteen vähimmäisehtojen noudattamista. (Harmaa talous ja työsuojelu 2015, viitattu 24.10.2015.)

Tapaturmavakuutuksen puuttuminen

Työnantajan on otettava tapaturmavakuutuslain 4 § :n ja 8 §:n mukaisesti työntekijöilleen tapaturmavakuutus, joka kattaa työssä, työpaikalla tai työmatkalla tapahtuneet tapaturmat sekä työn aiheuttamat ammattitaudit (Tapaturmavakuutuslaki (20.8.1948/608). Tapaturmavakuutus on otettava ennen töiden aloittamista. Tapaturmavakuutusta ei työnantajan tarvitse ottaa, jos teetätettyjä työpäiviä on 12 tai sen alle saman kalenterivuoden aikana. Vakuuttamisvelvollisuus koskee kaikkia työsuhteessa olevia henkilöitä. Työnantajan lakisääteisen tapaturmavakuutusmaksun määrä vaihtelee toimiala- ja yrityskohtaisesti. Maksu määräytyy työnantajalle palkkojen ja työn tapaturmariskin mukaan. Maksut vaihtelevat 0,1–7 prosenttiin. (Työnantajan ja työntekijän eläke- ja vakuutusmaksuprosentit 2015, viitattu 25.9.2015.) Työnantajan ryhmähenkivakuutusmaksun joutuvat ottamaan ne työnantajat, joiden toimialaa koskevassa yleissitovassa työehtosopimuksessa on tästä määräys.

3.1.4 Luvanvaraisen toiminnan harjoittaminen ilman lupaa

Suomessa perustuslain 18 §:n mukaan jokaisella on oikeus hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla (Perustuslaki 11.6.1999/731). Tupakkatuotteiden sekä nikotiinikorvausvalmisteiden myynti, sekä alkoholin anniskelu ja vähittäismyynti on kuitenkin luvanvaraista toimintaa. Alkoholin vähittäismyyntilupaa ja anniskelulupaa haetaan siltä aluehallintovirastolta, jonka alueella toimipiste sijaitsee. Alalla on esiintynyt alkoholin myyntiä ilman anniskelulupaa. MaRa ry:n mukaan Suomessa on jopa satoja ravitsemisliikkeitä, jotka toimivat ilman anniskelulupaa. Suurimmat ongelmat ovat pito- ja juhlapalveluja järjestävissä yrityksissä. Jos pitopalveluyrityksellä on hallinnassaan huoneisto, jossa se harjoittaa maksullista pito- ja juhlapalvelutoimintaa, on kyseessä ravitsemisliike, jossa alkoholilain mukaan on kiellettyä tarjoilla ja anniskella alkoholia ilman anniskelulupaa. (Hirvonen ym. 2010, 64–65.)

Tupakkatuotteiden ja nikotiinikorvausvalmisteiden myyntilupaa haetaan myyntipaikan sijaintikunnan terveysturvallisuuden viranomaiselta. Elintarvikehuoneistosta on tehtävä ilmoitus (Elintarvikelaki 13§ 1 ja 3 mom.) kunnan terveysturvallisuusviranomaiselle kuukautta ennen toiminnan aloittamista. Jos elintarvikehuoneistossa aiotaan harjoittaa toimintaa, joka vaatii eläimistä saatavien elintarvikkeiden vuoksi viranomaisen laitoshyväksynnän, on tällöin haettava elintarvike-huoneiston hyväksymistä laitokseksi ennen toiminnan aloittamista. (Elintarvikelaki 13§,

13.1.2006/23.) Elintarvikeketjussa on tavoitteena vaikuttava, tehokas, yhtenäinen ja riskiperusteisesti kohdennettu valvonta.

3.1.5 Tuote- ja palveluturvallisuuden vaarantuminen

Yrityksellä on vastuu myytävien tuotteiden tuoteturvallisuudesta ja kuluttajansuojasta. Yrityksen on koulutettava henkilöstönsä hyvin, jotta he voisivat ammattitaitoisesti tuottaa tuotteita ja palveluja asiakkaille. Tuotteiden ja palvelujen laatua tulee valvoa ja kehittää, jotta tuotteet ja palvelut ovat turvallisia. Yrityksen on tunnettava tuotteidensa terveys- ja turvallisuusvaikutukset sekä pyrkiä välttämään haitallisia aineita tuotteissaan. Markkinaviestintä ei saa tuotteiden tai palvelujen osalta olla asiakkaiden näkökulmasta harhaanjohtavaa. Yrityksen mainonnan ja markkinoinnin tulee olla totuudenmukaista ja tuotemerkintöjen sekä muiden tuotetietojen on oltava asianmukaisia. (Harmaala & Jallinoja 2012, 21; Rohweber 2004, 103.)

Kaikilta toimijoilta vaaditaan tuoteturvallisuuden valvontaa. Elintarvikealan toimijat vastaavat siitä, että heidän valmistamansa, myymänsä, tarjoilemansa ja muutoin käsittelemänsä elintarvikkeet ovat turvallisia eikä kuluttajia johdeta harhaan (Euroopan neuvoston asetus 178/2002 artikla 19). Elintarvikealan toimijan on itse omaan toimintaansa kohdistetulla omavalvonnalla hallittava elintarvikkeiden käsittelyyn liittyviä riskejä ja varmistettava, että lainsäädännön vaatimukset turvallisista elintarvikkeista ja niistä annettavista tiedoista täyttyvät. Elintarvikealan yrityksistä edellytetään löytyvän ammattitaitoa ja osaamista sekä tietoa ja kokemusta, jolla voidaan varmistaa elintarvikkeiden säädöstenmukaisuus, säilyvyys ja turvallisuus. Elintarviketurvallisuus on varmistettava koko elintarvikkeen elinkaaren ajan, kaikissa niissä olosuhteissa ja vaiheissa ennen kuin tuote päätyy kuluttajalle. Elintarviketurvallisuuden varmistaminen on toisaalta elintarvikeketjun kaikkien toimijoiden omaa ja toisaalta yhteistä toimintaa. Kun kaikilta elintarvikealan toimijoilta vaaditaan omaa tuoteturvallisuuden valvontaa ja käytetään yhteisiä käsitteitä omavalvonnan suunnittelusta ja toteuttamisesta, muodostavat omavalvontasuunnitelmat tärkeän osan yritysten välisen luottamuksen luomisesta. Yritykset voivat tutustua toistensa omavalvontasuunnitelmiin ja saada tietoa esimerkiksi yhteistyökumppaneidensa raaka-ainetoimittajien toiminnan vastuullisuudesta ja huolellisuudesta. Omavalvonta lisää elintarviketurvallisuutta ja kohdistaa yrityksen voimavarat riskien kannalta oleellisimpiin hallintapisteisiin ja käyttökelpoisiin ehkäisykeinoihin. Tietoisuus yrityksen oman toiminnan laadusta kasvaa ja toiminnasta tulee suunnitelmallisempaa. Hävikki vähenee, toiminnan tuloksellisuus paranee ja asiakkaiden sekä viranomaisten luottamus ja tyytyväisyys lisääntyvät.

Näin syntyy varmuus toiminnan laadusta ja turvallisuudesta. (Omavalvonta 2012, viitattu 14.3.2015.)

Walczak & Reuter (2004) kertovat johtajien ja päälliköiden ajavan yritystä voittojen tavoitteluun, jolloin terveys- tai turvallisuusasioihin suhtaudutaan yrityksissä välinpitämättömästi. Yrityksissä rikotaan tahallisesti elintarviketurvallisuutta, tietäen että se asettaa asiakkaiden terveyden uhatuksi. Yritykset eivät kuitenkaan tietoisesti halua tai yritä vahingoittaa tai sairastuttaa asiakkaita tai aiheuttaa asiakkaan kuolemaa. Yritykset eivät halua tiedon ruokamyrkyksistä tai huolimattomuudesta johtuneista tapaturmista leviävän, joten suurin osa tapauksista selvitetään sakoilla tai sovitellaan. Yrityksiä määrätään harvoin suljettavaksi. Rikkomuksista seuraavat toimenpiteet ovat heikot ja tehottomat, joten kannustin yritysjohdolle korjata rangaistukseen johtaneita tapoja on lähes olematon. Osa tapauksista johtuu ammattitaidottomuudesta, mutta osa johtuu armottomista tulostavoitteista, minkä takia keittiön henkilökunta ei pysty toteuttamaan elintarviketurvallisuutta, koska se on epäkäytännöllistä ja vie aikaa muulta työltä.

3.2 Ilmiön näkyvyyttä mahdollistavat rekisterimerkinnät

Kaikilla halukkailla on mahdollisuus tutustua patenti- ja rekisterihallituksessa tilinpäätökseen ja saada jäljennöksiä korvausta vastaan. Verohallinto toimittaa osakeyhtiön tilinpäätöksen patenti- ja rekisterihallitukseen. Ne ovat ostettavissa patenti- ja rekisterihallituksen Virre-tietopalvelusta. Avoimet yhtiöt ja kommandiittiyhtiöt ovat velvollisia toimittamaan tilinpäätöksen patenti- ja rekisterihallitukselle, jos vastuunalaisena yhtiömiehenä on osakeyhtiö tai jos yritystoiminta on laajaa. Toiminta on laajaa, jos kirjanpitolaissa mainituista raja-arvoista kaksi on ylittynyt edeltäneellä tilikaudella. Liikevaihto on yli 7 300 000, taseen loppusumma on 3 500 000 tai palveluksessa olevien henkilöiden määrä on 50 henkilöä. Tällöin on myös yksityisen elinkeinonharjoittajan ilmoitettava tiedot patenti ja rekisterihallitukselle. (Kirjanpitolaki 3.9 §.)

Patenti- ja rekisterihallituksen ja verohallinnon www.ytj.fi-sivustolla voivat yrityksen sidosryhmään kuuluvat tehdä arvioita yrityksen luotettavuudesta rekisterimerkintöjen olemassaolon tai niiden puuttumisen perusteella. Sivustolta voi tarkistaa yrityksen y-tunnuksen tai nimen avulla, onko yritys ilmoittautunut kauppa-, arvonlisäverovelvollisten-, verohallinnon-, ennakkoperintä-, työnantaja- tai verovelkarekisteriin. Kaupparekisteri on julkinen ja virallinen rekisteri yrityksistä. Osakeyhtiöiden, kommandiittiyhtiöiden, avoimien yhtiöiden, osuuskuntien ja yksityisten elinkeinonharjoittajien on useimmissa tapauksissa tehtävä perustamisilmoitus kaupparekisteriin. Yksityisen elinkeinonharjoittajan on tehtävä perustamisilmoitus, kun yrityksellä on oma

toimipaikka, yritys harjoittaa luvanvaraista elinkeinoa tai palveluksessa on muita henkilöitä kuin perheenjäseniä. (Kaupparekisteri 2015. Hakupäivä 24.9.2015.)

Arvonlisäverollisten rekisteriin tulee liittyä, jos vuoden liikevaihto ylittää 8 500 euroa (1.1.2016 alkaen raja on 10 000 euroa). Ennakkoperintälain mukaan toiselle tehdystä työstä, tehtävästä tai palvelusta maksettavasta suorituksesta on toimitettava ennakonpidätys, ellei suorituksensaajaa ole merkitty ennakonperintärekisteriin (Ennakkoperintälaki 20.12.1996/1118.)

Ennakonperintärekisteriin kuuluminen ei ole pakollista. Ennakkoperintäverorekisteriin liittynyt yritys maksaa ennakkoveronsa itse. Verohallinto voi evätä ennakkoperintärekisteröinnin, jos yrityksellä on verovelkaa tai kirjanpitoa on laiminlyöty. Ilmoituspuutteita, esimerkiksi työnantajan vuosi-ilmoitus tai veroilmoitus on antamatta tai yrityksellä ei ole tulonhankkimistoimintaa. (Ennakonperintärekisteri 2015, viitattu 24.9.2015.)

Työnantajarekisteriin on ilmoitauduttava, kun yrityksen palveluksessa on kalenterivuoden aikana kaksi vakituista palkansaajaa tai vähintään kuusi tilapäistä palkansaajaa. Työnantajan on annettava kausi-ilmoitus ja vuosi-ilmoitus maksamistaan palkoista. (Työnantajarekisteri 2015, viitattu 24.9.2015.)

Verovelkarekisterissä ovat ne yritykset, joilla on verovelkaa vähintään 10 000 euroa tai joilla on laiminlyöntejä kausiveroilmoituksen antamisessa viimeisen kuuden kuukauden aikana. Verovelkaa ei näytetä kuitenkaan euromääräisenä vaan ainoastaan tieto siitä, että verovelkaa on. Jos yrittäjällä on verohallinnon kanssa tehty maksujärjestely verovelkojen maksamisesta, verovelat eivät näy verovelkarekisterissä. Sen sijaan ulosoton kanssa tehty maksujärjestely ei estä verovelkojen julkaisemista verovelkarekisterissä. (Verovelkarekisteri 2015, viitattu 24.9.2015.)

Oikeusrekisterikeskuksen rekisterien sisältämien tietojen avulla sidosryhmien on mahdollista valvoa omia etujaan velkomisasioissa tai sopimuksia tehtäessä. Oikeusrekisterikeskuksesta saa tilattua maksusta otteita liiketoimintakieltorekisteristä, velkajärjestelyrekisteri/konkurssi- ja yrityssaneerausrekisteristä. (Rekisteriselosteet 2015, viitattu 24.9.2015.)

Terveysvalvontaviranomaiset tekevät käytännössä elintarvikevalvontaa ravitsemisalan yrityksiin. Heidän tehtävänsä on varmentaa elintarvikkeiden turvallisuutta sekä elintarvikkeen laadusta ja koostumuksesta annettavien tietojen oikeellisuutta. Kuntien valvontaviranomaiset tarkastavat ja

arvioivat yrityksen toiminnan, rakenteet ja omavalvontajärjestelmän yhtenäisten Oiva-arviointiohjeiden perusteella. Oiva-raportissa arvioidaan yritysten elintarviketurvallisuuksia hymynaamoin. (Yleistä Oivasta 2015, viitattu 13.3.2015.) Oiva-hymiön valvontatulokset saatetaan kaikkien kuluttajien tietoon www.oivahymy.fi -sivustolla. Elintarvikealan yritysten on pitänyt julkaista sisäänkäyntiensä yhteydessä elintarvikevalvonnan tarkastuksesta kertova raportti 1.1.2014 alkaen. Eviran määräyksen mukaan Oiva-raportit on pitänyt linkittää yrityksen verkkosivun avaussivulle 1.7.2014 lähtien, jos yritys markkinoi elintarvikkeita verkkosivuillaan.

Työeläke.fi -sivuston kautta tai suoraan omalta eläkelaitokselta työntekijä voi tilata työeläkeotteen ja tarkastaa ansaitun eläketurvan. Eläkelaitos jossa työntekijä on vakuutettu, tallettaa tiedot työntekijästä ja työansioista ansaintarekisteriin. Työeläkeotteesta voidaan tarkastaa mitä tietoja työurasta on tallennettu eläkelaitoksen rekisteriin ja varmistua siitä, että työnantaja on maksanut oman osuutensa työntekijän työeläkkeestä. (Työeläkeote 2015, viitattu 3.10.2015.)

3.3 Harmaan talouden vastainen kampanjointi

Hallitus antoi periaatepäätöksen 19.1.2012 tehostetusta harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnasta. Toimintaohjelma oli vuosille 2012–2015. Hankkeeseen kuului eri ministeriöille ja viranomaisille toteutettavia hankkeita. Lainsäädäntöhankkeita olivat muun muassa kuitinantovelvollisuudesta säätäminen, käteispalkkojen kieltäminen työsopimuslaissa, tilintarkastajien velvollisuus ilmoittaa rikosepäilyistä sekä tilaajavastuulain uudistaminen. Tavallisille kuluttajille näkyvin hanke harmaan talouden torjunnassa on ollut Harmaa talous – Musta tulevaisuus -kampanja, joka on näkynyt ja kuulunut eri medioissa. Kampanjaa on suunnattu oppilaitoksiin luentotilaisuuksina. (Harmaan talouden torjunta 2015, viitattu 13.10.2015.)

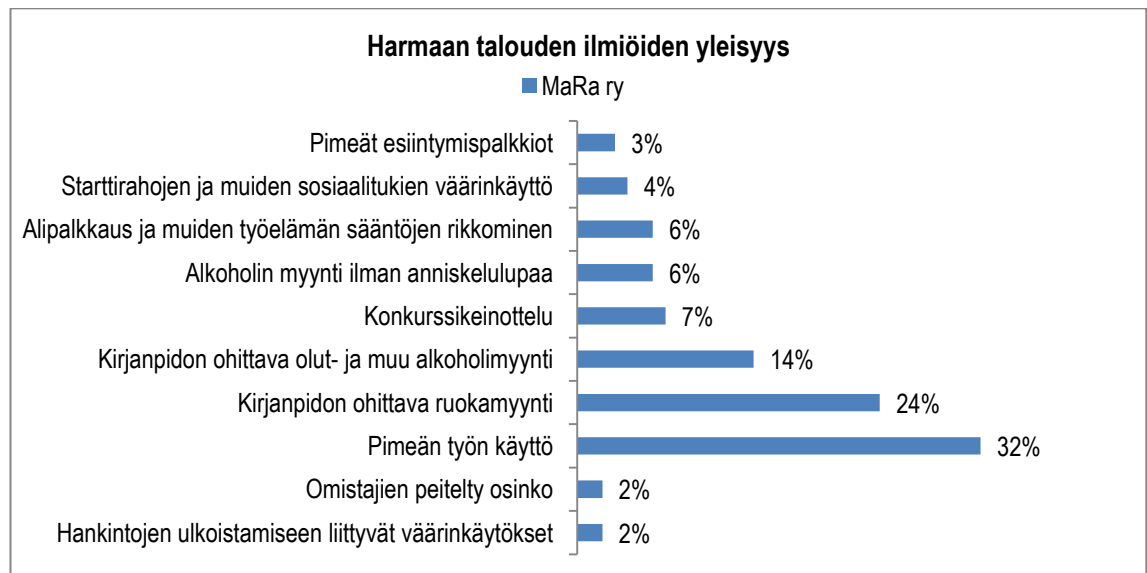
Harmaan talouden vastaisessa kampanjoinnissa on pyritty tuomaan tietoa vaikutuksista henkilökohtaiselle tasolle, jotta ihmiset voisivat tehdä valintoja, joilla on merkitystä omiin oikeuksiin työntekijänä ja ostopäätöksiin kuluttajana. Kuluttajien informomisella voidaan mahdollisesti vähentää harmaata taloutta. Eettistä ostamista tulisi tuoda esille harmaan talouden nujertamisessa. (Hjalager 2007, 239, 247.)

Liian halvalta tuntuva hinta voi olla merkki harmaan talouden toiminnasta, johon Harmaa talous – Musta tulevaisuus -kampanjassakin käytiin näyttävästi käsiksi. Majoitus- ja ravintolapalvelut MaRa ry on ollut mukana yhteistyökumppanina kampanjoinnissa. Heidän laskelmiensa mukaan

työvoimakulujen osuus eli palkkojen ja työnantajamaksujen osuus on ravintola-annoksen hinnassa 36 prosenttia. Raaka-aineiden osuus 35 prosenttia, arvonlisävero 12 prosenttia, vuokra keskimäärin 9 prosenttia sekä muiden kiinteiden kulujen osuus 8 prosenttia. Näin ollen 6,50 euroa maksavan pitsan työvoimakulut olisivat 2,30 euroa ja raaka-aineiden osuus 2,3 euroa. Arvonlisävero 0,80 euroa, vuokra 0,60 euroa ja muut kiinteät kulut 0,50 euroa. Jos ravintola myy jatkuvasti pizzaa alle 6,00 eurolla niin luultavasti se toimii laittomasti. Siitä hinnasta ei jäisi mitään, millä maksaa yritystoiminnasta aiheutuvia kuluja kuten veroja, lainakorkoja tai lyhennyksiä. (Harmaan talouden vastainen kampanja alle 6.50 euron pizza 2015, viitattu 12.10.2015.)

3.4 Ravitsemisalán harmaan talouden eri ilmiöiden laajuus

Majoitus ja ravitsemisalán tuotanto oli vuonna 2008 noin 6,1 miljardia euroa. Harmaan talouden viranomaisyhteistyöprojekti VIRKE:n keräämien tietojen mukaan majoitus- ja ravitsemisalán harmaa talous oli vuonna 2008 noin 670 miljoonaa euroa. Liikevaihdosta lasketun harmaan talouden osuus on 10,9 %. Majoitus- ja ravitsemisalalla joka yhdeksäs euro siirtyy harmaaseen talouteen. (Taloudellisen luotettavuuden edellytysten projekti 2010–2011 - Raportti 30.5.2011, 1; Sannikka & Kärkkäinen 2012, 18; Yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden tilannekatsaus, 5.)

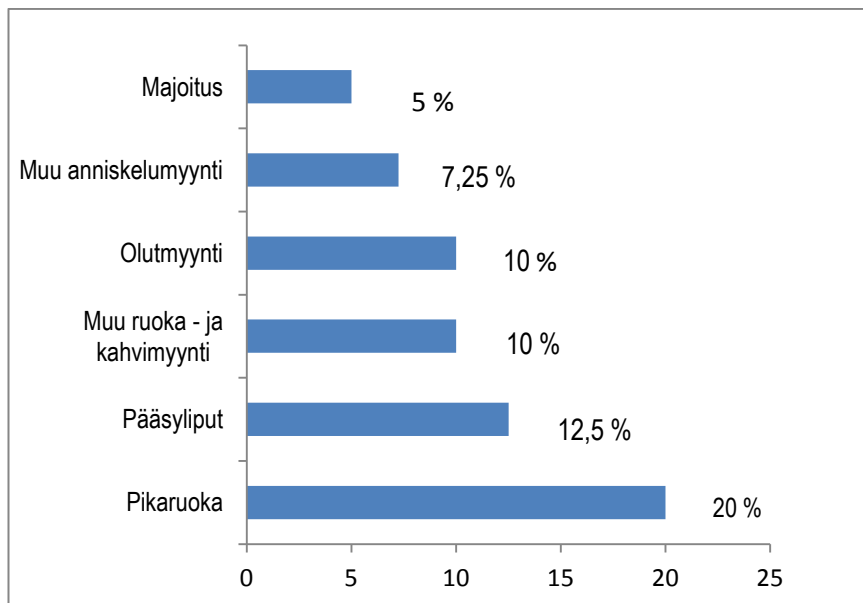

Kuvio 2. Harmaan talouden ilmenemismuodot majoitus- ja ravitsemisalalla.

(Hirvonen ym. 2010, 65–67.)

Verotarkastuksissa ja Mara ry:n jäsenyrityksille vuonna 2009 tehdyssä tutkimuksessa saadut tutkimustulokset harmaan talouden ilmiöistä olivat samansuuntaisia. Tutkimuksessa pimeän työvoiman käyttö katsottiin yleisimmäksi ilmiöksi. Kirjanpidon ohittava ruokamyynä oli

vastanneiden mielestä toiseksi suurin ilmiö. Pimeä työvoima rahoitetaan kirjanpidon ohittavalla myynnillä. Harmaan talouden muita ilmenemismuotoja ovat kirjanpidon ohittava olut- ja muu alkoholimyynti, konkurssikeinottelu, alkoholin myynti ilman lupaa sekä alipalkkaus ja muiden työelämän sääntöjen rikkominen. Edelliseen vuonna 2001 suoritettuun vastaavaan yrityskyselyyn verrattuna kirjanpidon ohittava ruokamyynti on ohittanut pimeän alkoholimyynnin. Yleistä on ollut luontoisetujen kirjaamatta jättäminen ja yksityistalouden menojen kirjaaminen yritysten kirjanpitoon. Osa yrittäjistä on laiminlyönyt kirjanpidon kokonaan eikä ole ilmoittautunut edes arvonlisäverolliseksi. (Hirvonen ym. 2010, 64–66.)

Kuvio 3. Harmaan myynnin osuus kokonaismyynnistä palvelu- ja tuoteryhmittäin (Hirvonen ym. 2010, 72.)

Majoitus- ja ravitsemisalalan harmaan talouden laajuutta ja harmaan talouden ilmiöiden painopisteitä on tutkittu vuosina 2001, 2004 ja 2009. Kaikissa kyselyissä on käynyt ilmi, että harmaa talous on suurinta pikaruokan myynnissä (Kuvio 3). Sen osuus harmaan talouden myynnistä on laskenut tutkimusaikana 30 prosentista 20 prosenttiin kokonaismyynnistä. Oluen ja muiden alkoholien anniskelumyynti on vähentynyt 2000-luvulla. Oluen harmaan myynnin osuus kokonaismyynnistä on laskenut 20 prosentista 10 prosenttiin. Muiden alkoholijuomien harmaan myynnin osuus oli 7,5 prosenttia kokonaismyynnistä vuoden 2009 yrityskyselyssä. Vuoden 2004 kyselyssä ei eritelty muun alkoholin myyntiä oluen myynnistä. Ravintoloiden pääsylippujen harmaan myynnin osuus oli 12,5 prosenttia muusta ruoka-, kahvi- ja majoitusmyynnistä. (Hirvonen ym. 2010, 70–71.)

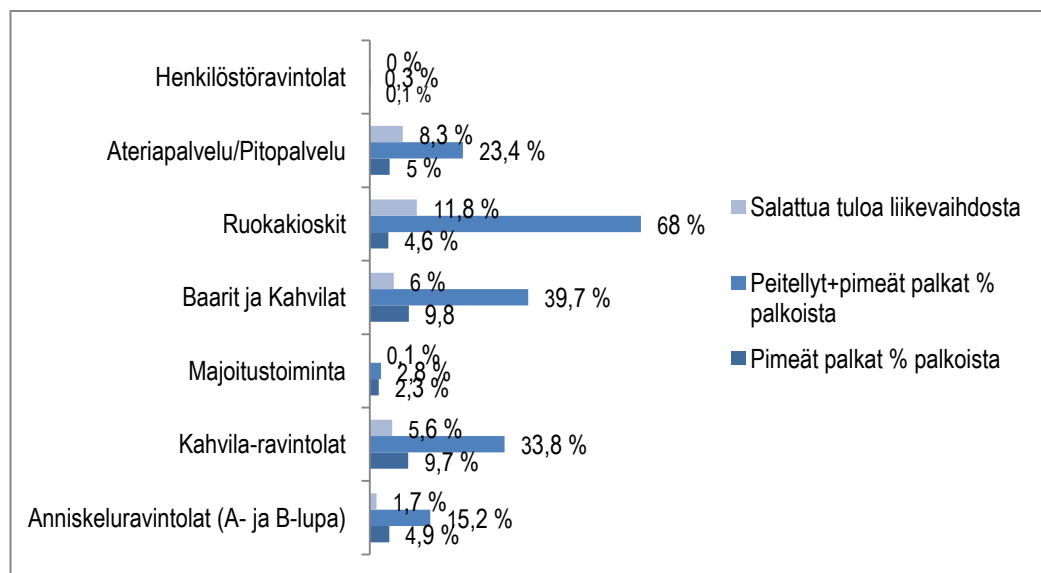
Verotarkastuksilla tutkittiin jaksolla 10/2010–8/2012 valmistuneita majoitus- ja ravitsemisalalan verotarkastuksia, joita oli 94 kappaletta. Verotarkastuksessa tutkittiin tekotavat, joilla tulonsalaus oli toteutettu.

Yleisimmät tulonsalaustavat olivat:

1. Kassakoneeseen ei kirjata myyntiä (87) 92,5 %
2. Kassakorjaukset (28) 29,8 %
3. Kassakone pois käytöstä tai ei ole kassakonetta 13 (13,8 %)
4. Kassalaatikko auki 12 (12,7 %)
5. Väärällä hinnalla myynti 8 (8,5 %)
6. Lipunmyyntiä ei kirjattu kassaan 8 (8,5 %)
7. Väärälle ALV-kannalle myyntiä 5 (5,3 %)
8. Ylimääräisiä kulutositteita tai kuittikauppaa 5 (5,3 %)
9. Kaksoiskassat 3 (3,2 %)

(Marttinen, 4.11.2013 sähköpostiviesti.)

Tulonsalauksen selvittämistä verotarkastuksessa vaikeuttivat kassakirjanpidon puuttuminen, puutteelliset Z-nauhat, tositteet saattoivat puuttua, tai kontrollinauhat oli hävitetty. (Marttinen, 4.11.2013 sähköpostiviesti.)

Kuvio 4. Verontarkastuksessa havaitut harmaan talouden ilmiöt salatuista palkoista, pimeistä palkoista ja peitellyistä palkoista.

(Hirvonen ym. 2010, 74.)

Kuviossa 4 esitetään verotarkastuksissa vuosien 2003 ja 2009 välisellä ajalla majoitus- ja ravitsemisalalan verotarkastuksissa havaitut harmaan talouden ilmiöt. Toimialoittain salatusta tulosta, prosentteina liikevaihdosta, pimeät palkat ja peiteltyt palkat toimialan koko palkkasummasta. Suhteellisesti eniten salattua tuloa liikevaihdosta oli ruokakioskeissa, keskiolutbaareissa ja kahviloissa, sekä vähiten henkilöstöravintoloissa ja majoitusliikkeissä. Pimeitä palkkoja ja peiteltyjä palkkoja oli toimialalla kaikkien tarkastettujen ruokakioskien palkkasummasta 68 prosenttia. Baarien ja kahviloiden verotarkastuksissa löytyi yritysten koko palkkasummasta liki 40 prosenttia pimeää palkkaa tai peiteltyä palkkaa. Kahvila-ravintoloissa vastaava peiteltyjen tai pimeän palkan osuus oli 34 prosenttia. Ruokakioskeilla oli kaikkien tarkastuksessa olleiden toimialan ruokakioskien yhteisestä liikevaihdosta liki 12 prosenttia salattua tuloa. Salattua tuloa oli oman toimialan vastaavien yritysten liikevaihdosta pitopalveluilla reilu 8 prosenttia, baareilla 6 prosenttia ja kahvila-ravintoloilla vajaa 6 prosenttia. Salattu tulo muodostui pääosin kirjamyyntiä ohittavasta myynnistä. Verotarkastuksissa oli kaiken kaikkiaan 1062 ravitsemisalalan yritystä. Verotarkastusten lukumäärästä laskettuna eri toimialan yrityksistä lähes 40 prosentissa löytyi salattua tuloa. 30 prosentissa maksettiin pimeitä palkkoja ja 27 prosentissa peiteltyjä palkkoja. (Hirvonen ym. 2010, 73–74.)

Työntekijälle on maksettava työehtosopimuksen mukaista palkkaa ja palkan lisiä. Sosiaalivakuuttamisen laiminlyöntejä on vaikea havaita. Palkkakirjanpidossa kaikki voi näyttää lainmukaiselta, vaikka tosiasiansa työntekijän työstä ei ole maksettu oikein eläkevakuutusmaksuja tai muita työnantajasuorituksia. Elinkeinoelämässä maksettiin pimeitä palkkoja vuonna 2008 yhteensä 13 000–14 000 henkilötyövuotta vastaava määrä. Se on salatusten työtulojen arvossa noin 270 miljoonaa euroa. Valtio menetti työtuloista veromenetyksinä 70 miljoonaa euroa, pimeästä yrittäjätulosta 70 miljoonaa euroa ja arvonlisäverojen menetyksinä 170 miljoonaa euroa. Sosiaalivakuuttamisen eli eläke-, tapaturma- ja työttömyysvakuuttamisen tappiot olivat puolestaan 60 miljoonaa. (Taloudellisuuden ja luotettavuuden edellytysten projekti 2010–2011 - Raportti 30.5.2015, 1; Sannikka & Kärkkäinen 2012, 18; Yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden tilannekatsaus nro 16, 5.)

Työvoiman hyväksikäyttö

Euroopan kriminaalipolitiikan instituutin HEUNI:in vuonna 2011 julkaistu raportti kertoo, että ulkomaalaisen työvoiman käyttö on lisääntynyt viime vuosina kasvattaen työvoiman hyväksikäyttöjen määrää. Ulkomaalaisilla henkilöillä on suurin riski joutua huonoihin ja alipalkattuihin töihin. Ravintola-ala on kokonaisuudessaan yksi keskeisimpiä toimialoja, joissa

ilmenee työperäistä ihmiskauppaa sekä työntekijöiden hyväksikäyttöä. Työntekijöillä voidaan teetättää pitkää työpäivää, heille maksetaan liian alhaista palkkaa eivätkä he saa lisä- tai ylityökorvauksia. Uhreja ja heidän perheitään on voitu uhkailla tai painostaa, jopa väkivaltaa hyväksikäyttäen. Työnantaja on saattanut ottaa haltuunsa työntekijöiden passit ja pankkikortit. Irtisanominen tai sillä kiristäminen on yksi keino kontrolloida ulkomaalaisia työntekijöitä. Työntekijöiden irtisanominen on myös työnantajan keino pysytellä poissa viranomaisen silmistä, eivätkä työntekijätkään kerkeä tulla tietoisiksi omista oikeuksistaan. (Jokinen, Ollus & Viuhko 2011,75,139.)

Työvoiman hyväksikäyttöön liittyvä ihmiskauppa näyttäisi olevan Suomessa yleisempää kuin seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvä. Vakavimmat Suomessa ilmi tulleet ulkomaalaisten hyväksikäyttötapaukset ovat tulleet etnisistä ravintoloista. Palvelualojen ammattiliittoon tulee päivittäin yhteydenottoja ulkomaalaistaustaisilta työntekijöiltä. Selvitettävänä olevissa riita-asioissa lähes viidennes koskee maahanmuuttajataustaisten jäsenten työasioita, vaikka jäsenenä heitä on järjestössä vain 1,5 prosenttia. (Jokinen ym. 2011, 21–22, 74–75, 77.) Toimiala on voimakkaasti kansainvälistymässä, sekä yrittäjyyden että asiakkuuden suhteen. Vuonna 2009 maahanmuuttajataustaisten henkilöiden ravintoloita tai vastaavaa ravitsemistoimintaa harrastavia yrityksiä oli 27 prosenttia kaikista pääkaupunkiseudun ravitsemisalan yrityksistä. Koko Suomen mittakaavassa joka kuudes ravitsemisalan yritys on maahanmuuttajataustaisen omistama. (Ulkomaalaistaustaiset ravintolat valtaavat maata – etenkin pääkaupunkiseutua, Viitattu 20.3.2014.)

Verovelat

Yritysten verovelkaisuus ei merkitse harmaata taloutta, mutta osa kytkeytyy talousrikollisuuteen luettavaan kuittikauppaan, kertakäyttöyritysten hyödyntämiseen, konkurssikeinotteluun ja verovelkojen siirtämiseen maksukyvyttömille yhtiöille. Harmaata taloutta saattaa esiintyä yritystoiminnan voimakkaan vaihtuvuuden yhteydessä. Etenkin jos velkaantuneen yrityksen vastuuhenkilöt jatkavat yritystoimintaa uuden yrityksen nimissä. Verovelkaisia on paljon uusissa, vasta muutaman vuoden toiminnassa olleissa yrityksissä. Lyhytaikaisten yritysten hyödyntämisessä yritys voi ehtiä toimia puoli vuotta maksamatta maksujaan ennen kuin viranomaiset tai tavarantoimittajat alkavat puuttua asiaan. Kertakäyttöyritysten hyväksikäytön avulla tapahtuva verojen jättäminen valtion maksettavaksi merkitsee vakavaa haittaa koko toimialan kilpailuneutraliteetille. (Lith 2010, Liite 3, 61–62; Yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden tilannekatsaus nro 16, 5–6.)

Majoitus- ja ravitsemisalalla verovelan kokonaissumma on vaihdellut vuosien 2005 ja 2010 välillä noin 120–150 miljoonan euron välillä. Se on 2–3 prosenttia toimialan liikevaihdosta. Majoitus- ja ravitsemisala kuuluu erittäin verovelkaiseihin toimialoihin. (Sannikka & Kärkkäinen. 2010, 14, 18.)

Majoitus- ja ravitsemisalalla on maahanmuuttajataustaisia yrityksiä suhteellisesti enemmän kuin muilla toimialoilla keskimäärin. Tilastokeskuksen (2014) tilastojen mukaan jopa 20 prosenttia maahanmuuttajista toimii majoitus- ja ravitsemisalalla. Maahanmuuttajataustaisissa yrityksissä verovelkaisia yrittäjiä on enemmän kuin kantasuomalaisissa. Maahanmuuttoyrittäjien verovelat kaikissa toimialan yrityksissä ovat silti yritystä kohden alhaisemmat, mikä johtuu keskimääristä pienemmästä yrityskoosta. (Lith 2010, Liite 3, 61.) Liikevaihdoltaan nämä maahanmuuttajataustaiset ravitsemisalan yritykset ovat pääkaupunkiseudulla keskimäärin 173 000 euron toimipaikkoja, joissa on henkilöitä töissä keskimäärin 2,1. Muualla maassa maahanmuuttajataustaisten ravintoloiden liikevaihto on keskimäärin 145 000 euroa ja työntekijöitä keskimäärin 1,8. Kun vastaavasti pääkaupunkiseudulla toimivan suomalaisen ravintolan keskimääräinen liikevaihto oli 481 000 euroa ja muualla Suomessa 270 000 euroa. Koko ravintola-alan liikevaihdosta maahanmuuttajataustaisten osuus oli 7 % ja ravintola-alan henkilöstöstä 8 %. (Ulkomaalaistaustaiset ravintolat valtaavat maata - etenkin pääkaupunkiseutua, Viitattu 20.3.2014.) Verohallinnon mukaan anniskelualan ravintoloista 60 prosenttia on liikevaihdoltaan alle 400 000 euron yrityksiä. Liikevaihdoltaan 400 000–2 000 000 euron yrityksiä on 31 prosenttia. Yli 10 miljoonan euron liikevaihdon ylittäviä yrityksiä on vain 2 prosenttia. (Marttinen, 4.11.2013 sähköposti.)

Rahamääräisesti eniten verovelkaa oli anniskeluravintoloilla 49,1 prosenttia ja kahvila-ravintoloilla 22,5 prosenttia kaikesta majoitus- ja ravitsemistoimialan verovelasta. Baareilla ja kahviloilla osuus oli 7,5 prosenttia, pitopalveluilla 6,5 prosenttia, hotelleilla 5,8 prosenttia, ruokakioskeilla 5,6 prosenttia ja muulla majoitustoiminnalla 1,8 prosenttia. Verovelkaisuus, yritysten negatiivinen tausta sekä talous- ja maksuhäiriöt ovat vaikuttaneet siihen, että majoitus- ja ravitsemisalan yrityksistä 39 prosenttia kuuluu suuren ja kohonneen riskiluokituksen yrityksiä. Se on suurempi kuin koko yrityssektorilla keskimäärin. Verohallinnon käytössä oleva riskiluokitus syntyy kolmen tietolähteen yhdistelmänä, jotka ovat verohallinnon omat perusteet, Dun & Bradstreet'in ja Asiakastieto Oy:n riskiluokituksista. Majoitus- ja ravintola-ala on kärkipäässä verrattuna muihin toimialoihin Verohallinnon ja luottotietoyhtiöiden häiriölistoilla. Alatoimialoitain tarkasteltuna riskiryhmien suhteellinen osuus vaihtelee tuntuvasti. Erityisen paljon riskiyrityksiä oli anniskeluravintoloissa, kahvila-ravintoloissa ja hotelleissa vuonna 2008. Anniskeluravintoloissa

riskiyrityksiä oli lähes 48 prosenttia kaikista alan yrityksistä. Sen sijaan henkilöstö- ja laitosruokailussa, pitopalvelussa sekä muussa majoitustoiminnassa, kuten retkeilymaja-, matkustajakoti-, ja lomakylätoiminnassa riskiyrityksiä oli vähän. (Lith 2010, Liite 3, 61–65; Sannikka & Kärkkäinen. 2010, 14.) Lokakuussa 2014 julkaistussa verohallinnon harmaan talouden selvitysyksikön tutkimuksessa on selvinnyt, että anniskeluluvan haltijoiden verovelat, alisuhteiset palkat ja matalakatteisuus ovat lisääntymässä. Verovelkaisimpia anniskelualan ravitsemisyrityksistä ovat iältään 5–9-vuotiaat yritykset. Näiden osuus toimialan kaikista verovelkaisista yrityksistä on 20 prosenttia ja osuus kaikista verovelkoista runsaat 34 prosenttia. (Anniskeluluvan haltijat Suomessa, 8; Yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden tilannekatsaus nro 16, 5–6.)

Maksamattomien arvonlisäverojen osuus on ollut ravitsemisalalla 2000-luvulla noin 9–11 prosenttia ilmoitetuista veroista. Ilmoitettujen, mutta maksamattomien arvonlisäverojen osuus on suurempi kuin rakennusalalla, jonka arvonlisäverojen laiminlyöntejä on pidetty suurina. Yritys on siis ilmoittautunut arvonlisäverolliseksi, vaikkei sillä ole ehkä edes aikomustakaan maksaa arvonlisäverojaan. Yritys on halunnut arvonlisäverolliseksi ilmoittautumalla välttyä suoranaisen veropetoksen tekemiseltä. Vuonna 2008 majoitus- ja ravitsemisalalla oli korkein maksamattomien arvonlisäverojen osuus ilmoitetusta veromäärästä. Maksamattomien arvonlisäverojen osuus oli majoitus- ja ravitsemisalalla 11,2 prosenttia ja rakentamisalalla 8,1 prosenttia. (Yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden tilannekatsaus nro 16, 5.) Maksamattomien arvonlisäverojen suuri osuus ilmoitetuista veroista kertyy niille toimialoille, joilla harmaan talouden tiedetään muutenkin olevan korkea. Maksamaton arvonlisävero painottuu kokoluokaltaan pienimpiin yrityksiin. Harmaassa taloudessa toimivat yritykset, jotka jättävät kirjanpidon kokonaan hoitamatta ja arvonlisäverolliseksi aloittamisilmoituksen tekemättä jäävät myös viranomaisvalvonnan ulkopuolelle. (Hirvonen ym. 2010, 60–64, 79–80.)

Verotarkastuksissa löydetty harmaan talouden suhteellinen osuus on kaikkein suurin pienimmissä alle 100 000 euron yrityksissä. Tässä ryhmässä toimivat miltei kokonaan virallisen talouden ulkopuolella toimivat harmaan talouden harjoittajat. Euromäärältään suurimmat veromenetykset tulevat liikevaihdoltaan suurimmasta liikevaihtoluokasta. Tässä yritysluokassa ei yleensä makseta pimeitä palkkoja, vaan kyse on verotuksen ulkopuolelle jätetyistä luontais- ja henkilökuntaeduista. Perusteettomista kustannuksista ja järjestelyistä, joissa tosiasiaassa työsuhteesta maksettu palkka kierrätetään palkansaajalle perustetun yrityksen kautta. (Hirvonen ym. 2010, 45–46,84.)

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

4.1 Tutkimusmenetelmät

Tutkimusmenetelmä tutkimuksessa oli kvantitatiivinen. Tutkimus kohdistui Jyväskylän ammattikorkeakoulun ja Haaga-Helian ammattikorkeakoulun opiskelijoihin, jotka ovat suorittamassa joko alempaa tai ylempää restonomitutkintoa sekä alalla työskenteleviin työntekijöihin. Kvantitatiivisessa eli määrällisessä tutkimuksessa tutkimusongelmaa pyritään ratkaisemaan lukumäärin ja prosenttiosuuksin. Tutkimusmenetelmällä voidaan selventää tutkittavassa ilmiössä tapahtuneita muutoksia tai riippuvuussuhteita. Asioita kuvataan taulukoiden, kuvioiden tai tunnuslukujen avulla. Menetelmällä voidaan kartoittaa tutkimusongelmana oleva tilanne mutta ei pystytä selvittämään asioiden syitä. (Heikkilä 2014,15.)

Tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä on esitetty harmaan talouden ilmiöistä ja sen laajuudesta tilastollista tutkimustietoa. Nämä tilastot on julkaistu Suomen kansainvälistyvä harmaa talous -tutkimuksessa vuonna 2010. Julkaisu oli eduskunnan tarkastusvaliokunnan tutkimustyö. Tutkimustyössä tietolähteinä on ollut Suomen pankin, Verohallituksen, viranomaisyhteistyön kehittämisprojektin ja Tullihallituksen aineistot. Se sisältää lisäksi verohallinnon verotarkastuksista sekä Majoitus ja ravintolapalvelut MaRa ry:n jäsentutkimuksista tehtyjä tilastollisia tutkimuksia. Tutkimuksella halutaan todentaa, onko tutkimuksen vastaajilla vastaavanlainen käsitys harmaan talouden ilmenemismuodoista, harmaaseen talouteen siirtymisen syistä ja harmaan myynnin osuudesta kokonaisymyynnistä sekä harmaan talouden vaikutuksesta kilpailun vääristymiseen.

Kvantitatiivisen tutkimusmenetelmän työvälineenä käytettiin Internetissä toimivaa webropol-ohjelmaa. Kyselytutkimus suoritettiin anonyymikyselynä, jolloin vastaajaa ja vastaajan vastauksia ei voida yhdistää. Vastaajien yhteystietoja ei kerätty. Tutkimuksessa lähetettiin henkilökohtainen linkki sähköpostitse 244:lle Jyväskylän ammattikorkeakoulun opiskelijalle. Opiskelijat olivat alempaa tai ylempää restonomitutkintoa suorittavia opiskelijoita. Julkinen linkki annettiin liitettäväksi Palvelualojen ammattiliitto PAM ry:n Facebook-sivulle. Toinen julkinen linkki annettiin Haaga-Helian tietohallinnon edelleen lähetettäväksi ammattikorkeakoulun 605 opiskelijalle sähköpostitse saatekirjeen kera. Näin tehtiin, koska Haaga-Helian ammattikorkeakoulu ei antanut tutkimusluvassa käytettäväksi opiskelijoiden henkilökohtaisia sähköpostiosoitteita. Haaga-Helian ammattikorkeakoulun opiskelijat olivat ylempää tai alempaa restonomitutkintoa suorittavia opiskelijoita. Henkilökohtaisen linkin ja julkisen linkin saaneiden kyselytutkimus oli aivan

samanlainen ja ne linkitettiin. Näin tutkimuksessa pystyttiin vertailemaan julkisen linkin ja henkilökohtaisen linkin saaneiden vastauksia. Liite 1:ssä on mahdollisuus tutustua webropol-kyselytutkimuksen kysymyksiin sähköisen linkin kautta ja liitteessä 2 kyselytutkimukset on tulostettu webropol-ohjelmasta.

4.2 Aineiston keruu

Jotta aineiston keruu kysymyslomakkeen avulla lähtisi liikkeelle, on tutkijalla oltava tutkimusongelma tarkoin täsmennettynä ja aiheeseen on pitänyt perehtyä tarkoin. Toimialan tuntemus ja tutkittavan aiheen laajempi tuntemus auttaa opinnäytetyöprosessissa eteenpäin. Alan kirjallisuuden perehtyminen tuo näkökulmaa tutkittavaan asiaan ja antaa tietoa siitä, mitä aiheesta jo tiedetään tällä hetkellä. Tutkimuksen tavoite on oltava selvillä, ennen kuin kyselytutkimuksen laatiminen aloitetaan. Tutkijan tulee tietää mihin kysymyksiin etsitään tutkimuksella vastauksia. (Heikkilä 2014, 45.) Tutkimustuloksilla saadaan tietoa siitä, missä määrin jotkin ominaisuudet ovat vertailtavissa tai mitattavissa kohteissa. Jos halutaan vertailla, on luonnollisesti valittava samanlaatuiset ja mitattavissa olevat kohteet. Määrällisen tutkimusotteen keskeisin kysymys on, kuinka voidaan määrittää mitattavaksi tulevat ominaisuudet. (Anttila 2006, 233.)

Tutkimuslomakkeen työstäminen vie aikaa, sillä kysymykset tulee suunnitella huolellisesti. Kysymysmuoto on yksi suurimmista virheiden aiheuttajista. Hyvät kysymykset oikealle kohderyhmälle ovat perusedellytyksiä onnistuneeseen kyselytutkimukseen. (Heikkilä 2014, 46.) Tutkimuslomakkeen raakaversio esiteltiin Jyväskylän ammattikorkeakoulussa opinnäytetyön ohjausseminaarissa joulukuussa 2014. Saadun palautteen pohjalta kysymyksiä muokattiin ja testattiin kolme kertaa ennen varsinaista tutkimuskäyttöä 28.4.2015. Tutkimuslomakkeessa oli suljettuja kysymyksiä 24, sekamuotoisia kolme, avoimia kysymyksiä yksi ja nelikenttäkysymyksiä neljä. Webropol-kyselytutkimus on liitteenä, sähköisenä linkkinä sekä tulosteena opinnäytetyössä. Tiedonkeruumenetelmänä oli Internetin kautta tehty kyselytutkimus. Tutkimusaineisto kerättiin Webropol-tutkimuslomakkeen avulla. Julkisen linkin kautta saatiin 41 vastausta ja yksityisen linkin kautta 29.

Palvelualojen ammattijärjestö ry on yhteistyökumppani tutkimuksessa. Palvelualojen ammattiliitto ry PAM tarjoutui antamaan tutkimuskanavaksi oman Facebook-sivustonsa. PAM:in Facebook-sivustolle annettiin liitettäväksi julkinen webropol-tutkimuslinkki. Webropol-tutkimuslinkin osoite muokattiin sellaiseen muotoon, että se oli selkeä ja muistettava, sillä se kirjoitettiin myös

Palvelualojen ammattiliitto ry:n jäsenlehden PAM:in mainokseen. Facebook-sivustolle kirjoitettiin lisäksi lyhyt mainos tutkimuksesta. PAM: in Facebook:issa webropol-tutkimus oli 28.4–8.6.2015 välisen ajan. Tutkimusta nostettiin sivustolla ylös 4 kertaa ja mainostettiin yhden kerran PAM:in lehdessä. Haaga-Heliasta tutkimuslupa tuli alle viikossa, mutta se ei antanut oikeutta oppilaiden sähköpostiosoitteisiin, siksi Webropol-tutkimuslinkki tuli toimittaa sähköpostisaatekirjeellä. Saatekirje Haaga-Helian restonomiopiskelijoille ja julkinen linkki lähetettiin 28.4.2015. Tietotekniikkaosasto lähettäisi puolestaan yleisen Webropol-kyselylinkin saatekirjeen 605 alemmaa tai ylemmää restonomitutkintoa suorittavalle opiskelijalle. Haaga-Helian yhteyshenkilön kertoman mukaan viesti on lähtenyt opiskelijoille aikaisintaan 6.5.2015. Haaga-Helian oppilaille annettiin sama julkinen linkki vastattavaksi kuin Palvelualojen ammattiliiton Facebook:issa.

Tutkimusluvassa haettiin Jyväskylän ammattikorkeakoulusta webropol-tutkimukseen sekä alemmaa että ylemmää restonomitutkintoa opiskelevia henkilöitä. 244 opiskelijaa sai henkilökohtaisen webropol-tutkimuslinkin 28.4.2015. Neljä kertaa tehtiin muistutusviesti niille, jotka eivät olleet vastanneet vielä tutkimukseen. Tutkimuslinkki suljettiin 8.6.2015.

Tutkimukseen harmaan talouden ilmiöistä ravitsemisalalla vastasi yhteensä 70 henkilöä. (N-70) Koko vastaajienryhmä koostuu kahdesta eri vastaajaryhmästä. Ensimmäinen ryhmä koostuu anonymisti henkilökohtaisella sähköpostilinkillä tutkimukseen vastanneista Jyväskylän ammattikorkeakoulun 29 opiskelijavastaajasta. Kutsutaan tätä vastaajaryhmää tutkimuksessa nimellä JAMK-ryhmä (n-29). Toinen ryhmä koostuu 41 vastaajasta, jotka ovat osallistuneet tutkimukseen yleisellä linkillä palvelualojen ammattiliiton Facebook-sivustolta tai Haaga-Helian ammattikorkeakoulun opiskelijasähköpostista. Kutsutaan tätä vastaajaryhmää tutkimuksessa PAM-ryhmäksi (n-41).

4.3 Aineiston analysointi

Kerätyn tilastollisen aineiston avulla löydetään vastaus tutkimusongelmaan ja siitä johdettuihin tutkimuskysymyksiin (Kananen 2011, 119). Aineiston analysointi aloitettiin lokakuussa 2015. Vastausten käsittelyä ja analysointia tehtiin webropol-ohjelmistolla. Webropol-ohjelmisto mahdollistaa tutkimusaineiston monipuolisen tarkastelun muun muassa ristiintaulukoinnilla tai suodattamalla. Webropol-ohjelmasta tulostettiin tutkimustuloksia valmiina excel-tilaukoina. Suljettujen kysymysten osalta tulosten raportoinnissa ei käytetty ristiintaulukointia tai suodatusta, vaan ensin katsottiin koko ryhmän vastauksia ja verrattiin PAM-ryhmän ja JAMK-ryhmän välisiä tuloksia. Excel-tiedostojen tietojen avulla tehtiin tilastoja halutusta tutkimuskohteesta, niin että

palkkitilastosta voidaan nähdä kerralla koko vastaajien ryhmän tulos (N-70), JAMK-ryhmän (n-29) sekä PAM-ryhmän (n-41) tulos.

Tulosten auki kirjoittamisessa noudatettiin Kanasen (2011) ohjeistamaa tekniikkaa. Ensin kirjoitetaan tulkintaa kaikkien vastaajien osalta ja seuraavaksi ryhmien välisiä eroja. Näissä tulee kiinnittää huomiota mahdollisiin riippuvuuksiin. Esimerkiksi kasvaako tai pieneneekö jokin muuttuja toisen muuttujan muuttuessa. (Kananen 2011, 88.) Tulosten auki kirjoittamista helpotti huomattavasti webropolin valmiit taulukot, vaikka itse tilastoa ei julkaistukaan tutkimuksessa. Webropol-ohjelmisto mahdollistaa myös muiden Microsoft Officeen tiedostojen sekä Pdf-tiedostojen tulostamisen, joita voi käyttää tutkimustulosten raportoinnissa opinnäytetyössä.

Kyselytutkimuksessa oli yksi avoin kysymys, jossa kysyttiin vastaajien näkemyksiä siitä miksi ravitsemisalan yrittäjä siirtyy harmaaseen talouteen. Kysymykseen tulleet lyhyet lauseet tai sanat jaettiin teemoittain omiin aihepiireihin, joista ne kirjoitettiin tuloksiin auki.

Webropol-kyselytutkimuksessa oli neljä nelikenttäkysymystä. Nelikenttäkysymyksessä tulokseksi saadaan kaikkien vastausten keskiarvo.

Kyselytutkimuksessa vastaajien tuli arvioida harmaan talouden ilmiötä nelikentässä. Tuloksissa esitetään kuviona kaikkien vastaajien (N-70) tulos ja tuloksista on suodatettu pimeiden työntekijöiden ja ei pimeää työtä tekevien vastaajien vastaukset sekä iältään 15–25, 26–36, 37–47 ja 48–59-vuotiaiden vastaukset.

4.4 Tutkimuksen luotettavuus

Kaikkia tutkimukseen tavoiteltuja henkilöitä ei tavoitettu tai he eivät halunneet vastata tutkimukseen. Heillä ei ehkä ollut ilmiöön liittyvää tietoa tai aiheena oleva harmaa talous saattoi olla osalle henkilöistä arka tai etäinen asia, joka ei tunnu koskettavan heidän elämää. Vastaajakadon suuruus merkitsee sitä, että vastausten jakauma on vino. (Anttila 2006, 183). Tutkimusajankohta osui toukokuulle, ja se osaltaan ehkä vaikuttanut opiskelijoiden vastausintoon tutkimuksessa. Yllättävää on, että valtakunnallisen ison Palvelualojen ammattiliitto PAM ry:n Facebook-sivulla ei kyselytutkimus herättänyt suurempaa vastaajamäärää kyselytutkimukseen. Sähköpostiviestinä kyselytutkimuksen on saanut yhteensä $244+605=849$ henkilöä. Kyselytutkimukseen vastauksia tuli yhteensä 70. Jos kyselytutkimuksen vastausprosentti lasketaan niistä henkilöistä, joita yritettiin tavoittaa sähköpostitse, saadaan vastausprosentiksi 8,3. Tulosten luotettavuuden kannalta olisi tietysti parasta, jos olisi mahdollista tutkia kaikki

perusjoukkojen tilastoyksiköt, mutta kustannus- ja aikarajoitteista johtuen tämä ei yleensä ole mahdollista. Kokonaistutkimukseen ei aina takaa täysin luotettavaa tietoa, sillä tutkimuksen kaikissa vaiheissa piilee virhemahdollisuuksia. Pienet vastausmäärät vaikeuttavat tulosten tulkintaa. Ongelmaksi muodostuvat liian pienet n-luvut ristiintaulukoinneissa. Tutkimusten validiteetti ei ole pienillä vastausprosentteilla kovinkaan korkea. Määrällisessä tutkimuksessa havaintoyksikköjen riittävänä määränä voidaan pitää sataa (100) havaintoa. Tutkimuksessa joudutaan tyytymään suppeaan osaan perusjoukkoa eli otokseen, josta tehdään johtopäätökset. (Kananen 2011, 85; Kananen 2010, 95, 101–102.)

Tutkimuksen tarkoituksena on antaa mahdollisimman luotettavaa ja totuudenmukaista tietoa. Tutkimusmenetelmät ovat olleet sellaiset, että niillä on kyetty selvittämään sitä, mitä sen on ollut tarkoituskin selvittää. Tutkimuksen luotettavuuden arvioinnissa käytetään validiteetti- ja reliabiliteettikäsitteitä. Validiteetilla tarkoitetaan sitä, että mitataan ja tutkitaan oikeita asioita tutkimusongelman kannalta ja reliabiliteetilla tutkimustulosten pysyvyyttä. (Kananen 2011, 118.) Arvioitaessa tutkimuksen validiteettia voidaan erottaa seuraavanlaisia alalajeja: sisäistä ja ulkoista validiteettia, sisältö- ja rakennevaliditeettia sekä kriteerivaliditeettia (Kananen 2011, 121–123). Anttila (2007, 513) nimeää vielä loogisen validiteetin, jonka mukaan tutkimusta kokonaisuudessaan tarkastellaan kriittisesti tutkijan näkökulmasta.

Tutkimuksen ulkoista validiteettia arvioitaessa kiinnitetään huomiota siihen, ovatko tulokset yleistettävissä. Se on kunnossa, mikäli se vastaa populaatioita. (Kananen 2011, 121–122.) Tutkimukseen vastaajat ovat osa perusjoukkoa, jotka edustavat kaikkia ravitsemisalan työntekijöitä. Jyväskylän ammattikorkeakoulun ja Haaga-Helian ammattikorkeakoulun vastaajaryhmissä oli opiskelijoita, joilla on työhistoriassaan monenlaisia ravitsemisalan työtehtäviä, mutta nyt useimmat heistä ovat esimies- tai päällikkötason tehtävissä tai alan opettajan tehtävissä. Palvelualan ammattiliiton PAM ry:n vastaajat edustavat laajasti kaikkia ravitsemisalan työntekijöitä. Tutkimuksessa kato voi vinouttaa tutkimustuloksia. Merkitystä on sillä tosiseikalla, että tutkimukseen ovat ehkä vastanneet sellaiset henkilöt, jotka ovat kiinnostuneet asiasta tai heillä on enemmän kokemusta tutkitusta asiasta. Sisäinen validiteetti tarkoittaa tutkimusprosessin systemaattista luotettavuutta erotuksena reliabiliteetista. Sisäistä luotettavuutta voidaan parantaa Kananen (2011, 131) mukaan sillä, että dokumentoidaan tutkimusprosessi tarkasti teoriaan pohjautuen. Sen tähden tutkimuksen toteutus, tutkimusmenetelmät, aineistonkeruu ja analysointi on pyritty kuvaamaan opinnäytetyön luvussa neljä tyhjentävästi.

Sisäinen validiteetti voidaan jakaa alakäsitteisiin, sisältö-, rakenne- ja kriteerivaliditeetteihin (Kananen 2010, 128).

Sisältövaliditeetti tarkoittaa, että saadut tutkimustulokset ovat seurausta käytetystä muuttujasta. Mittari tulee laatia tarkasti ja määrittää mittarin osat tarkasti, kuten myös mittarin rakenne. (Kananen 2011, 122.) Tämä tarkoittaa sitä, että webropol-kyselytutkimuksen kysymykset on laadittu teorian pohjalta oikein ja niillä aikaansaadut tutkimustulokset antavat vastauksen tutkimusongelmaan. Rakennevaliditeetti liittyy teoriaan ja siitä johdettuihin mittareihin. Sisältö- ja rakennevaliditeetit ovat hyvin lähellä toisiaan (Kananen 2011,122).

Kyselytutkimuksen ensimmäisenä päivänä sähköpostiin lähetettiin vastausviesti, jossa yksityisen linkin saanut vastaaja huomautti siitä, että asuinpaikkavaihtoehdoista oli unohtunut Pirkanmaan maakunta. Webropol-kyselyohjelmisto mahdollistaa kysymysvaihtoehdon lisäämisen kysymyksen loppuun, vaikka kyselytutkimus olisikin auki (Webropol-käyttöopas, Viitattu 12.3.2015). Kysymysvaihtoehdoksi lisättiin heti Pirkanmaa asian tultua tietoon. Vastauksia oli siihen mennessä tullut vasta kuusi kappaletta. Tämä taustatietokysymys ei mitannut kyselytutkimuksen ensimmäisenä päivänä vastaajien taustatietoja oikein.

Kyselytutkimuksessa kysyttiin, onko työpaikallasi laadittu työehtosopimuksen mukainen työvuorolista, joka laitetaan esille ennen kolmiviikkoisjakson alkamista. Tämä kysymys oletettavasti mittasi vain osalta vastaajia oikeaa asiaa, sillä tutkimustuloksia arvioidessa merkille pantavaa oli se, että JAMK-ryhmän vastaajista liki seitsemän prosenttia vastasi, ettei tiedä työvuorolistan esille laittamisesta. Syy lienee se, että JAMK-ryhmän vastaajissa on ravitsemispuolen opettajia, esimiehiä tai muita ammattiryhmiä, joiden työ- tai virkasuhteessa noudatetaan eri työehtosopimuksia. Vastaaja on voinut olla työtön, jolloin hänelle ei ole sopivaa vastausvaihtoehtoa.

Kyselytutkimuksessa kysyttiin, maksetaanko työpaikassasi työehtosopimuksen mukaista palkkaa. Lisäselvityksenä kysymykseen oli, että työehtosopimuksen mukaiseen palkkaan kuuluvat myös lisät, ylityökorvaukset, loma- tai sairausajan palkka. Saattaa olla, että osa vastaajista on ajatellut tämän olevan mielipidekysymys siitä, onko vastaaja tyytyväinen omaan palkkaansa.

Webropol-kyselytutkimuksessa pyydettiin vastaajaa valitsemaan vaihtoehdoista ravitsemisalan työpaikoista se, joka vastaa omaa työpaikkaa tai ammattiharjoittelupaikkaa. Tämän kysymyksen

tekeminen oli haastavinta, sillä tilastokeskuksen toimialaluokituksessa ravitsemisalan yritysten luokittelu on monimutkaista ja toimialan yritysten luokitteluongelma on ollut viime vuosina esillä myös restonomikoulutuksessa. Tutkimustuloksia tutkiessa huomattiin, etteivät kaikki vastaajat löytäneet kuitenkaan vaihtoehtoista omaa työpaikkaa vastaavaa yritystä. Vaihtoehtokohtaan muu odotettiin vastaavan työttömien tms. Tarkoituksena oli tehdä webropol-ohjelmalla ristiintaulukointi tai suodatus tämän muuttujan kohdalla, mutta asiasta luovuttiin. Vastaajakadon seurauksena tämän perustietokysymyksen kaikista 70 vastaajista jopa 34 on töissä A- ja B-anniskeluoikeuksien ravintoloissa, 11 vastaajaa kahvila-ravintoloissa, jonka omassa keittiössä valmistetaan ruoka-annoksia, kohta muu 6 vastaajaa ja muissa kahdeksassa työpaikkavaihtoehdossa on 0-4 vastaajaa kussakin.

Kriteerivaliditeettia arvioitaessa verrataan tutkimuksen tuloksia vastaaviin tuloksiin ja arvioidaan tutkimuksen validiteettia sen pohjalta (Kananen 2011, 123). Kyselytutkimuksen tulokset ovat samansuuntaisia kuin vastaavat teoriapohjassa esitetyt. Niissä on jonkin verran eroavaisuuksia, mikä oli odotettavissa, sillä teoriapohjan Majoitus- ja ravintolapalvelut ry:n edustajat ovat järjestäytyneitä yrittäjiä ja tutkimuksessa mukana olleet ovat ravitsemisalan eri työtehtävissä olevia työntekijöitä esimerkiksi opettajia, esimiehiä, kokkeja tai kassatarjoilijoita. Työnantajat näkevät harmaan talouden ravitsemisalalla hieman erilaisesta näkökulmasta kuin työntekijät. Teoriapohjassa osa esitetystä teoriasta on sellaista, jota tutkimuksissa, artikkelissa tai kirjallisuudessa raportoidaan kuuluvan harmaan talouden ilmiöihin, mutta niistä ei ole määrällistä tietoa olemassa. Esimerkkinä tällaisista ilmiöistä ovat pimeät hankinnat, työssäoppijoiden ja harjoittelijoiden sekä valtion tukityöllistettyjen hyväksikäyttö ilmaisena ja halpana työvoimana. Tutkimuksessa saadaan määrällistä tietoa, joka osaltaan auttaa hahmottamaan harmaan talouden ilmiön laajuutta kyseisen ilmiön osalta, mutta täsmällisen tarkkaa tietoa ei voida koskaan saada harmaan talouden ilmiöistä niiden piiloluonteisuuden takia. Jos työnantaja ostaa pimeänä alihankintana siivouspalvelut, niin ei siitä tiedä välttämättä muut kuin työnantaja ja palveluntarjoaja. Asiasta ei tiedä ehkä edes työnantaja, jos palveluntarjoaja ei itse yrittäjänä huolehdi lakisääteisiä veloitteita omassa yritystoiminnassaan.

Looginen validiteetti kuvaa tutkijan omaa käsitystä tutkimuksen oikeellisuudesta. Tutkimusta tarkastellaan kriittisesti arvioiden sen luotettavuus ja pätevyys. (Anttila 2006, 512–513.)

Tutkimuksen vastaajakato on aiheuttanut suurimman ongelman tutkimuksen luotettavuudelle. Korkea vastausprosentti olisi lisännyt tutkimuksen validiteettia. Tarkempia tuloksia tavoitellessa vastaajien määrä olisi pitänyt olla huomattavasti suurempi. Vastaajakadon takia Webropol-

ohjelmiston tarjoamaa ristiintaulukointimahdollisuutta ei käytetty raportoinnissa. Webropol-ohjelmiston suodatustoimintoa käytettiin harmaan talouden ilmiöiden havainnoinnin nelikenttätutkimusten tutkimiseen. Vastaajat suodatettiin iän ja sen perusteella oliko vastaaja tehnyt pimeää työtä. Suodatetuissa vastaajaryhmissä pienimmäksi n-arvoksi tuli n-7 ja suurimmaksi n-62. Tutkimustuloksia pyrittiin arvioimaan ja raportoimaan objektiivisesti.

Taustatietokysymys vastaajan asuinpaikan maakunnasta korjattiin puolen vuorokauden sisällä asian tultua tietoon. Taustatietokysymys vastaajan työpaikasta ei selvenne ennen kuin alan ammattilaiset ovat luoneet kiistattoman luokittelujärjestelmän, joka ei aiheuta sekaannusta. Webropol-kyselytutkimuslomake testattiin kolme kertaa. Viimeisessä testissä oli kymmenen henkilöä, joista kahdeksan antoi pyytämäni kirjallisen palautteen jokaisesta kysymyksestä. Tämä auttoi varmasti osaltaan parantamaan kysymysten validiteettia. Paremmalla kysymysten asettelulla ja muotoilulla, kysymysvaihtoehdoilla tai kysymysten taustaselitteillä mittari voidaan saada toimimaan validimmin. Tutkimustulokset näyttäisivät kuitenkin olevan samansuuntaisia kuin teoriassa on esitetty.

Reliabiliteetti tarkoittaa tutkimustulosten pysyvyyttä eli sitä, jos tutkimus toistettaisiin, saataisiin samat tulokset (Anttila 2006, 515; Kananen, 129). Sisäisen validiteetin arvioinnissa esitettiin webropol-kyselytutkimuksen kysymyksiin liittyviä arvioita luotettavuuden heikkenemisestä, kun mittarit eivät välttämättä mitanneet sitä mitä niiden piti mitata. Tutkimustulos antaisi samaan suuntaan viittaavaa tulosta, mikäli kohderyhmänä olisivat edelleen ravitsemisalalan työntekijät sekä ammattikorkeakoulun alempaa tai ylempää restonomitutkintoa opiskelevat ja mikäli tutkimus suoritettaisiin lähitulevaisuudessa. Tutkimuksen kato on voinut aiheuttaa vinoumaa tutkimustulokseen. Harmaan talouden ilmiöt eivät kuitenkaan ole pysyviä ilmiöitä, vaan ne kehittyvät ja muuttuvat ajan kuluessa, minkä takia tutkimustulokset eivät ole pysyviä.

5 TUTKIMUKSEN TULOKSET

Vastaajista 15–25-vuotiaita oli 27,2 %, 26–36-vuotiaita 44,3 %, 37–47-vuotiaita 18,6 % ja 48–59-vuotiaita 10 %. Alueellisesti vastaajista reilu kolmasosa oli kotoisin Keski-Suomesta.

Uudeltamaalta oli 28,3 prosenttia muuten vastaajat olivat tasaisesti ympäri Suomea, paitsi Etelä- ja Pohjois-Karjalasta ja Lapista ollut lainkaan vastaajia. Vastaajista yli 90 prosentilla oli ravitsemisalan työkokemusta yli vuoden, ja yli 10 vuoden työkokemuksen omaavia oli 43 prosentilla. Kymmenellä prosentilla oli alle vuoden työkokemus.

Vastaajista lähes puolet oli töissä ravintoloissa esimerkiksi A- tai B-anniskeluoikeuksien ravintoloissa. Joka viides vastaaja oli töissä kahvila-ravintolassa, jossa valmistetaan omana tuotantona ruoka-annoksia. Pikaruokaravintoloissa ja ruokakioskeissa oli melkein kuusi prosenttia, pitopalveluissa neljä prosenttia, henkilöstö- ja laitospalveluissa tai keskuskeittiöissä kuusi prosenttia, baareissa ja kahviloissa neljä prosenttia, olut- ja drinkkibaareissa noin neljä prosenttia ja kahviloissa ja konditoriakahviloissa noin kolme prosenttia vastaajista.

Ateriapalveluissa ei ollut töissä yksikään tutkimukseen vastanneista. Yhdeksän prosenttia vastaajista oli ilmoittanut työpaikakseen muu. Osa vastaajista ei ehkä mielestään löytänyt toimialaluokituksen mukaisesta valikosta omaa työpaikkaa vastaavaa kohdetta. Muina syinä olivat työttömyys tai että työpaikka oli toiselta alalta.

5.1 Harmaaseen talouteen siirtymisen syyt

Vastaajia pyydettiin avoimesti nimeämään harmaaseen talouteen siirtymisen syitä.

Ravitsemisalan yrittäjät siirtyvät harmaaseen talouteen moninaisista syistä. Vastaajien mukaan yrittäjän halu säästää kustannuksista oli yksi päällimmäisistä tekijöistä. Säästöjä kertyy muun muassa käyttämällä pimeitä keikkatyöläisiä, jolloin pakollisia sosiaalimaksuja ei mene ja palkat on helppo maksaa pimeästi ilman veroja. Työvoiman palkkaaminen koetaan kalliiksi, ja ilmaisia työntekijöitä saa helposti ottamalla töihin harjoittelijoita ja valtion tai kunnan tukemia nuoria.

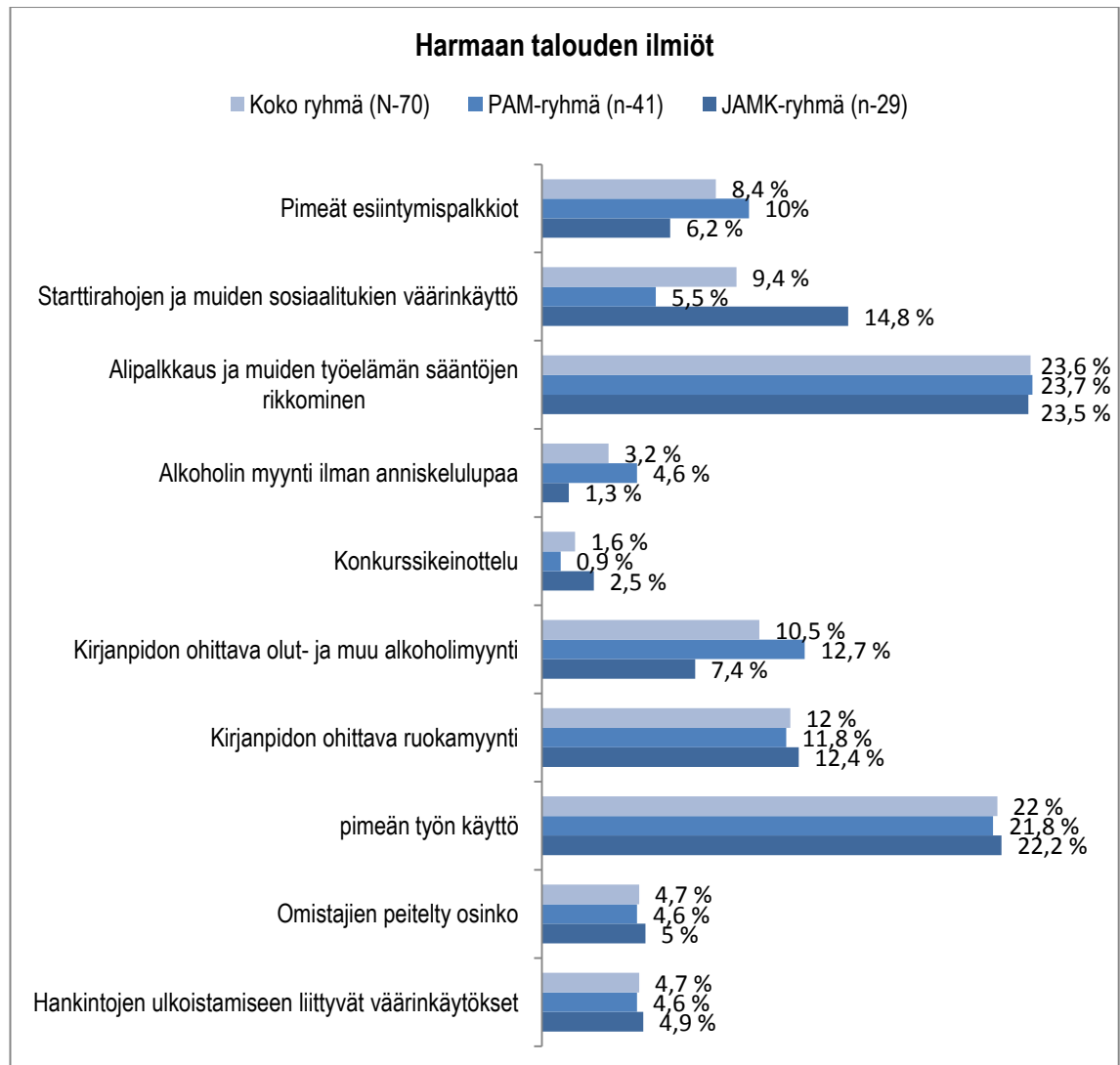
Yleinen epätietoisuus työehtosopimuksista ja palkkauksesta ja työnantajien välinpitämättömyys työntekijöiden oikeuksista mahdollistavat väärinkäytökset. Työnantaja saattaa käyttää hyväksi työntekijän tietämättömyyttä ja säästää näin palkkakustannuksissa jättämällä lisät maksamatta tai maksamalla alipalkkaa.

Vääristynyt kilpailu ja kiristynyt kilpailutilanne asettavat paineita kääntyä harmaan talouden puolelle. Huono tulos, korkeat vuokrat, heikko ammattitaito ja liiketoimintaosaaminen, kausivaihtelut ja väärin arvioitu myynti rasittavat yrittäjää, ja harmaaseen talouteen kääntyminen saattaa tuntua ainoalta keinolta kääntää yrityksen toiminta kannattavaksi. Tiukka hintakilpailu voi pakottaa yrittäjän myymään tuotettaan ilman kunnollista katetta. Tällainen monien vaikuttajien yhtälö vääristää kilpailua ja tukaloittaa yrittäjien asemaa entisestään.

Työntekijät kokevat lainsäädännön vaikeaselkoiseksi ja tiukaksi sekä verotuksen liian korkeaksi. Samaan aikaan esimerkiksi verotuksen valvonta on työntekijöiden mielestä niin löysää, että kiinni jäämisen riski koetaan pieneksi ja yritykset jatkavat pimeitä toimiaan. Lainsäädännön kannustimia kääntyä harmaan talouden puoleen ovat liiaksi koettu byrokratia, virastojen henkilökunnan tietämättömyys ja haluttomuus auttaa yrittäjiä sekä raskaaksi tehty pakollinen kulurakenne. Välinpitämätön asenne sääntöjä kohtaan, rikollinen mielenlaatu ja lyhytjänteinen ajattelutapa sekä suoranainen ahneus, omien henkilökohtaisten etujen ja tulojen maksimointi muista välittämättä kääntävät yrittäjiä harmaaseen talouteen.

5.2 Harmaan talouden yleisimmät ilmiöt

Vastanneista yhteensä lähes 46 prosenttia piti pimeän työn käyttöä ja alipalkkausta sekä muita työelämän pelisääntöjen rikkomista merkittävinä harmaan talouden ilmiöinä (Kuvio 5). Tutkimukseen vastanneista neljäsosa piti alipalkkausta ja muuta työelämän pelisääntöjen rikkomista suurimpana harmaan talouden ilmiönä. Toiseksi yleisimmäksi harmaan talouden ongelmaksi tutkimuksessa nousi pimeän työvoiman käyttö. Pimeän työvoiman käyttö oli joka viidennen vastaajan mielestä merkittävä harmaan talouden ilmiö. Pimeiden esiintymispalkkioiden ja hankintojen ulkoistamiseen liittyvät väärinkäytökset olivat vastaajien mielestä yhteensä noin 13 prosentin luokkaa. PAM-ryhmän (n-41) vastaajat pitivät pimeitä palkkioita suurempana ilmiönä kuin JAMK-ryhmän (n-29) vastaajat.

Kuvio 5. Harmaan talouden ilmiöiden yleisyys ravitsemisalalla

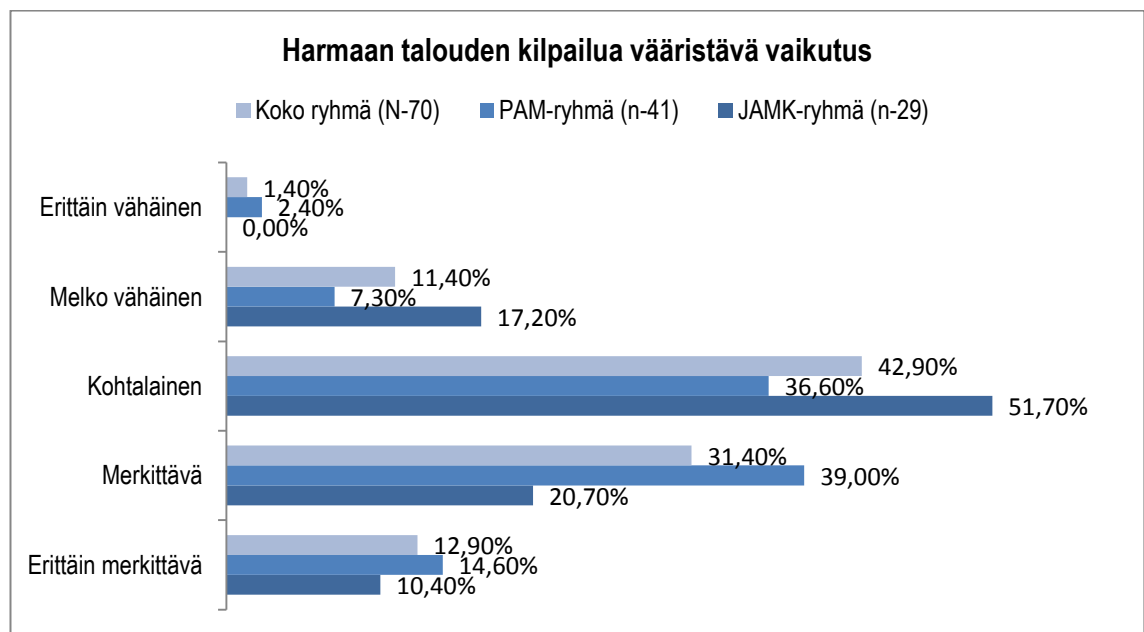
Yhteensä 22,5 prosenttia kaikista vastaajista (N=70) piti kaikkea kirjanpidon ohimyyntiä yleisenä harmaan talouden ilmiönä (Kuvio 5). Alkoholinmyynti ilman asiaankuuluvaa anniskelulupaa oli vastaajien mielestä noin kolmen prosentin luokkaa. JAMK- ja PAM-ryhmien välillä oli eroja. PAM-ryhmän vastaajien mielestä alkoholinmyynti ilman lupaa oli melkein viiden prosentin suuruinen ilmiö ja JAMK-ryhmäläiset pitivät sitä noin reilun prosentin suuruisena ilmiönä. PAM-ryhmän vastaajat (n=41) pitivät kirjanpidon ohittavaa olut- ja muuta alkoholimyyntiä suurempana ongelmana, kun taas JAMK-ryhmän (n=29) vastaajat pitivät kirjanpidon ohittavaa ruokamyyntiä suurempana ongelmana.

Tutkimukseen vastaajat arvioivat peiteltyjen osinkojen olevan harmaan talouden ilmiönä lähemmäs viiden prosentin kokoluokkaa. Konkurssikeinottelua vastaajat pitivät sen sijaan suhteellisen pienenä harmaan talouden ilmiönä. He arvioivat sen noin puolentoista prosentin

suuruiseksi. Starttirahojen ja muiden sosiaalisten tukien väärinkäytön vastaajat arvioivat olevan noin kymmenen prosenttia. Tutkimusryhmäläisten mielipiteet erosivat paljon toisistaan, sillä PAM-ryhmän (n=41) vastaajat pitivät ilmiötä vain neljän prosentin suuruisena ja JAMK-ryhmän (n=29) vastaajat pitivät ilmiötä liki 15 prosentin suuruisena.

5.3 Harmaan talouden vaikutus kilpailuneutraliteettiin

Tutkimukseen vastanneista (N=70) lähes 13 prosenttia arvioi harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen erittäin merkittäväksi (Kuvio 6). Merkittäväksi sen arvioi reilu 31 prosenttia vastaajista ja kohtalaiseksi liki 43 prosenttia vastaajista.

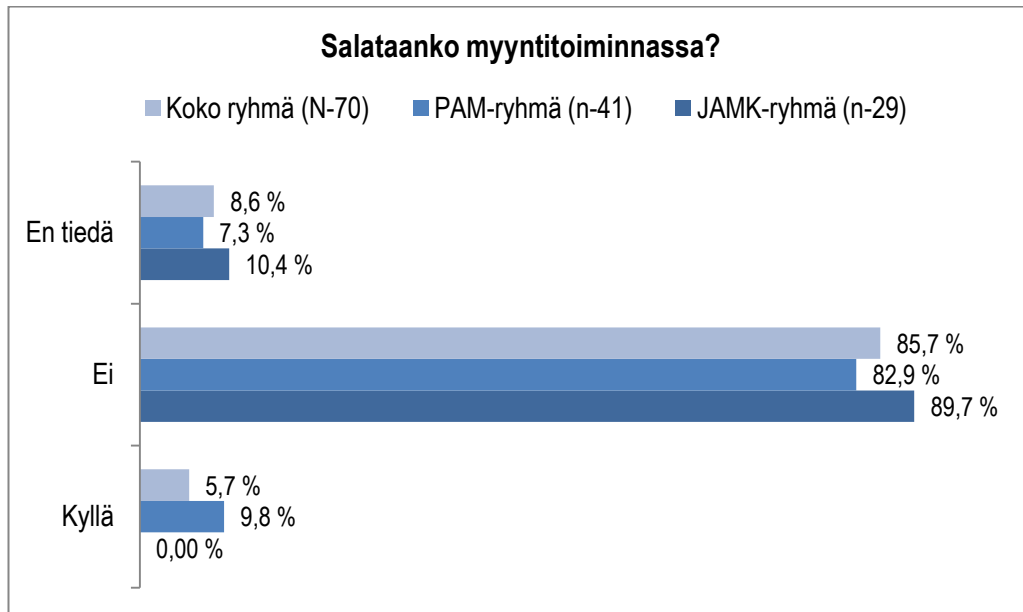
Kuvio 6. Harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen suuruus

Vähintäänkin kohtalaiseksi harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen arvioi noin 87 prosenttia vastaajista (N=70). PAM-ryhmän (n=41) vastaajista noin 90 prosenttia arvioi vähintäänkin kohtuulliseksi kilpailua vääristävän vaikutuksen. JAMK-ryhmän (n=29) vastaajat arvioivat harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen noin 83 prosentin suuruiseksi.

5.4 Myyntitoiminnassa salaaminen

Tutkimuksessa kysyttiin, salataanko myyntitoiminnassa saatuja tuloja. Kysymyksessä selvennettiin, että myyntituloja voidaan salata seuraavilla keinoilla: kassa ei ole lainkaan käytössä, korjataan myyntiä kassaan, myydään kassa auki, kassa ei kirjaa myyntiä eli kassaa pidetään niin kutsutussa koulutusasennossa, tai käytössä on kaksoiskassajärjestelmä, jossa

toisen kassan tulot salataan täysin. Koko ryhmän vastaajien (N-70) tulos myyntitulojen salaamisessa oli vajaa kuusi prosenttia. Näistä kaikista vastaajista vajaa 86 prosenttia oli sitä mieltä, ettei myyntituloja salata lainkaan. Vastaajista liki yhdeksän prosenttia vastasi, ettei tiedä, salataanko myyntituloja.

Kuvio 7. Myyntitoiminnassa harjoitettu salaaminen

JAMK-ryhmän (n-29) vastaajista yksikään ei kertonut myyntitoiminnassa salattavan tuloja. PAM-ryhmän (n-41) vastaajista lähes 10 prosenttia kertoi myyntitoiminnassa salattavan tuloja (Kuvio 7).

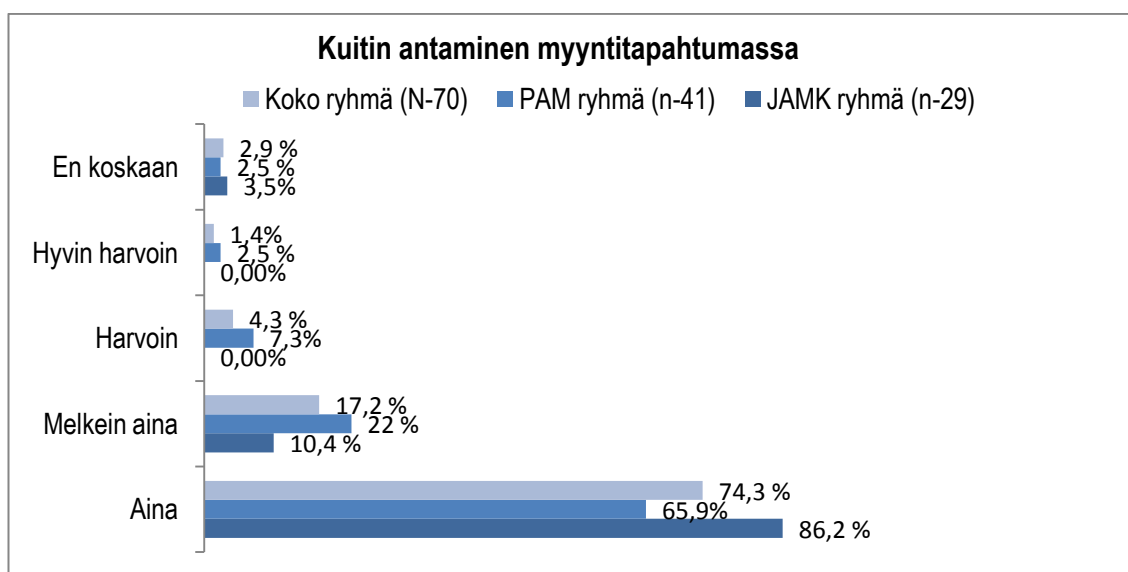
Tutkimuksessa selvitettiin vastaajilta, mitä ravitsemisliikkeiden myynnissä salataan. Vastaajat saivat valita vaihtoehtoista halutessaan useammankin myynninsalausvaihtoehdon. Kaikki vastaajat (N-70) antoivat yhteensä 109 ääntä näille kahdeksalle vaihtoehdolle. Lähes puolet 70 vastaajasta ei tiedä, mitä myynnissä salataan (Kuvio 8). Tämä voi olla ehkä hyvinkin mahdollista, sillä tulonsalauksesta ei välttämättä tiedä muu kuin tekijä itse.

Kuvio 8. Myynninsalaamisen kohteet

Myyntitulojen salaustavat saivat melko tasaisesti ääniä (Kuvio 8). Vastaajista kuudentoista mielestä myyntituloja ei salata lainkaan. Muuta ruoka- ja kahvimyyniä salataan neljäntoista vastaajan mielestä, ja kolmentoista vastaajan mielestä sekä pääsylippujen että olutmyynnin myyntituloja salataan. Anniskelumyynnissä salataan myyntituloja kymmenen vastaajan mielestä ja pikaruuan myynnissä kuuden. Avoimeen kohtaan muu myynninsalaustapa vastaukseksi tuli narikkamaksujen salaus.

Kuitin antaminen tehtiin pakolliseksi lainsäädännöllä 1.1.2014 alkaen. Myyntitapahtumassa kuitin sanoivat antavansa aina yli 74 prosenttia vastaajista (N=70) ja melkein aina 17 prosenttia vastaajista (Kuvio 9).

Kuvio 9. Kuitin antaminen myyntitapahtumassa

Harvoin kuitenkin sanoi antavansa reilu neljä prosenttia vastaajista tai hyvin harvoin reilu prosentti vastaajista. Kuittia ei anna koskaan vajaa kolme prosenttia vastaajista. JAMK-ryhmän (n-29) vastaajista noin 97 prosenttia antoi kuitenkin aina tai melkein aina ja PAM-ryhmän (n-41) vastaajista lähes 88 prosenttia.

5.5 Työnantajan velvollisuuksiin kuuluvien tehtävien hoitaminen

Järjestäytymättömän työnantajankin on noudatettava alan yleissitovaa työehtosopimusta. Työehtosopimuksen mukaiseen palkkaan kuuluvat myös lisät, ylityökorvaukset sekä loma- ja sairausajan palkat. Kaikista 70 vastaajista reilun 67 prosentin mielestä työehtosopimusta noudatetaan aina palkanmaksuun liittyvien velvollisuuksien hoitamisessa ja vajaan 29 prosentin mielestä melkein aina. Vastaajista puolitoista prosenttia oli sitä mieltä, että työehtosopimusta noudatetaan vain hyvin vähän ja palkka maksetaan lähes aina pimeästi. PAM-ryhmän (n-41) mielestä työehtosopimusta noudatetaan aina palkan maksamisessa lähes 59 prosenttisesti ja lähes 37 prosenttisesti melkein aina. PAM-ryhmän vastaajista noin 2,5 prosenttia oli sitä mieltä, että työehtosopimusta ei juurikaan noudateta ja palkka maksetaan lähes aina pimeästi. JAMK-ryhmän (n-29) vastaajien mukaan työehtosopimusten mukaista palkkaa noudatetaan aina yli 73 prosenttisesti ja melkein aina 17 prosenttisesti.

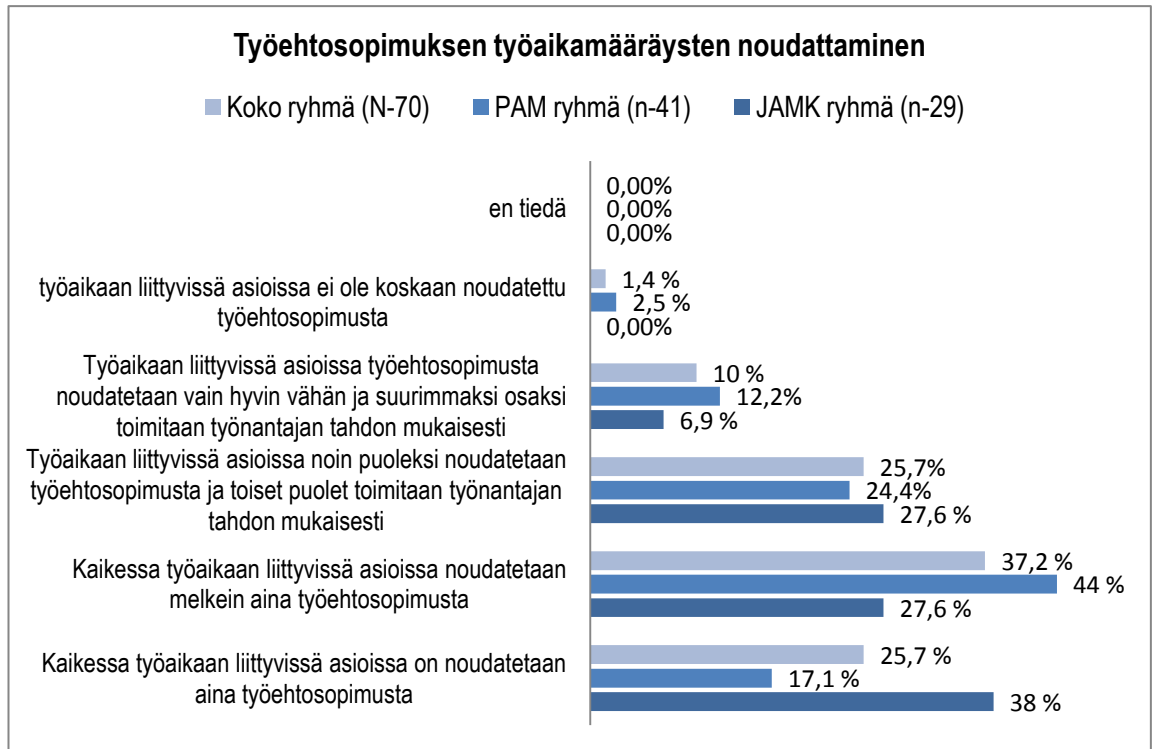
Pimeä työ on ilman verokorttia tehty työ. Pimeästä työstä ei makseta veroja eikä palkkaa makseta tilille, vaan suoraan käteen. Työnantaja ei maksa eläkevakuutusmaksuja eikä eläkettä kartu työntekijälle. Pimeää työtä oli kaikista 70 vastaajasta tehnyt 11,4 prosenttia. JAMK-ryhmän (n-29) vastaajista yksikään ei ollut tehnyt kyselyn mukaan pimeää työtä kuluneen vuoden aikana, kun taas PAM-ryhmän (n-41) vastaajista 19,5 prosenttia oli tehnyt pimeää työtä. Näistä pimeää työtä tehneistä vastaajista 12,5 prosenttia oli tehnyt sitä kuluneen vuoden aikana 600–899 tuntia ja 87,5 prosenttia oli tehnyt pimeää työtä 0–299 tuntia. Näistä alle 229 tuntia pimeää työtä tekevistä vastaajista 12,5 prosenttia teki sitä 240–299 tuntia, 180–239 tuntia nolla prosenttia, 120–179 tuntia 12,5 prosenttia, 60–119 tuntia 12,5 prosenttia ja 1–59 tuntia 62,5 prosenttia. Pimeää työtä tehneistä vastaajista puolet kertoi hakeneensa työttömyyskorvausta tai vastaavia sosiaalisia etuuksia oikeudettomasti.

Pimeää työtä tekevällä ei ole oikeutta hakea palkkaturvasta palkkasaatavia, koska palkkaturvaa rahoitetaan työntekijän ja työnantajan yhdessä maksamalla työttömyysvakuutusmaksulla. Kaikista vastanneista (N-70) lähes 69 prosenttia vastasi, ettei pimeää työtä tekevällä ole oikeutta hakea palkkaturvasta palkkasaatavia, kun taas reilut neljä prosenttia oli sitä mieltä, että oikeus

olisi. Epätietoisia oli 27 prosenttia vastaajista. PAM-ryhmästä (n=41) reilu seitsemän prosenttia vastaajista luuli, että palkkaturvasta on oikeus saada palkkasaatavat. JAMK-ryhmän (n=29) vastaajista kukaan ei väittänyt pimeään työn tekijällä olevan oikeutta palkkaturvaan, sen sijaan epätietoisuutta oli enemmän kuin PAM-ryhmässä.

Työsuhteiden muuttaminen alihankintasuhteiksi/toimeksiantosuhteiksi tai ylipäätään tarvittu palvelun ostaminen alihankintana lisää riskiä, ettei yksityisyrittäjäksi alkanut hoida lakisääteisiä velvollisuuksia ennakonpidättämiseen ja sosiaalivakuuttamiseen liittyen. Työnantaja on ulkoistanut ongelman, koska hänellä ei ole työnantajan velvollisuuksia alihankintasuhteessa/toimeksiantosuhteessa olevaan yksityisyrittäjään tai yritykseen. Kysyttäessä ostetaanko työpaikallasi pimeästi yksityisiltä ihmisiltä tai yrityksiltä siivous-, järjestysmie- tai viihdepalveluja kuten juontokeikkoja tai musiikkiesityksiä, kaikista vastaajista (N=70) reilun 11 prosentin mielestä palveluja ostetaan pimeästi. 77 prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, ettei palveluja ostettu pimeästi. PAM-ryhmän (n=41) vastaajista 15 prosenttia uskoi palveluja ostettavan pimeästi ja JAMK-ryhmän (n=29) vastaajista seitsemän prosenttia.

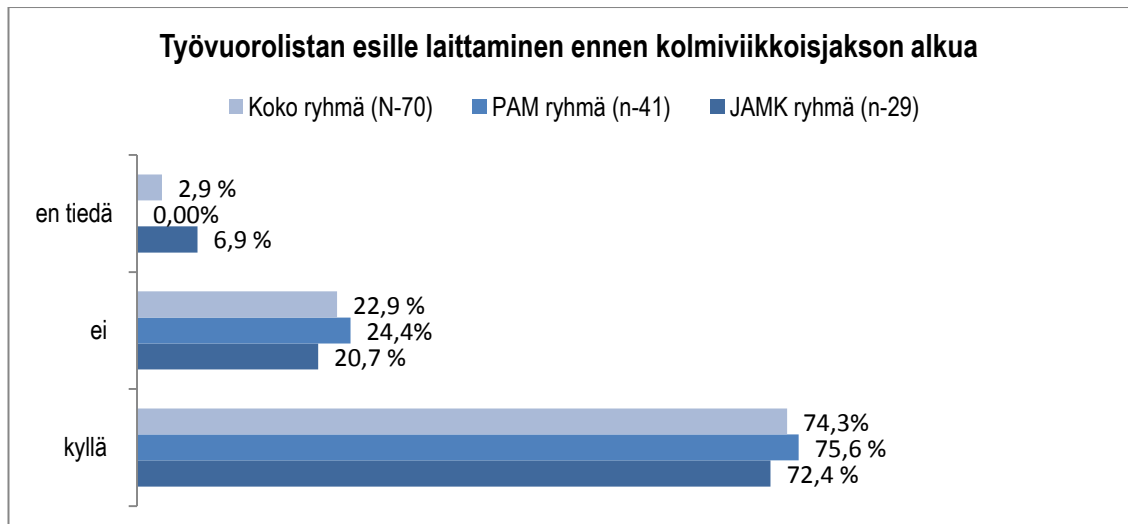
Tutkimuksessa kysyttiin noudatetaanko työehtosopimuksen työaikaa koskevia määräyksiä. Kysymyksen selitteessä kerrottiin vastaajille lyhyesti, että työehtosopimuksessa määritellään muun muassa työvuoron pituus, tauot, lepoajat ja vapaapäivät. Kaikki vastaajat (N=70) kertoivat tutkimuksessa, että työehtosopimuksen työaikamääräyksiä noudatettiin aina tai melkein aina noin 63 prosenttisesti (Kuvio 10). PAM-ryhmän vastaajien mielestä aina tai melkein aina työaikamääräyksiä noudatettiin noin 61 prosenttisesti ja JAMK-ryhmän vastaajien mielestä 65,6 prosenttisesti.

Kuvio 10. Työehtosopimuksen työaikamääräysten noudattaminen

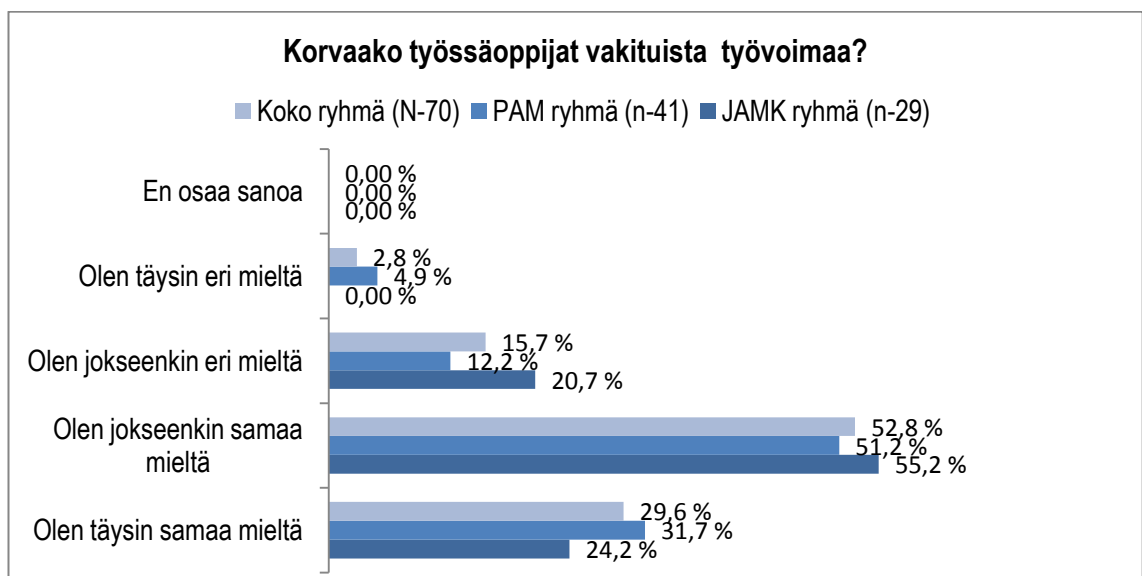
Kaikkien vastaajien (N-70) mielestä 25 prosentissa työehtosopimuksen työaikaa koskevia määräyksiä noudatetaan vain puoliksi ja puolet toimitaan työnantajan tahdon mukaisesti. PAM-ryhmän (n-29) vastaajien mukaan työehtosopimuksen työaikaa koskevia määräyksiä noudatetaan vain hyvin vähän tai ei koskaan liki 15 prosenttisesti (Kuvio 10).

Tutkimuksessa selvitettiin oliko vastaajien työpaikoilla työehtosopimusten mukaisesti laadittu työvuorolista, joka on laitettu esille viimeistään viikkoa ennen kolmiviikkoisjakson alkamista. Koko ryhmän vastaajista (N-70) reilulla 74 prosentilla työvuorolista laaditaan ja laitetaan esille (Kuvio 11). Kaikista vastaajista (N-70) liki 23 prosenttia kertoi, ettei työvuorolistaa ole ja noin kolme prosenttia ei tiennyt. PAM-ryhmän vastaajista liki 25 prosentilla työvuorolista puuttui. JAMK-ryhmän (n-29) vastaajasta lähes seitsemän prosenttia kertoi, ettei tiedä työvuorolistasta.

Kuvio 11. Työvuorolistan esille laittaminen ennen kolmiviikkoisjakson alkamista

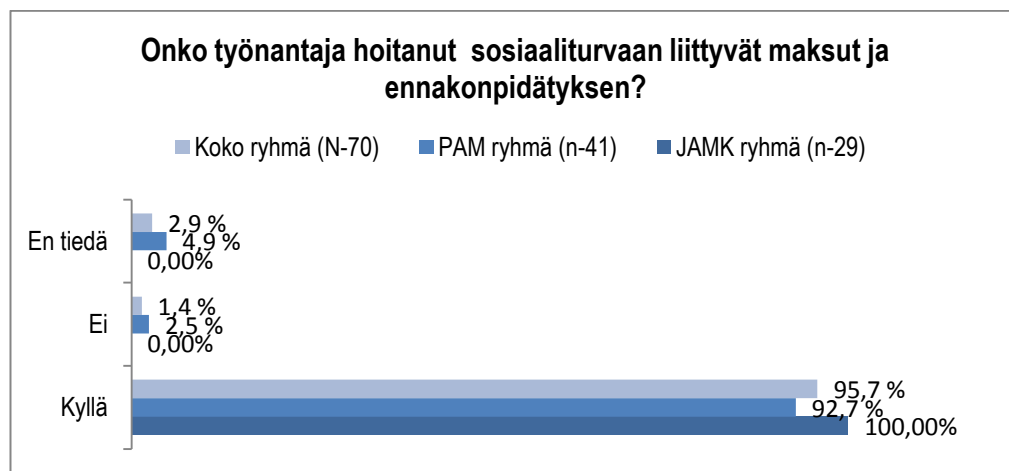
Tutkimuksessa kysyttiin, onko vastaajien mielestä työssäoppijoilla korvattu vakituista työvoimaa työpaikoilla (Kuvio 12). Kysymyksessä kerrottiin vastaajille lyhyesti, että työssäoppijat ovat työpaikoilla aidossa työtilanteessa käytännön työssäoppimisessa, joilla taataan opiskelijalle työelämän ammattitaito ja työnantaja saa puolestaan osaavaa työvoimaa. Työssäoppimiseen kuuluu, että ohjaajan tulee olla työssäoppimisen aikana ohjaamassa ja opastamassa työtehtäviin asianmukaisesti. Opiskelijat eivät yleensä saa palkkaa työssäoppimisjaksolla. Jos työssäoppimisessa työtehtävät vastaavat vakituisen työntekijän toimenkuvaa, silloin harjoittelusta kuuluisi maksaa työehtosopimuksen mukaista palkkaa.

Kuvio 12. Korvaavatko työssäoppijat vakituista työvoimaa?

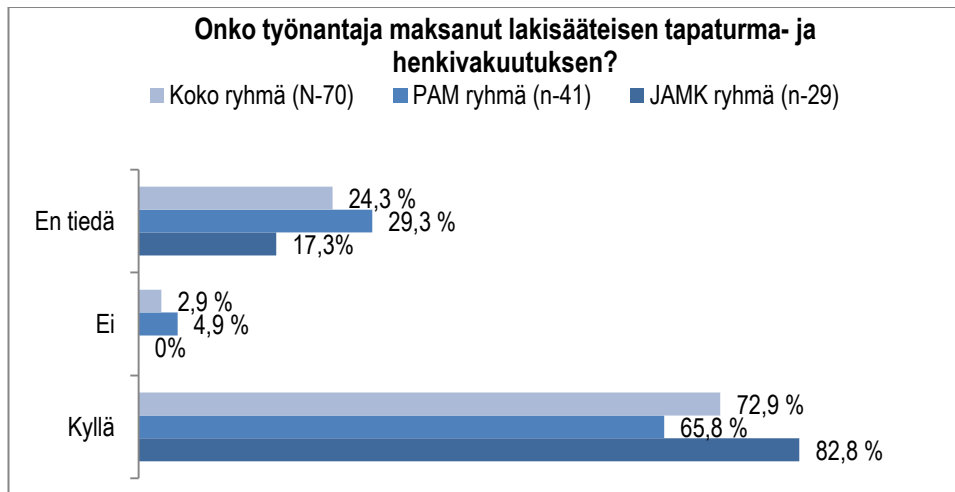
Kaikista vastaajista (N=70) liki 30 prosenttia oli sitä mieltä, että työssäoppijoilla korvataan vakituista työvoimaa ja jokseenkin samaa mieltä olevia oli noin 53 prosenttia vastaajista (Kuvio 12). Jokseenkin erimieltä olevia vastaajia oli vajaa 16 prosenttia. Täysin samaa mieltä tai jokseenkin samaa mieltä väitteen kanssa oli 79 prosenttia JAMK-ryhmän (n=29) ja noin 83 prosenttia PAM-ryhmän (N=41) vastaajat. Koko ryhmän (n=70) vastaajista kolme prosenttia oli sitä mieltä, ettei työssäoppijoilla korvata vakituista työvoimaa työpaikoilla. PAM-ryhmän (n=41) vastaajista viisi prosenttia oli sitä mieltä, ettei työssäoppijoilla korvata vakituista henkilökuntaa. Jokseenkin eri mieltä väittämän kanssa oli JAMK-ryhmän (n=29) vastaajista 21 prosenttia ja PAM-ryhmän (n=41) vastaajista 12 prosenttia.

Tutkimuksessa haluttiin selvittää onko vastaajien työnantajat huolehtineet sosiaaliturvaan liittyvät maksut ja ennakonpidätyksen (Kuvio 13). Vastauksiksi saatiin, että lähes 96 prosenttia kaikista vastaajista (N=70) kertoi työnantajan hoitaneen nämä velvollisuudet. JAMK-ryhmän (n=29) vastaajien mukaan jopa 100 prosenttisesti. PAM-ryhmän (n=41) vastaajien mukaan noin 93 prosenttia työnantajista oli huolehtinut asiasta ja lähes viisi prosenttia ei tiennyt, onko työnantaja hoitanut velvollisuutensa. PAM-ryhmän vastaajien mukaan 2,5 prosenttia työnantajista ei ole hoitanut sosiaaliturvaan liittyviä maksuja tai ennakonpidätystä.

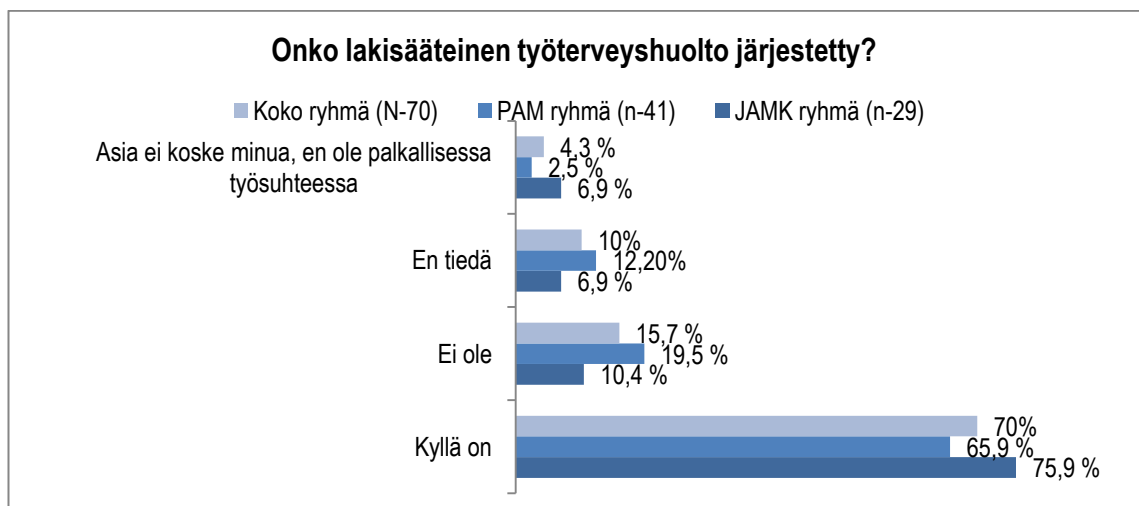
Kuvio 13. Onko työnantaja hoitanut sosiaaliturvaan liittyvät maksut ja ennakonpidätyksen?

Työnantaja on maksanut lakisääteisen tapaturma- ja henkivakuutuksen kyselyn mukaan liki 73 prosenttisesti (Kuvio 14). PAM-ryhmän vastaajien mukaan työnantaja on hoitanut nämä velvollisuudet liki 66 prosenttisesti ja JAMK-ryhmän (n=41) liki 83 prosenttisesti. Melkein viisi prosenttia PAM-ryhmän (n=41) vastaajista kertoi, ettei työnantaja ole hoitanut lakisääteisen tapaturmavakuutuksen ottamista eikä henkivakuutusta.

Kuvio 14. Onko työnantaja maksanut lakisääteisen tapaturma- ja henkivakuutuksen?

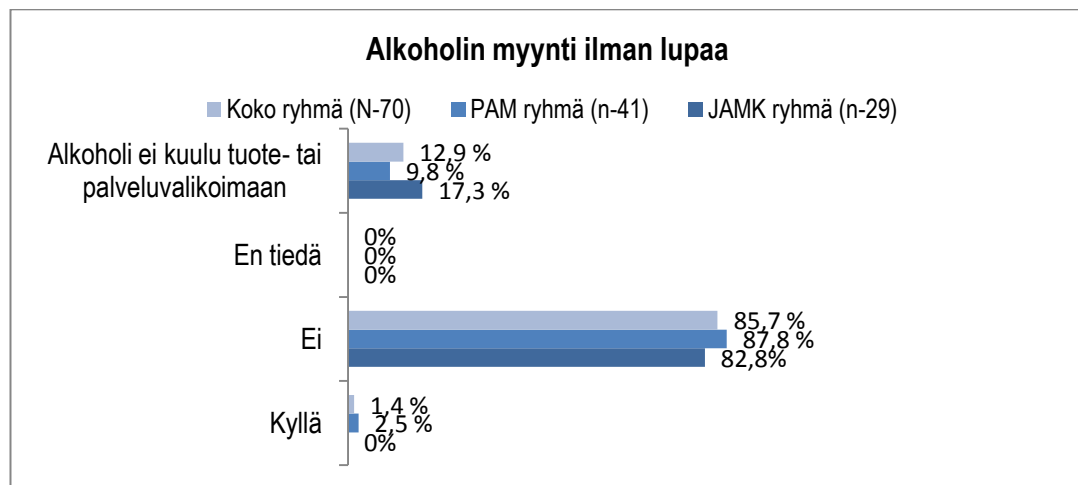
Lakisääteisen työterveyshuollon on järjestänyt koko ryhmän (N-70) vastaajien työnantajista 70 prosenttia ja lähes 16 prosenttia ei sitä ole tehnyt (Kuvio 15). PAM-ryhmän (n-41) työnantajista noin 66 prosenttia on järjestänyt lakisääteisen työterveyshuollon ja saman ryhmän vastaajien työnantajista lähes 20 prosenttia ei ole sitä järjestänyt. Yllättävän iso osa vastaajista ei tiennyt onko työnantaja järjestänyt työterveyshuollon. Koko vastaajien ryhmästä 10 prosenttia ei tiennyt työterveyshuollon järjestämisestä työpaikalleen.

Kuvio 15. Onko lakisääteinen työterveyshuolto järjestetty?

Tutkimuksessa kysyttiin alkoholin myymisestä ilman lupaa. Alkoholin myynti ja tarjoilu on sallittu vain, jos on anniskelulupa. Kysymyslomakkeessa annettiin seuraava taustatieto vastaajalle: pitopalveluyrittäjä, jolla ei ole anniskelulupaa, ei saa myydä eikä tarjoilla alkoholia omilla tiloissaan. Tilaisuus olisi kuitenkin laillinen, jos pitopalveluyrittäjä menisi asiakkaan tiloihin

hoitamaan tilaisuuden. Silloin asiakas saisi tuoda alkoholijuomat ja ilmoittaisi yksityistilaisuudesta poliisille.

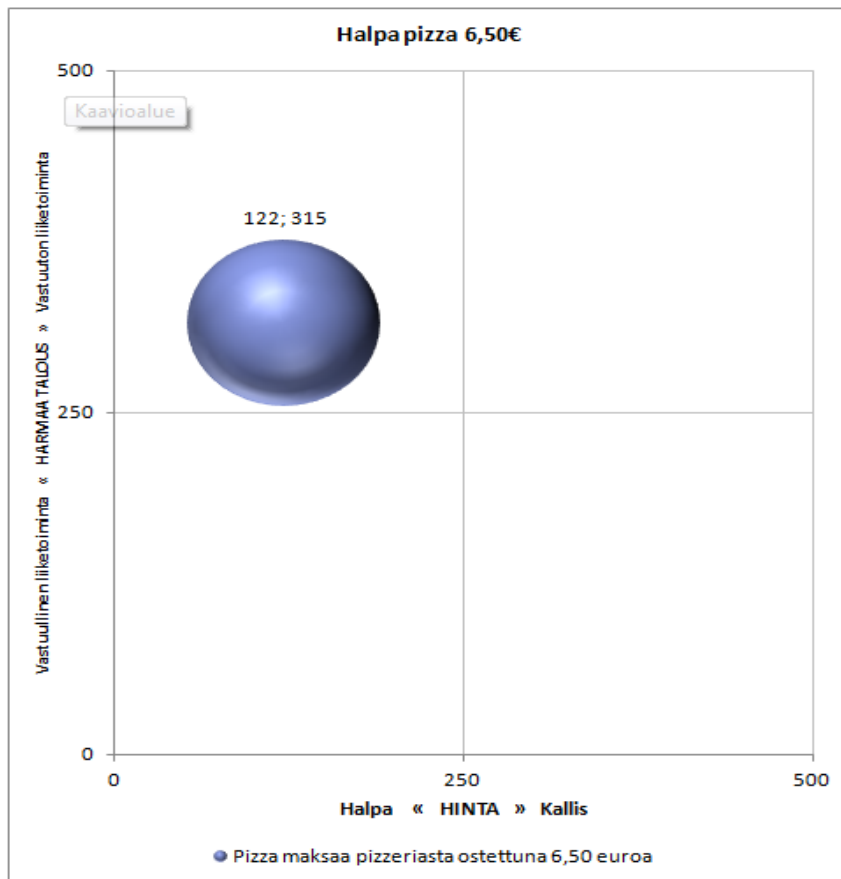
Kuvio 16. Alkoholin myynti ilman lupaa

Koko vastaajaryhmän (N=70) mukaan alkoholia myydään ilman lupaa noin 1,4 prosentissa yrityksissä (Kuvio 16). PAM-ryhmän vastaajien (n=41) mukaan alkoholia myytäisiin noin 2,5 prosentissa yrityksissä.

5.6 Harmaan talouden ilmiöiden havainnointi

Tuloksien tarkasteluun halvan pizzerian hinnan suhteen eroteltiin ne työntekijät, jotka olivat tehneet pimeää työtä (n=8) ja ne, jotka eivät olleet tehneet (n=62). Lisäksi tarkasteluun otettiin neljän eri ikäryhmän vastaajat: 15–25- (n=19), 26–36- (n=31), 37–47- (n=13) ja 48–59-vuotiaat (n=7).

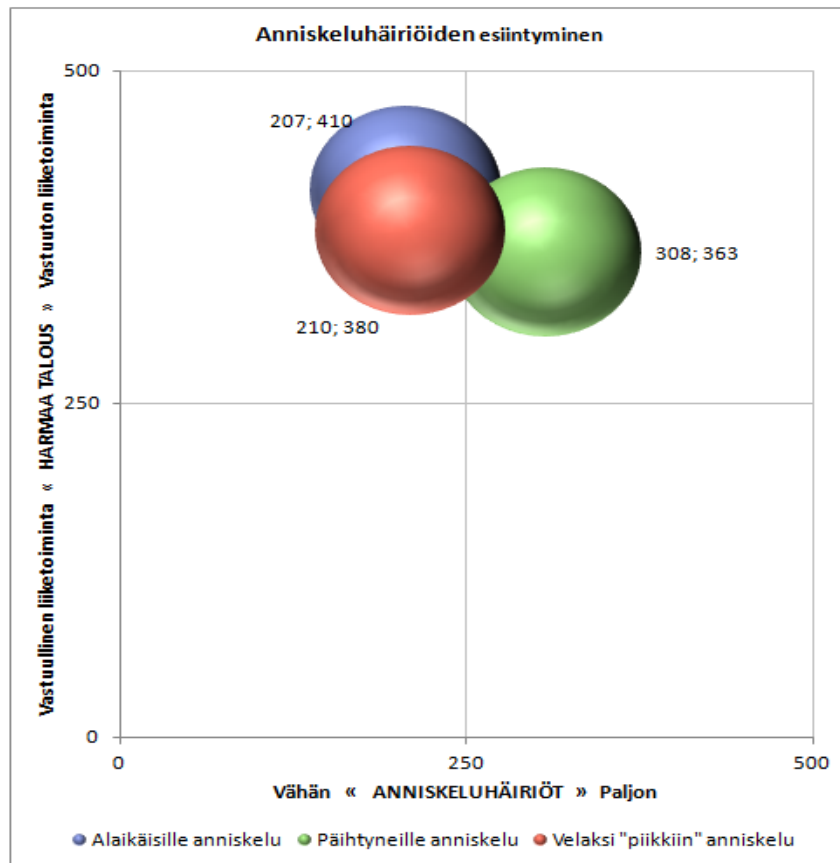
Vastaajia pyydettiin arvioimaan pizzerian hinnalla riskiä siitä, toimiiko toiminnanharjoittaja harmaassa taloudessa. Kuviossa vastaajan tuli ensin arvioida vaakatasolla X-akselilla, antaako 6,50 euron pizza mielikuvan halvasta vai kalliista tuotteesta vai jotain siltä väliltä. Sen pohjalta vastaajan tuli arvioida pystytasolla Y-akselilla toimiiko yrittäjä tällöin liiketoiminnassaan vastuullisesti vai vastuuttomasti vai siltä väliltä. Kuvio esittää kaikkien vastaajien (N=70) vastausten keskiarvoa, joka oli 122:315 (Kuvio 17). Muiden tarkastelussa olevien vastaajaryhmien vastausten keskiarvot ovat katsottavissa liitteestä 3 harmaan talouden havainnointi – halpa pizza.

Kuvio 17. Halpa pizza

Kaikki vastaajat (N=70) olivat 37–47-vuotiaiden vastaajien kanssa lähes samaa mieltä siitä, että pizzan hinta oli vielä melko halpa (Kuvio 17). 48–59-vuotiaat vastaajat pitivät pizzan hintaa hyvin halpana ja lähes yhtä halpana pitivät pimeää työtä tekevät työntekijät. 48–59 -vuotiaat vastaajat pitivät kaikista vastaajista todennäköisimmin 6,50 euron pizzan myyjää harmaan talouden toimijana. Nuorimmat vastaajat, jotka olivat iältään 15–25, pitivät pizzaa lähimpänä normaalihintaa ja he olivat tutkimukseen vastanneista kaikista vähiten sitä mieltä, että 6,50 euron pizzan myyjä toimisi harmaassa taloudessa.

Anniskeluhäiriöiden arviointiin harmaan talouden ilmiönä suodatettiin tuloksen vastauksista ne työntekijät, jotka olivat tehneet pimeää työtä (n=8), ja ne jotka eivät olleet tehneet (n=62). Lisäksi tarkasteluun otettiin neljän eri ikäryhmän vastaajat: 15–25- (n=19), 26–36- (n=31), 37–47- (n=13) ja 48–59-vuotiaat (n=7).

Kuvio 18. Anniskeluhäiriöiden esiintyminen

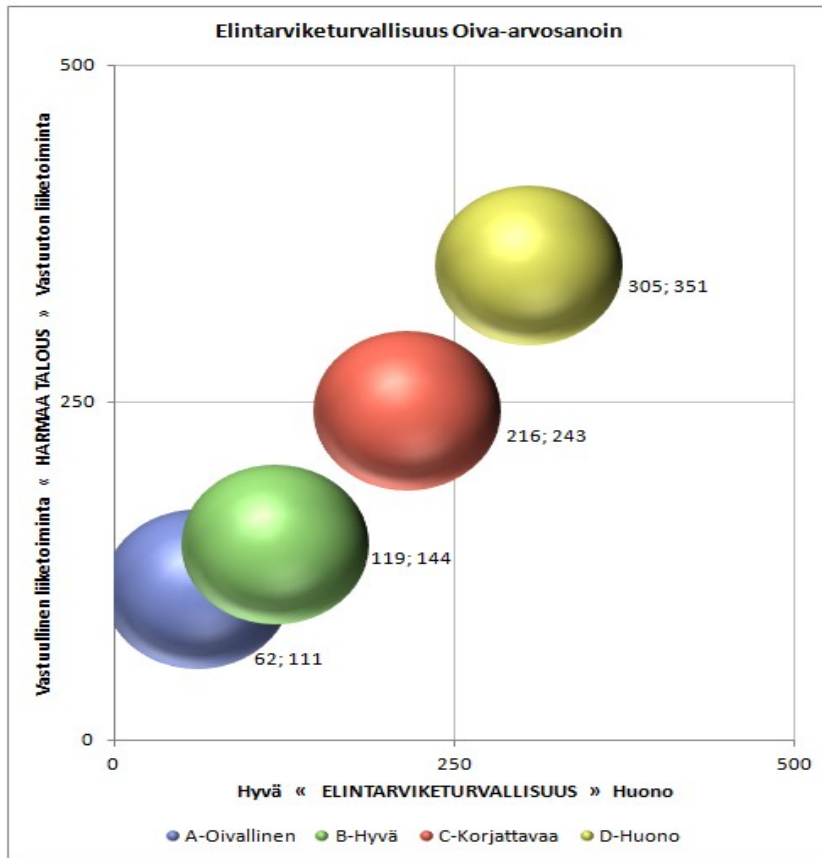
Vastaajia pyydettiin arvioimaan anniskeluhäiriöiden esiintyvyyttä: alaikäisille anniskelua, päihtyneille anniskelua ja velaksi "piikkiin" anniskelua. Vastaajan tuli arvioida ensin vaakatasolla X-akselilla anniskeluhäiriöiden määrä ja sitten arvioida anniskeluhäiriö suhteessa harmaaseen talouteen pystytasolla Y-akselilla. Kuvio 18 esittää seuraaville anniskeluhäiriöille kaikkien vastaajien (N=70) vastausten keskiarvot. Keskiarvot olivat seuraavat: alaikäisille anniskelu 207:410, päihtyneille anniskelu 308:363 ja velaksi "piikkiin" anniskelu 210:380. Muiden tarkastelussa olevien vastaajaryhmien vastausten keskiarvot ovat katsottavissa liitteestä 3 harmaan talouden havainnointi – Anniskeluhäiriöiden esiintyminen.

Kaikkien vastaajien (N=70) mielestä anniskeluhäiriöitä on lähes keskimääräisesti (Kuvio 18). Alaikäisille anniskelua mielestä tapahtuu 48–59- ja 15–25-vuotiaiden vastaajien mielestä määrällisesti eniten. 37–47-vuotiaiden vastaajien mielestä alaikäisille anniskelua esiintyy vähiten. Kaikki vastaajaryhmät arvioivat toiminnanharjoittajan olevan jo lailla vastuuttomia ja ehkä harmaassa taloudessa toimivia. Kaikkein vastuuttomimpina yrittäjää pitivät 48–59-vuotiaat ja nuoret 15–25-vuotiaat vastaajat.

Kaikkien vastaajien (N=70) mielestä päihtyneille anniskelua tapahtuu keskimääräistä useammin ja kaikki vastaajaryhmät arvioivat yrittäjän toimivan jo varsin vastuuttomasti. Päihtyneille anniskelua tehtiin määrällisesti eniten pimeää työtä tehneiden mielestä. Lähes samaa mieltä olivat iältään 15–25-vuotiaat vastaajat. 48–59-vuotiailla oli vahvin mielipide siitä, että päihtyneille anniskelu saattoi olla merkki toiminnan harjoittajan toiminnasta harmaassa taloudessa. Vähiten päihtyneille anniskelua tapahtui 48–59-vuotiaiden mielestä.

Vastaajat arvioivat velaksi ”piikkiin” anniskelun olevan hiukan keskimääräistä vähäisempää, mutta toiminnanharjoittajaa pidettiin vastuuttomana ja ehkä jopa harmaan talouden toimijana. Velaksi anniskelun arvioivat suurimmaksi määrältään 37–47-vuotiaat vastaajat ja määrältään lähes yhtä suureksi sen arvioivat pimeää työtä tekevät vastaajat. Molemmat vastaajaryhmät arvioivat esiintymisen olevan lähes keskimääräistä. Nuorimman 15–25-vuotiaat arvioivat velaksi anniskelun olevan ilmiö, jota tapahtuu melko vähän. Vastuuttomimmaksi velaksi ”piikkiin” anniskelumyynnin arvioivat 48–59-vuotiaat vastaajat.

Vastaajat arvioivat elintarviketurvallisuutta Oiva-arvosanoin. Elintarviketurvallisuuden vaarantuminen on yksi harmaaseen talouteen kuuluva ilmiö. Vastauksista suodatettiin tulosten tarkasteluun ne työntekijät, jotka olivat tehneet pimeää työtä (n=8) ja ne jotka eivät olleet tehneet (n=62). Lisäksi tarkasteluun otettiin neljän eri ikäryhmän vastaajat. 15–25- (n=19), 26–36- (n=31), 37–47- (n=13) ja 48–59-vuotiaat (n=7). Kuvio 19 esittää kaikkien vastaajien (N=70) arviot elintarviketurvallisuudesta Oiva-arvosanoin. Vaaka-tasolla X-akselilla vastaajat arvioivat ensin Oiva-arvosanojen A-oiivallinen, B-hyvä, C-korjattavaa ja D-huono avulla miten arvosana sijoittuu elintarviketurvallisuuteen. pystytasolla Y-akselilla vastaajat arvioivat, kuinka arvosana sijoittuu harmaaseen talouteen, eli toimiiko yrittäjä enemmän vastuullisesti vai vastuuttomasti.

Kuvio 19. Elintarviketurvallisuus Oiva-arvosanoin

Kaikkien vastaajien (N=70) arvioissa A-ovallinen arvosana arvioitiin nelikentässä kuuluvan yritykselle, jonka elintarviketurvallisuus on hyvä ja joka toimii vastuullisesti (Kuvio 19). Pimeää työtä tekevät työntekijät ja 48–59-vuotiaat vastaajat arvioivat kaikista vastaajista A-ovallisen arvosanan kuvastavan parhaiten juuri hyvää elintarviketurvallisuutta ja vastuullista liiketoimintaa. Vastaajista 15–25-vuotiaat eivät nähneet A-ovallisen arvosanalla ihan yhtä hyvää varmuutta elintarviketurvallisuudelle, kuten ei myöskään liiketoiminnan vastuullisuudelle. Muiden tarkastelussa olevien vastaajaryhmien vastausten keskiarvot ovat katsottavissa liitteestä 3 harmaan talouden havainnointi – Elintarviketurvallisuus Oiva-arvosanoin.

Kaikkien vastaajien arvioissa B-hyvä arvosana oli vielä suhteellisen hyvän elintarviketurvallisuuden takaaja. Arvioissa yrityksen liiketoiminnan vastuullisuudesta arvio siirtyi hiukan vastuuttomampaan suuntaan (Kuvio 19). Vastaajista 48–59-vuotiaat pitivät B-hyvä arvosanaa varsin hyvin elintarviketurvallisuutta kuvaavana arvosanana ja se kuvasi heidän mielestään sitä, että yritys toimii vielä varsin vastuullisesti. Vastaajista 15–25-vuotiaat olivat taas kauimpana arvioissa muista vastaajaryhmistä. Heidänkin mielestä B-hyvä arvosana kuvastaa

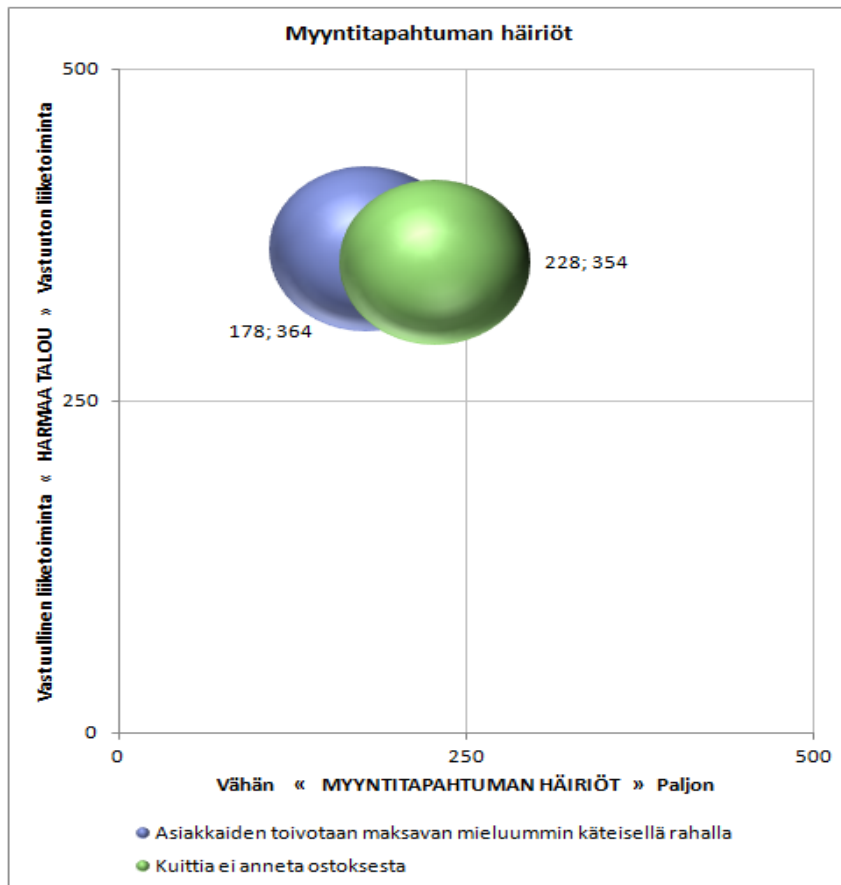
vielä jokseenkin yhtä hyvää elintarviketurvallisuutta, mutta liiketoiminnan vastuullisuus on heidän mielestään aika lähellä vastuutonta liiketoimintaa.

Kaikkien vastaajien (N-70) mielestä C-korjattavaa arvosanan toiminnanharjoittajan yrityksessä elintarviketurvallisuus on lähes keskinkertaista tasoa ja liiketoiminnan vastuullisuus lähenee jo vastuutonta tasoa (Kuvio 19). Pimeää työtä tekevät arvioivat C-korjattavaa arvosanan saaneen yrityksen elintarviketurvallisuuden keskinkertaista tasoa huonommaksi. 37–47 ja 48–59-vuotiaat pitivät yrittäjän liiketoimintaa vastuuttomimpana. C-korjattavaa arvosanan parhaimmaksi elintarviketurvallisuuden osalta arvioivat 37–47-vuotiaat vastaajat. C-arvosana oli vastaajien mielestä vielä hyvä, mutta lähenemässä keskinkertaista tasoa.

D-huono arvosanassa kaikki vastaajat (N-70) arvioivat elintarviketurvallisuuden olevan keskimääräisestä jonkin verran huonontunut ja yrityksen toimivan jo aika lailla syvästi vastuuttomassa liiketoiminnassa (Kuvio 19). Vastaajista 37–47-vuotiaiden mielestä D-huono arvosana kertoo heille elintarviketurvallisuuden olevan vielä hyvä, mutta olevan jo lähestymässä keskimääräistä elintarviketurvallisuutta. Pimeää työtä tekevät vastaajat sen sijaan arvioivat elintarviketurvallisuuden olevan jo lähes huono. Vastaajista 48–59-vuotiaat arvioivat D-arvosanan kuvastavan jo lähes täysin vastuutonta liiketoimintaa.

Kuviossa 20 on kuvattuna kaikkien vastaajien (N-70) tulokset. Vastaajien tuli arvioida ensin tutkittavan myyntitapahtuman häiriön esiintymistiheyttä ensin vaakatasolla X-akselilla ja sen jälkeen tuli arvioida pystytasolla Y-akselilla toimiiko yrittäjä silloin enemmän vastuullisessa vai vastuuttomammassa liiketoiminnassa.

Myyntitapahtuman häiriöissä suodatettiin tuloksen vastauksista ne työntekijät, jotka olivat tehneet pimeää työtä (n-8) ja ne, jotka eivät olleet tehneet (n-62). Lisäksi tarkasteluun otettiin neljän eri ikäryhmän vastaajat: 15–25- (n-19), 26–36- (n-31), 37–47- (n-13) ja 48–59-vuotiaat (n-7).

Kuvio 20. Myyntitapahtuman häiriöt

Tutkimuksessa pyydettiin lisäksi vastaajia arvioimaan, kuinka paljon tulee tilanteita jolloin kuittia ei anneta ja toimiiko toiminnanharjoittaja tällöin enemmän vastuullisessa vai vastuuttomassa liiketoiminnassa. Kaikkien vastaajien (N=70) mukaan tilanteita tulee lähes keskimääräisesti (ei vähän eikä paljon), ja heidän arvionsa mukaan toiminnanharjoittaja toimii vastuuttomassa liiketoiminnassa (Kuvio 20). Tätä mieltä olivat myös pimeää työtä tekevät vastaajat. 48–59-, 26–36-vuotiaiden ja pimeää työtä tekevien vastaajien mielestä kuittia ei kuitenkaan anneta kovin usein. 37–47-vuotiaiden vastaajien mielestä sellaisia tilanteita joissa kuittia ei annettaisi, on vähän. 48–59-vuotiaiden vastaajien mielestä toiminnanharjoittaja toimii jo reilusti vastuuttomasti. Muiden tarkastelussa olevien vastaajaryhmien vastausten keskiarvot ovat katsottavissa liitteestä 3 harmaan talouden havainnointi – Myyntitapahtuman häiriöt.

Vastaajia pyydettiin arvioimaan, kuinka paljon myyntitapahtumissa esitetään toiveita käteismaksamisesta ja sen pohjalta vastaajia pyydettiin arvioimaan toimiiko yrittäjä silloin vastuullisesti vai vastuuttomasti. Kaikkien vastaajien mielestä (N=70) myyntitapahtumassa esitetään toisinaan toiveita käteismaksamisesta. Kaikkien vastaajien mielestä toiminnanharjoittaja toimii tällöin vastuuttomasti (Kuvio 20). Vastaajista 48–59-vuotiaiden mielestä toiveita

käteismaksutoiveita esitetään keskimääräistä useammin, kun taas 15–25 - ja 37–47-vuotiaat kertoivat sitä tapahtuvan vähän, mutta kuitenkin joskus. Vastuuttomimpana yrittäjää pitivät 48–59 -vuotiaat vastaajat, ja taas toisaalta pimeää työtä tekevät eivät pitäneet yrittäjää yhtä vahvasti vastuuttomana.

5.7 Velvoitteidenhoidon tarkastaminen rekistereistä

Tutkimuksessa kysyttiin vastaajilta tarkastavatko he työnantajansa rekisterimerkintöjä yritys- ja yhteisötietojärjestelmästä. Tarkistettavia rekisterimerkintöjä tutkimuksessa olivat ennakkoperintä-, työnantaja-, verovelka- ja arvonlisäverollisten rekisteri. Nämä kaikki rekisterimerkinnät ovat kaikkien sidosryhmän jäsenten käytettävissä ilmaiseksi yritys- ja yhteisötietojärjestelmässä. Se on patenti- ja rekisterihallituksen sekä verohallinnon yhteinen palvelu. Kaikista vastaajista melkein 29 prosenttia on tarkastanut työnantajansa rekisterimerkintöjä. PAM-ryhmän (n=41) vastaajat olivat hiukan ahkerampia rekisterimerkintöjen tarkastajia. Heistä noin 30 prosenttia oli tarkastanut rekisterimerkintöjä, kun taas JAMK-ryhmän (n=29) vastaajista reilu 27 prosenttia oli tarkastanut merkinnät.

www.tyoeläke.fi sivustolla voi halutessaan tarkastaa onko työnantaja maksanut oman osuutensa työeläkevakuutusmaksuista ja työttömyysvakuutusmaksuista. Työnantaja ja työntekijä yhdessä maksavat työeläkevakuutusmaksuja ja työttömyysvakuutusmaksuja. Nämä turvaavat työntekijälle ansioihin pohjautuvan eläkkeen. Työeläkeotteen kertoi tutkimuksessa säännöllisesti tarkastavansa kaikista (N=70) vastaajista liki 56 prosenttia. PAM-ryhmän (n=41) vastaajista jopa 66 prosenttia kertoi tutkimuksessa tarkastavansa säännöllisesti työeläkeotteen. JAMK-ryhmän (n=29) vastaajista noin 41 prosenttia oli tarkastanut työeläkeotteensa.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Tässä opinnäytetyössä oli tutkimusongelmana selvittää:

- Mitä ovat harmaan talouden ilmiöt ravitsemisalalla?
- Kuinka laajoja ilmiöt ovat?
- Mitä vastaajat havainnoivat harmaan talouden ilmiöistä?

Opinnäytetyön tarkoituksena oli tutkia ravitsemisalalan työntekijöiden näkökulmasta, mitä harmaan talouden ilmiöt olivat heidän mielestään ja kuinka laajoiksi he kokevat ilmiöt. Lisäksi selvitettiin, mitä vastaajat havainnoivat ilmiöistä, jotka voivat liittyä harmaan talouteen. Näitä ilmiöitä olivat halpa pizza, anniskeluhäiriöt, myyntitapahtuman häiriöt ja elintarviketurvallisuudesta kertova Oiva-hymiön arvosana.

Opinnäytetyöhön rajattiin kuuluvaksi lainsäädännön työnantajalle asettamat velvollisuudet yritystoiminnan hoitamiseksi niin, ettei yritys toimi harmaassa taloudessa. Opinnäytetyössä ei käsitellä rikosoikeudellista vastuuta. Opinnäytetyön ulkopuolelle rajattiin varsinainen kirjanpityö, jota yleisimmin tekevät tilitoimistot. Opinnäytetyössä ei käsitelty harmaan talouden ilmiöihin liittyviä asioita, jotka liittyvät työsuojeluun, työturvallisuuteen, työsyrintään tai laittomaan työvoimaan.

Opinnäytetyö käsitteli ajankohtaista ongelmaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Suomen kyky ylläpitää julkisia palveluita ja maksaa sosiaalisia etuja kansalaisilleen heikkenee, kun julkisyhteisö menettää verosaamiset harmaan talouden seurauksena. Harmaa talous vaikuttaa yritysten kilpailuneutraaliteettiin ja vähentää yritysten investointihalukkuutta sekä jarruttaa alan kokonaiskehitystä. Se vaikeuttaa myös ammattitaitoisen työvoiman saantia ja vähentää alan houkuttelevuutta sekä koulutukseen hakeutumista. Työntekijöille ei kerry ansioihin pohjautuvaa eläkettä, tai heillä on riski joutua huonoihin työoloihin, jotka ovat vaaraksi terveydelle. Palvelu- ja tuoteturvallisuuden heikentyminen uhkaa asiakkaiden turvallisuutta ja terveyttä.

Harmaaseen talouteen siirtyminen edellyttää usein yhteistyötä molemmilta harmaan talouden osapuolilta. Esimerkiksi normaalitaksaa alhaisemman kuitittoman urakan teettäminen edellyttää yhteistyötä urakan tilaajan ja työn suorittajan välillä. Yksityiseen kulutukseen tarjotun palvelun tai tuotteen ostajalla ei ole kiinnostusta saada kuittia ostoksestaan, jolloin palvelun tai tuotteen hinta voi olla yrittäjän ja kuluttajan välisessä liikesuhteessa huomattavasti alhaisempi.

Hjalagerin (2007) mukaan harmaaseen talouteen ravitsemisalalla on kaksi pääsyttä, jotka ovat kustannusten säästäminen ja joustojen hakeminen työvoimasta. Majointus ja ravintolapalvelut Mara ry:n järjestäytyneille yrittäjille tehdyssä kyselyssä tärkeimmiksi syiksi harmaaseen talouteen siirtymiseen nähtiin korkeat palkka- ja työvoimakustannukset ja toiseksi korkea arvonlisävero ruokamyynnissä. Tärkeinä syinä yrittäjät pitivät alalla vallitsevaa ylikapasiteettia ja siitä johtuvaa kiristynyttä kilpailua, löyhää anniskelulupakäytäntöä sekä vääristynyttä kilpailua.

Työntekijöiden vastauksissa nousi syiksi yrittäjien halu säästää kustannuksissa.

Työvoimakustannuksia pidettiin korkeina ja työnantajat säästävät työvoimakustannuksissa ottamalla töihin ilmaisia työntekijöitä kuten työssäoppijoita, harjoittelijoita tai yhteiskunnan tukityöllistettyjä. Työnantajat käyttävät hyväkseen työntekijöiden tietämättömyyttä työehtosopimuksista ja säästävät palkkauskustannuksissa jättämällä lisät maksamatta, tai maksamalla alipalkkaa. Työntekijät pitivät myös kiristynyttä ja vääristynyttä kilpailutilannetta yrittäjille paineena siirtyä harmaaseen talouteen. Lainsäädännön vaikeaselkoisuus, byrokraattisuus ja virastojen henkilökunnan tietämättömyys sekä heidän haluttomuutensa auttaa yrittäjiä, ajavat yrittäjiä toimimaan harmaassa taloudessa. Verotuksen valvonta on työntekijöiden mielestä olematonta ja kiinnijäämisen riski on pieni. Syitä harmaaseen talouteen siirtymiseen oli aiempien lisäksi yrittäjien välinpitämätön asenne sääntöjä kohtaan, lyhytjänteinen ajattelutapa, rikollinen mielenlaatu sekä suoranainen ahneus ja omien henkilökohtaisten etujen ja tulojen maksimointi muista välittämättä. Työntekijöiden mielestä yrittäjien heikko ammattitaito sekä liiketoimintaosaaminen olivat syitä harmaaseen talouteen siirtymiseen.

Yleisimpinä harmaan talouden ilmiöinä 32 prosenttia yrittäjistä piti pimeää työvoiman käyttöä ja toiseksi yleisimpänä kirjanpidon ohittavaa myyntiä (Kuvio 2). Alipalkkausta ja työelämän pelisääntöjen rikkomista piti harmaan talouden ilmiönä 6 prosenttia yrittäjistä. Yrittäjistä yhteensä 38 prosenttia piti pimeän työvoiman käyttöä, alipalkkausta sekä muita työelämän pelisääntöjen rikkomuksia harmaan talouden ilmiöinä, kun taas tutkimukseen vastanneista työntekijöistä piti näitä jopa 45–46 prosenttia (Kuvio 5) Tutkimukseen vastanneet pitivät alipalkkausta ja muita työelämän pelisääntöjen rikkomuksia yleisimpänä ilmiönä ja toiseksi yleisimpänä pimeän työvoiman käyttöä. Työntekijät pitivät pimeiden esiintymispalkkioiden ja hankintojen ulkoistamiseen liittyviä väärinkäytöksiä liki kolme kertaa yleisempänä ilmiönä kuin yrittäjät. Kirjanpidon ohittava ruokamyynti sekä olut- ja muu alkoholimyynti muodostivat yrittäjien mielestä 38 prosenttia harmaan talouden ilmiöstä, kun taas työntekijöiden mielestä 22,5 prosenttia.

Starttirahojen ja muiden sosiaalisten tukien väärinkäytön työntekijät arvioivat olevan noin 10 prosentin ja yrittäjät noin neljän prosentin suuruiseksi.

Yrittäjistä liki 18 prosenttia arvioi vuoden 2009 kyselytutkimuksessa harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen olevan erittäin merkittävä. Merkittäväksi vaikutuksen oli arvioinut lähes 35 prosenttia ja kohtalaiseksi 37 prosenttia vastaajista. Kaiken kaikkiaan vähintäänkin kohtalaiseksi alan kilpailun vääristymisen oli arvioinut 89 prosenttia yrittäjistä ja melko vähäiseksi tai vähäiseksi 8,5 prosenttia (ks. s.13). Työntekijät arvioivat harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen hiukan pienemmäksi (Kuvio 6). Työntekijöistä 13 prosenttia arvioi kilpailua vääristävän vaikutuksen erittäin merkittäväksi ja merkittäväksi reilu 31 prosenttia vastaajista. Kohtalaiseksi arvioi liki 43 prosenttia vastaajista. Työntekijöistä vähintäänkin kohtalaiseksi arvioi 87 prosenttia vastaajista. Melko vähäiseksi tai vähäiseksi harmaan talouden kilpailua vääristävän vaikutuksen arvioi vajaa 13 prosenttia vastaajista.

Työntekijöistä 86 prosentin mielestä myyntituloja ei salata lainkaan (Kuvio 7). Myyntitulojen salaamisesta tietoisia oli liki kuusi prosenttia ja epätietoisia vajaa yhdeksän prosenttia vastaajista. Kyselytutkimuksessa selvitettiin tarkemmin vastaajilta, mitä ravitsemisliikkeiden myynnissä salataan (Kuvio 8). Vastaajista reilu neljännes ilmoitti, ettei myyntituloja salata lainkaan. Myyntitulojen salauksessa muu ruoka- ja kahvimyynti, olutmyynti, muu anniskelumyynti sekä pikaruoka saivat hyvin tasaisen äänimäärän. Vastaajista lähes puolet ei tiennyt mitä myynnissä salataan (Kuvio 8). Tämä voi olla hyvinkin mahdollista, sillä myyntitoiminnassa pystytään salamaan niin, etteivät muut kuin tulojen salaaja itse tiedä koko salaamisesta mitään. Salaaminen voidaan tehdä muuttamalla kassalaitteella rekisteröityjä myyntitapahtumia ns. haittaohjelmilla, eli ”Zappereilla”, jotka on kehitetty tulonsalaukseen tai käyttämällä kassaohjelman omia oikaisu- ja korjausohjelmia. Zappereiden käyttöä on vaikea havaita, koska niitä ei ole integroitu kassarekisterilaitteeseen, vaan haittaohjelmaa voidaan käyttää etänä Internetin tai ulkoisen muistitikun avulla.

Kuitin antaminen tehtiin pakolliseksi lainsäädännöllä 1.1.2014 alkaen. Myyntitapahtumassa kuitin työntekijöistä sanoi antavansa aina yli 74 prosenttia vastaajista ja melkein aina 17 prosenttia vastaajista (Kuvio 9). Harvoin tai hyvin harvoin kuitin sanoi antavansa 5,8 prosenttia vastaajista ja vajaa kolme prosenttia ei anna koskaan kuittia.

Työnantajan on noudatettava vähintäänkin alan yleissitovaa työehtosopimusta.

Työehtosopimuksen mukaiseen palkkaa kuuluvat lisät, ylityökorvaukset tai loma- ja sairausajan palkat. Työntekijöiden mukaan reilun 67 prosentin mielestä työehtosopimusta noudatetaan aina palkanmaksuun liittyen ja vajaan 29 prosentin mielestä melkein aina. Vastaajista puolitoista prosenttia oli sitä mieltä, että työehtosopimusta noudatetaan vain hyvin vähän ja palkka maksetaan aina pimeästi. Työaikaa koskevia työehtosopimuksen määräyksiä kuten työvuoron pituutta, taukoja, lepoaikoja ja vapaapäiviä noudatettiin aina tai melkein aina noin 63 prosenttisesti (Kuvio 10) Tutkimuksen mukaan työaikaan liittyviä työehtosopimuksen määräyksiä noudatetaan suunnilleen 50 prosenttisesti ja muuten toimitaan työnantajan tahdon mukaisesti noin 25 prosenttisesti. Työntekijöistä 1,4 prosentilla ei työsuhteessa ole noudatettu lainkaan työehtosopimuksen työaikaan liittyviä määräyksiä. Työvuorolista tehdään ja laitetaan esille työntekijöiden mielestä noin 74 prosenttisesti viikkoa ennen kolmiviikkoisjakson alkamista (Kuvio 11).

Pimeää työtä tehneitä oli kaikista vastaajista 11,4 prosenttia. Pimeää työtä tehneistä puolet kertoi hakeneensa työttömyyskorvausta tai vastaavia sosiaalisia etuuksia oikeudettomasti. Pimeää työtä tehneellä ei ole oikeutta hakea palkkaturvasta palkkasaatavia, mikäli työnantaja joutuu maksukyvyttömyystilaan. Palkkaturvaa rahoitetaan työttömyysvakuutusmaksulla, jota työntekijä ja työnantaja maksavat yhdessä. Työntekijöistä 69 prosenttia tiesi, että pimeää työtä tekevällä ei ole oikeutta hakea palkkaturvasta palkkasaatavia, epätietoisia oli 27 prosenttia ja neljä prosenttia luuli oikeuden olevan.

Työssäoppijat ja harjoittelijat ovat työpaikoilla käytännön työssäoppimisessa. Tutkimuksessa selvitettiin korvataanko työssäoppijoilla vakituista henkilökuntaa. Työntekijöistä liki 30 prosenttia oli sitä mieltä, että työssäoppijoilla korvataan vakituista henkilökuntaa ja jokseenkin samaa mieltä oli noin 53 prosenttia vastaajista. Jokseenkin eri mieltä väitteen kanssa oli melkein 16 prosenttia vastaajista ja täysin eri mieltä lähes kolme prosenttia vastaajista. Keskusjärjestöjen välillä on sovittu, ettei koulutuksen edellyttämän työssäoppimisen järjestämisellä, harjoittelulla tai työkokemuksen hankkimisella korvata työpaikan henkilöstöä. Jos työssäoppijalla korvataan vakituista henkilökuntaa, kuuluu hänelle maksaa työehtosopimuksen mukainen palkka.

Kyselytutkimuksessa kysyttiin ostetaanko työpaikallesi pimeästi yksityisiltä henkilöiltä tai yrityksiltä siivous-, järjestysmies- tai viihdepalveluja kuten juontokeikkoja tai musiikkiesityksiä. 11 prosentin mielestä palveluja ostettiin pimeästi. Palvelun ostaminen alihankintana lisää riskiä, että

yksityinen ihminen tai yksityisyrittäjäksi ryhtynyt ei hoida lakisääteisiä velvollisuuksia ennakonpidättämisestä ja sosiaaliturvaa tuovien maksujen maksamisesta. Palvelujen ostaminen alihankinta on trendinä voimakkaasti kasvava. Tilaajavastuulaki velvoittaa tilaajan tarkastamaan, että sopimuskumppani hoitaa lakisääteiset velvollisuudet. Lain määräämät rajat ovat 10 päivää vuokratyövoiman käytössä tai rahallisesti 9000 euron kulut alihankinnassa vuodessa. Rekisterimerkinnät palvelevat myös työntekijöitä, jotka haluavat tarkastaa onko oma työnantaja hoitanut lakisääteiset velvoitteet. 29 prosenttia vastaajista oli tarkastanut työnantajansa rekisterimerkinnät ja oman työeläkeotteen 56 prosenttia vastaajista.

Sosiaaliturvaan liittyvät maksut ja ennakonpidätyksen oli vastaajien työnantajista hoitanut lähes 96 prosenttia. Työnantaja on maksanut lakisääteisen tapaturma- ja henkivakuutuksen liki 73 prosentille vastaajista. Kolmelta prosentilta vastaajilta lakisääteinen tapaturma- ja henkivakuutus puuttui ja epätietoisia asiasta oli reilu 24 prosenttia. Lakisääteisen työterveyshuollon piirissä oli 70 prosenttia työntekijöistä, ja melkein 16 prosenttia työntekijöistä ilmoitti, ettei lakisääteistä työterveyshuolto ole järjestetty.

Harmaa talous - Musta tulevaisuus -kampanjassa on herätelty kuluttajia huomaamaan, ettei yrittäjä joka myy pizzaa jatkuvasti todella halvalla, voi toimia rehellisesti. Majoitus- ja ravintolapalvelut MaRa ry on yhteistyökumppani harmaan talouden kampanjassa ja heidän asiantuntijoiden avulla kampanjaan laskettiin pizzalle hinta 6,50 euroa. Mikäli yrittäjä myy jatkuvasti pizzaa halvalla, on syytä epäillä, että yrittäjä toimii harmaassa taloudessa. Nelikenttä-tutkimuksessa vastaajia pyydettiin arvioimaan mahdollisia harmaan talouden ilmiöitä. Tutkimuksessa kaikki vastaajat pitivät 6,50 euron pizzan hintaa oli vielä melko halpana, mutta 48–59-vuotiaat pitivät pizzan hintaa hyvin halpana ja lähes yhtä halpana hintaa pitivät pimeää työtä tekevät työntekijät. 48–59-vuotiaat pitivät kaikista vastaajista todennäköisimmin 6,50 euron pizzan myyjää harmaan talouden toimijana. Nuorimmat vastaajat, jotka olivat iältään 15–26, pitivät pizzaa lähimpänä normaalihintaa ja he olivat tutkimukseen vastanneista kaikista vähiten sitä mieltä, että 6,50 euron pizzan myyjä toimisi harmaassa taloudessa.

Tutkimuksessa vastaajia pyydettiin arvioimaan nelikentässä anniskeluhäiriöitä, kuten alaikäisille ja päihtyneille anniskelua sekä velaksi ”piikkiin” anniskelua. Nuoret 15–25-vuotiaat ja iäkkäimmät 48–59-vuotiaat arvioivat alaikäisille anniskelua olevan määrällisesti eniten. Päihtyneille anniskelua tehtiin määrällisesti eniten pimeää työtä tekevien vastaajien mielestä sekä kaikkein nuorimpien 15–25-vuotiaiden mielestä. Velaksi ”piikkiin” anniskelua määrällisesti suurimpana

ongelmana pitivät pimeää työtä tekevät vastaajat sekä 37–47-vuotiaat vastaajat. Kaikkia anniskeluun liittyviä häiriöitä pidettiin vastuuttomina, mutta iäkkäimmät 48–59-vuotiaat vastaajat pitivät kaikkia tutkittuja anniskeluhäiriöitä ilmiöinä, jotka kuuluvat heidän mielestään hyvin vastuuttomaan liiketoimintaan ja ovat ehkä jopa harmaan talouden toimijoita. Alaikäisille anniskelua nuoret 15–25-vuotiaat vastaajat pitivät iäkkäiden 48–59-vuotiaiden ohella hyvin vastuuttomina toimijoina.

Elintarviketurvallisuus on vaarana heikentyä harmaan talouden seurauksena. Oiva-arviointijärjestelmällä arvioidaan elintarviketurvallisuutta ravitsemisalan yrityksissä. Tutkimuksessa pyydettiin vastaajia arvioimaan nelikentässä Oiva-arvosanat. Pimeää työtä tekevät sekä 48–59-vuotiaat vastaajat arvioivat A-ovallinen arvosanan kuvastavan parhaiten hyvää elintarviketurvallisuutta sekä vastuullista liiketoimintaa. 15–25-vuotiaat eivät sen sijaan nähneet niin hyvää varmuutta elintarviketurvallisuudelle, kuten eivät myöskään liiketoiminnan vastuullisuudelle. B-hyvä arvosana kuvasti vielä 48–59-vuotiaille varsin hyvää elintarviketurvallisuutta. Nuorten 15–25-vuotiaiden mielestä B-arvosana kuvasti vielä melko hyvää elintarviketurvallisuutta, mutta he arvioivat B-arvosanan kaikista vastaajaryhmistä huonoimmaksi niin elintarviketurvallisuuden kuin vastuullisuudenkin osalta. Pimeää työtä tekevät vastaajat arvioivat C-arvosanan kuvastavan elintarviketurvallisuutta, joka on jo keskimääräistä huonompaa. Vastuuttomimmaksi toiminnan arvioivat 37–47 ja 48–59-vuotiaat vastaajat. Pimeää työtä tekevät vastaajat arvioivat D-arvosanan kertovan elintarviketurvallisuuden olevan jo huono. Heidän sekä 48–59-vuotiaiden vastaajien mielestä toiminnanharjoittaja toimii jo lähes vastuuttomasti ja on mahdollisesti harmaassa taloudessa toimiva.

Myyntitapahtuman häiriöistä haluttiin selvittää nelikenttätutkimuksessa käteismaksutoiveita ja kuitinantamista. Kuittia ostoksista ei anneta kovin usein pimeää työtä tekevien ja 26–36-vuotiaiden vastaajien mielestä. 37–47-vuotiaiden mielestä kuitti annetaan aika usein. Kaikki vastaajat pitivät toiminnanharjoittajaa joka ei anna kuittia ostoksista melko vastuuttomana, mutta kaikkein vastuuttomimpana pitivät 48–59-vuotiaat vastaajat. 48–59-vuotiaat ja pimeää työtä tekevät vastaajat olivat sitä mieltä, että toiveita käteismaksamisesta esitetään heille keskimääräistä useammin, kun taas nuorimmat 15–25-vuotiaat vastaajat kertoivat, että sitä tapahtuu joskus. Kaikkein vastuuttomimpana käteismaksua toivovaa yrittäjää pitivät 48–59-vuotiaat vastaajat.

Opinnäytetyön tutkimusongelma on vaihtunut opinnäytetyön prosessin aikana useampaan kertaan. Alkuvaiheessa tavoitteena oli saada kokonaiskuvaa ravitsemisalalan pimeän työn osuudesta ja ehdoista. Lähdekirjallisuutta tuntui löytyvän laittomasta työvoimasta ja työvoiman hyväksikäytöstä, muttei niinkään pimeästä työvoimasta. Harmaa talous on aiheena hyvin haastava, sillä ongelmia tuottaa tutkittavien löytäminen. Aihe on arka, jopa henkilökohtainen ja lisäksi luonteeltaan piiloluonteinen ja hyvin salassa pysyvä

Ravitsemisalalla on tapahtunut suuria muutoksia kolmessa vuosikymmenessä ja eivätkä kaikki muutokset ole olleet pelkästään positiivisia. Terveystarkastajan työssä elintarviketurvallisuuden valvonnassa näkyy hyvin toimiiko yrittäjä liiketoiminnassaan vastuullisesti vai vastuuttomasti. Elintarviketurvallisuutta valvoessa terveystarkastajat tuovat osaltaan oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa yrittäjien väliseen kilpailuun. Elintarviketurvallisuuden valvonnan kohdentaminen yrityksissä pohjautuu riskienarviointiin yrityksestä. Taloudellisen menestymisen korostaminen liiketoiminnassa näkyy siten, että vaikka henkilökunnalla olisi elintarviketurvallisuuden osaaminen hallussa, heillä ei käytännössä ole siihen aikaa. Tarkastuksilla on tullut esille, että osalla yrittäjistä liiketoimintaosaaminen tai ammattitaito on todella puutteellinen, ja jopa perustietous työnantajan lakisääteisistä velvoitteista puuttuu.

Harmaan talouden vastaisessa kampanjoinnissa tulisi lisäksi korostaa harmaan talouden epäeettistä puolta, jotta ostaja ymmärtäisi esimerkiksi hyvin halpaa tuotetta tai palvelua ostaessaan, että halvan hinnan taustalla saattaa piillä moninaisia eettisiä ongelmia kuten esimerkiksi mahdollinen työntekijän hyväksikäyttö. Kuluttaja saa taloudellista etua halvasta tuotteesta tai palvelusta, mutta harmaan taloudessa tuotetulla palvelulla tai tuotteella on kääntöpuoli, jossa kärsivät sekä työntekijät että yhteiskunta. Kuluttajan oma terveyskin voi olla uhattuna elintarviketurvallisuuden vaarantuessa.

Tutkimuksessa tuli esille, etteivät vastaajat aina oikein tiedä tulonsalauksen olemassaoloa yrityksessään. Tämä johtunee harmaan talouden piiloluonteisuudesta. Tyyppihyväksytyjen kassarekisterilaitteiden käyttöönotolla Suomessa saataisiin valtiolle arviolta 150 miljoonaa euroa Verohallinnon selvitysten mukaan. Harmaan talouden selvitysyksikkö, joka on osa Verohallintoa, on suosittanut tyyppihyväksytyjen kassakoneiden käyttöönottoa Suomessa. Tämä vaatii vielä lainsäädännöllisiä muutoksia. Ruotsissa haluttiin puuttua käteisellä toimialoilla kassarekisterilaitteilla tehtyihin tulonsalauksiin. Ruotsissa siirryttiin 2010 tyyppihyväksytyihin

kassakoneisiin. Tyyppihyväksytyissä kassarekisterilaitteissa on verohallintoa varten ”musta laatikko eli fiscalbox, joka kerää kaikki myynti- ja käyttötiedot.

Opinnäytetyön pohjalta ravitsemisalan koulutusta tulisi kehittää niin, että se takaisi alalle valmistuville riittävän liiketoimintaosaamisen sekä työelämän pelisääntöjen osaamisen, ja valmistaisi opiskelijat kansainvälistymisen kehittymiseen sekä monikulttuurisuuden hyväksymiseen.

Terveystarkastajan työhön liittyen Oiva-arviointijärjestelmää tulisi kehittää niin, että se palvelisi terveysvalvontaviranomaista sekä viranomaisten välistä yhteistyötä. Oiva-arvosanoista voitaisiin laskea numeerinen arvosana, jota käytettäisiin signaalina, joka kertoisi kohonneesta riskistä yrityksestä. Terveysvalvontaviranomainen voisi käyttää ohjelmaa valvontatyön suunnittelussa. Siitä voitaisiin kehittää myös viranomaisten väliseen yhteistyöhön. Signaalilluku voisi kertoa kohonneesta riskistä harmaaseen talouteen. Viranomaisten täytyy suunnitella valvonta riskiperusteisesti, jotta toiminta olisi resurssien käyttämisen kannalta järkevää.

LÄHTEET

- Ammatillinen koulutus ja sen kehittäminen 2015. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Viitattu 26.9.2015. http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/ammattillinen_koulutus/?lang=fi.
- Anniskeluluvanhaltijat Suomessa. Asiantuntijakirjoitus 11/2014. 2014. Verohallinto. Viitattu 2.11.2014. [https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Asiantuntijakirjoituksia_harmaasta_talou\(21531\)](https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Asiantuntijakirjoituksia_harmaasta_talou(21531)).
- Anttila, P. 2006. Tutkiva toiminta ja ilmaisu, teos, tekeminen. Hamina: Akatiimi.
- Bales, K. 1999. Disposable People: New Slavery in Global Economy. University of California press: Barkley.
- Ennakkoperintärekisteri. 2015. Verohallinto. Viitattu 24.9.2015. http://www.vero.fi/fi-FI/Yritys_ja_yhteisoasiakkaat/Liikkeen_ja_ammattinharjoittaja/Ennakkoperintarekisteri.
- Euroopan parlamentin ja neuvoston(EY) asetus N:o 178/2002. Eur-lex Europa. Viitattu 3.10.2015. <http://eur-lex.europa.eu/homepage.html?locale=fi>.
- Harmaala, M-M. & Jallinoja, N. 2012. Yritysvastuu ja menestyvä liiketoiminta. Helsinki: Sanomapro Oy.
- Harmaan talouden torjunta. 2015. Työ- ja elinkeinoministeriö. Viitattu 13.10.2015. https://www.tem.fi/ajankohtaista/vireilla/hanke-_ja_ohjelma-arkisto/harmaan_talouden_torjunta_2012-2015.
- Harmaan talouden vastainen kampanja alle 6,50 euron pizza. 2015. Majoitus- ja ravintolapalvelut MARA ry. Viitattu 12.10.2015. <http://www.mara.fi/uutishuone/harmaan-talouden-vastainen-kampanja-alle-6-5-> .
- Harmaa talous. Työnteko-oikeus. 2015. Työsuojeluhallinto. Viitattu 19.10.2015. <http://www.tyosuojelu.fi/harmaa-talous/tyonteko-oikeus>.
- Harmaa talous ja työsuojelu. 2015. Työsuojeluhallinto. Viitattu 24.10.2015. [http://www.tyosuojelu.fi/ Harmaa talous](http://www.tyosuojelu.fi/Harmaa_talous).
- Heikkilä, T. 2014. Tilastollinen tutkimus. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Hjalager, A.M. 2008. The illegal economy in the restaurant sector in Denmark. Tourism and Hospitality Research 8, 239-251.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2004. Tutki ja kirjoita. 10., osin uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Hirvonen, M., Lith, P. & Walden, R. 2010. Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2010. Viitattu 6.10.2014. [www.eduskunta.fi/organisaatio.Valiokunnat](http://www.eduskunta.fi/organisaatio/Valiokunnat). Tarkastusvaliokunta. Tarkastusvaliokunnan julkaisut. TRVJ 1/2010. Suomen kansainvälistyvä harmaa.

Honkonen, J. Työsuojelutarkastaja. Pohjois-Suomen aluehallintovirasto. Työsuojeluhallinto. Re: Harmaan talouden valvonta työsuojelun näkökulmasta. Sähköpostiviesti. Vastaanottaja: Soile Taikina-aho. 6.11.2013

Joka kolmas 15–34-vuotias voisi harkita pimeästi työskentelyä. 2013. Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö SAK ry. Viitattu 13.11.2014. <http://www.sak.fi/ajankohtaista/uutiset/joka-kolmas-1534-vuotias-voisi-harkita-tyoskentelevansa-pimeasti-2013-12-04>.

Jokinen, A., Ollus, N. & Viuhko, M. 2011. Ehdolla millä hyvänsä: Työperäinen ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö Suomessa. Viitattu 15.11.2014. <http://www.heuni.fi/en/index.html>. Publications. Report series 67. Ehdolla millä hyvänsä; Työperäinen ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö Suomessa.

Joutsenvirta, M., Järvensivu, T. & Järvensivu, P. 2011. Hyvinvointia lisäävä liiketoiminta kasvuttomassa yhteiskunnassa. Teoksessa: Vastuullinen liiketoiminta kansainvälisessä maailmassa. (Toim.) Joutsenvirta, M., Halme, M., Jalas, M., Mäkinen, J. Helsinki: Gaudeamus,343-360.

Juutinen, S. & Steiner, M.-L. 2010. Strateginen yritysvastuu. Helsinki: WSOYpro Oy.

Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 22.6.2011. Valtioneuvosto. Viitattu 14.12.2013. <http://valtioneuvosto.fi/hallitus/fi.jsp>. Nykyinen hallitus. Hallitusohjelma. Hallitusohjelma.

Järjestäytyneen rikollisuuden ja terrorismin torjunta. Sisäisen turvallisuuden ohjelman valmisteluun osallistuneen asiantuntijaryhmän loppuraportti 2008. Sisäministeriö. 31.3.2008. Viitattu 13.11.2014. http://www.intermin.fi/download/44752_jarjestaytynyt_rikollisuus.pdf?b5071a371c05d188.

Kananen, J. 2011. Kvantti. Kvantitatiivisen opinnäytetyön kirjoittamisen käytännön opas. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 118. Jyväskylä: Juvenis Print.

Kananen, J. 2008. Kvali. Kvalitatiivisen tutkimuksen teoria ja käytänteet. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.

Kananen, J.2010. Opinnäytetyön kirjoittamisen käytännön opas. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 111. Jyväskylä: Juvenis Print.

Kaupparekisteri. 2015. Patentti ja rekisterihallitus. Viitattu 24.9.2015. <https://www.prh.fi/fi/kaupparekisteri.html>.

Kauppinen, S. 2012. Ei kansanhuvia vaan rikos. Elämässä 2/2012, 2.

Ketola T. 2005. Vastuullinen liiketoiminta; sanoista teoiksi. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Kinnunen, J., Laitinen, E. K, Laitinen, T., Leppiniemi, J. & Puttonen, V. 2005. Mitä on yrityksen taloushallinto? Helsinki: AYY-palvelu Oy

Kuitinantamisvelvollisuudesta käteiskaupassa annettu laki. 2015. Verohallinto. Viitattu 28.9.2015. [http://www.vero.fi/fi-FI/Muista_kuitti/Kuitintarjoamisvelvollisuudesta_kateiska\(30484\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Muista_kuitti/Kuitintarjoamisvelvollisuudesta_kateiska(30484)).

Kurtti, H. 1999. Harmaa talous oikeudellisena, taloudellisena ja kulttuurisena ilmiönä. Helsingin yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta. Tutkielma. Projekti; Rikollisuuden rajat.

Laitinen, A. & Alvesalo, A. 1994. Talouden varjopuoli: tutkimus talousrikosten vaikutuksista ja talousrikosoikeudenkäynneistä. Helsinki: Sisäasiainministeriö, poliisiosasto.

Laitinen, A. & Virta, E. 1998. Talousrikokset: teoria ja käytäntö. Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu.

L 20.8.1948/60. Tapaturmavakuutuslaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 9.8.1996/605. Työaikalaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 20.12.1996/1118. Ennakkoperintälaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 31.12.1997/1336. Kirjanpitolaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 11.6.1999/731. Perustuslaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 26.1.2001/55. Työsopimuslaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 21.12.2001/1383. Työterveyshuoltolaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 30.4.2004/301. Ulkomaalaislaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 13.1.2006/23. Elintarvikelaki. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 22.12.2006/1233. Laki tilaajan selvitysvelvollisuudesta ja vastuusta ulkopuolista työvoimaa käytettäessä. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

L 21.12.2010/1207. Laki harmaan talouden selvittämisyksiköistä. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>

L 30.8.2013/658. Laki kuitin tarjoamisvelvollisuudesta käteiskaupassa. Viitattu 3.10.2015. Finlex. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/>.

Lith, P. 2010. Laittomat tavara- ja palveluhyödykkeet muuttuvassa maailmassa: tilastonäkemykset kriminalisoidun tuotannollisen toiminnan merkityksestä Suomen kansantaloudessa. Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Liite 8. Viitattu 11.10.2014. [http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Harmaan_talouden_esiintyminen_ja_yleisyys\(14463\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Harmaan_talouden_esiintyminen_ja_yleisyys(14463)). Tutkimus: Suomen kansainvälistyvä harmaa talous (eduskunnan tarkastusvaliokunta). Suomen kansainvälistyvä harmaa talous, tutkimuksen liitteet.

Lith, P. 2010. Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Majoitus- ja ravitsemisalalan piilotalous. Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2010. Viitattu 6.11.2013. <http://web.eduskunta.fi/Resource.phx/valiokunnat/valiokunta-trv01/index.htm>. Tutkimuksen liitteet. Liite 3.

- Marttinen, J. Johtaja. Harmaan talouden selvitysyksikkö. Kassalaitteet ja tulonsalaukset. Selvitys 13/2013. Re: Harmaatalous ravitsemisalalla. Vastaanottaja: Soile Taikina-aho. 4.11.2013.
- Measuring the Non-Observed Economy- A Handbook 2002. OECD. Viitattu 11.10.2014. <http://www.oecd.org/std/na/measuringthenon-observedeconomy-ahandbook.htm>.
- Mogensen, Gunnar V., Kvist, Hans K., Körmendi, E. & Pedersen, S. 1995. The Shadow Economy in Denmark 1994: Measurement and results. Study no. 3, Copenhagen The Rockwool Foundation Research Unit.
- Nurminen, R. 2008. "Piilotalouden arvo on Suomessa vähäinen". Tieto & Trendit 2008(8), 12–14.
- Omavalvonta. 2012. Evira. Viitattu 14.3.2015. <http://www.evira.fi/portal/fi/>. Elintarvikkeet. Hygieniasaaminen. Tietopaketti. Omavalvonta.
- Nollatunti- ja tarvittaessa töihin kutsuttavien sopimukset. 2015. Palvelualojen ammattiliitto PAM ry. Viitattu 26.9.2015. <https://www.pam.fi/wiki/nollatunti-ja-tarvittaessa-toihin-kutsuttavien-sopimukset.html>.
- Nuoret suhtautuvat välinpitämättömästi harmaaseen talouteen- Joka neljäs voisi harkita työskentelyä pimeästi. 2012. Sisäministeriö. Viitattu 14.10.2015. http://www.intermin.fi/fi/ajankohtaista/uutiset/uutisarkisto/1/0/nuoret_suhtautuvat_valinpitamattomasti_harmaaseen_talouteen_-_joka_neljas_voisi_harkita_tyoskentelya_pimeasti_38366.
- Palkka ja työkorvaus verotuksessa. 2014. Verohallinto. Viitattu 27.9.2015. [https://www.vero.fi/fiFI/Yritys_ ja_yhteisoasiakkaat/Osakeyhtio_ ja_osuuskunta/Palkansaaja_vai_yrittaja/Palkka_ ja_tyokorvaus_verotuksessa\(34425\)](https://www.vero.fi/fiFI/Yritys_ ja_yhteisoasiakkaat/Osakeyhtio_ ja_osuuskunta/Palkansaaja_vai_yrittaja/Palkka_ ja_tyokorvaus_verotuksessa(34425)).
- Palkkaturva. 2015. Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Viitattu 25.9.2015. https://www.ely-keskus.fi/web/ely/palkkaturvan-rahoitus#.VgU3d2_ouM8
- Pedersen, S. 1998. The Shadow Economy in Western Europe. The Rockwool Foundation Research Unit. Copenhagen.
- Rekisteriselosteet. 2015. Oikeusrekisterikeskus. Viitattu 24.9.2015. <http://www.oikeusrekisterikeskus.fi/fi/index/oikeusrekisterikeskus/rekisteriselosteet.html>.
- Rohweder, L. 2004. Yritysvastuu: Kestävää kehitystä organisaatiotasolla. Helsinki: Wsoy.
- Sannikka, S. & Kärkkäinen, O. 2012. Majoitus- ja ravitsemisalalan yritykset Suomessa 2011. Harmaan talouden selvitysyksikön Ilmiöselvitys 2011/3. Re: Harmaatalous ravitsemisalalla. Vastaanottaja: Soile Taikina-aho. Lähettäjä: Janne Marttinen Harmaan talouden selvitysyksiköstä.
- SAK:n jäsenkysely 2/2001. 2001. Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö SAK ry. Viitattu 14.10.2015. <http://www.sak.fi/aineistot/julkaisut/esitteet-ja-julkaisusarja/sakn-jasenkysely-kevat-2001-2001-06-15>.
- Schneider, F., Buehn, A. & Montenegro, Claudio E. 2010. The World Bank. Policy Research Working Paper. WPS5356. Shadow Economies All over the World.

Viitattu 7.10.2014. <http://www.worldbank.org/>. Publications. Search Publications. Shadow Economies All over the World.

Schneider, F. 2007. Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries.

Viitattu 14.10.2014. <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9>.

Schneider, F., Williams, Colin C. 2013. The Shadow Economy. IEA. The Institute of Economic Affairs.

Viitattu 13.10.2014. <http://www.iea.org.uk/publications/research/the-shadow-economy>.

Sosiaalivakuutusmaksut. 2015. Sosiaali- ja terveysministeriö. Viitattu 25.9.2015.

<http://stm.fi/sosiaalivakuutusmaksut>.

Takala, K., Viren, M. 2010. Is cash Used Only in the Shadow Economy? International Economic Journal Vol 24, Issue 4, 525–540.

Takala, K., Viren, M. 2012. Why does a large Shadow Economy not show up in Administrative Inspections? Economic Analysis and policy Vol 42, Issue 2, 171–188.

Taloudellisen luotettavuuden edellytysten projekti 2010–2011. Raportti 30.5.2011. 2013. Valvira. Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto. Viitattu 12.10.2014.

http://www.valvira.fi/files/tiedostot/l/o/Loppuraportti_harmaa%20_talous_2010_2011_Valvira.pdf.

Työehtosopimukset. 2015. Finlex. Viitattu 26.9.2015. <https://www.finlex.fi/fi/viranomaiset/tyoehto/>.

Työeläke. 2015. Työeläkeote.fi. Viitattu 3.10.2015. <https://www.tyoelake.fi>. Työeläkeote.

Työssäoppimisen opas koulutuksen järjestäjille. 2002. Opetushallitus. Viitattu 26.9.2015.

http://www.oph.fi/download/49230_tyossaoppimisen_opas_koulutuksen_jarjestajille.pdf.

Työsuojeluhallinnon vuosikertomus 20122015. Työsuojeluhallinto. Viitattu 25.3.2015.

http://www.tyosuojelu.fi/julkaisut.vuosikertomukset.Vuosikertomus_2012.

Työterveyshuollon sisältö. 2014. Työterveyslaitos. Viitattu 11.10.2015.

<http://www.ttl.fi/fi/tyoterveyshuolto/jarjestaminen/sisalto/sivut/default.aspx>.

Työterveyshuolto. 2015. Työsuojeluhallinto. Viitattu 11.10.2015.

<http://www.tyosuojelu.fi/fi/web/guest/tyoterveys-ja-tapaturmat/tyoterveyshuolto>.

Ulkomaalaistaustaiset ravintolat valtaavat maata- etenkin pääkaupunkiseutua. 2014.

Tilastokeskus. Viitattu 20.03.2014. http://www.stat.fi/artikkelit/2011/art_2011-12-12_004.html?s=0.

Valtionvarainministeriön työryhmämuistio 1994:21. Harmaan talouden selvitystyöryhmän välimuistio. Helsinki.

Työnantajan ja työntekijän eläke- ja vakuutusmaksuprosentit. 2015. Verohallinto. Viitattu 25.9.2015. [https://www.vero.fi/fi-](https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Tiedotteet/Yritys_ ja_yhteisoasiakkaat/Tyonantajan_ ja_tyontekijan_elake_ ja_vaku(35345))

[FI/Tietoa_Verohallinnosta/Tiedotteet/Yritys_ ja_yhteisoasiakkaat/Tyonantajan_ ja_tyontekijan_elake_ ja_vaku\(35345\)](https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Tiedotteet/Yritys_ ja_yhteisoasiakkaat/Tyonantajan_ ja_tyontekijan_elake_ ja_vaku(35345)).

Työnantajarekisteri. 2015. Verohallinto. Viitattu 24.9.2015.[https://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Sanasto/Tyonantajarekisteri\(13797\)](https://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Sanasto/Tyonantajarekisteri(13797)).

Viikka, H. 2007. Tutki ja mittaa, määrällisen tutkimuksen perusteet. Helsinki: Tammi.

Liite 1. Webropol - kyselytutkimuslomakkeen sähköinen linkki

Webropol-kyselytutkimukseen voi tutustua alla olevan yleisen linkin avulla:

<https://www.webpolsurveys.com//harmaantaloudenilmiot.net>

Liite 2. Webropol-kyselytutkimus

Webropol-kyselytutkimuksen otsikko ja selite

Tutkimus harmaan talouden ilmiöistä ravitsemisalalla

Olen Soile Taikina-aho ja tutkin opinnäytetyönä Harmaan talouden ilmiötä ravitsemisalalla. Opiskelen Jyväskylän ammattikorkeakoulussa palveluliiketoiminnan koulutusohjelmassa ylempää restonomi – tutkintoa.

Tutkimuksessa haastatellaan Jyväskylän ja Haaga-Helian ammattikorkeakoulun AMK ja YAMK restonomi - tutkintoon opiskelevia henkilöitä sekä alalla työskenteleviä työntekijöitä. Palvelualojen ammattiliitto PAM tarjoaa omalla Facebook - sivullaan webropol-kyselytutkimukselle tutkimuskanavan, jonka avulla on mahdollista saavuttaa laajasti ravitsemisalain työntekijöitä kautta koko Suomen.

Tämä webropol-kyselytutkimus on toteutettu anonyymikyselynä jossa vastaajaa ja kyseisen vastaajan vastauksia ei voida yhdistää. Tutkimuksessa ei myöskään kerätä henkilötietoja tai henkilöiden yhteystietoja.

Harmaa talous ravitsemisalalla vaikeuttaa alan kehittymistä, vähentää yritysten mahdollisuuksia investointiin ja vaikuttaa yritysten kilpailuneutraaliteettiin. Se vaikeuttaa ammattitaitoisen työvoiman saantia vähentämällä alan houkuttelevuutta ja koulutukseen hakeutumista.

Tutkimuksen tavoitteena on kehittää ravitsemisalain osaamista vastaamaan paremmin nykypäivän tarpeita.

Tutkimuksessa on 31 kysymystä. Tutkimus vie aikaa noin 15 minuuttia.

Tutkimus harmaan talouden ilmiöistä ravitsemisalalla

1. Minkä ikäinen olet?

- 15 -
25
- 26 -
36
- 37 -
47
- 48 -
59

2. Minkä maakunnan alueella
asut?

- Uusimaa
- Varsinais -
Suomi
- Satakunta
- Kanta -
Häme
- Päijät -
Häme
- Kymenlaakso
- Etelä -
Karjala
- Etelä -
Savo

- Pohjois -
Savo
- Pohjois -
Karjala
- Keski -
Suomi
- Etelä -
Pohjanmaa
- Pohjanmaa
- Keski -
Pohjanmaa
- Pohjois -
Pohjanmaa
- Kainuu
- Lappi
- Pirkanmaa

3. Kuinka paljon sinulla on työkokemusta ravitsemisalalta? *

- Työkokemukseni ravitsemisalalla on alle
vuosi
- Työkokemukseni ravitsemisalalla on yli
vuosi
- Työkokemukseni ravitsemisalalla on yli kolme
vuotta
- Työkokemukseni ravitsemisalalla on yli viisi
vuotta
- Työkokemukseni ravitsemisalalla on yli 10
vuotta
- Työkokemukseni ravitsemisalalla on yli 20
vuotta
- Työkokemukseni ravitsemisalalla on yli 30
vuotta

4. Valitse alla olevista vaihtoehdoista se ravitsemisalan työpaikoista, joka vastaa omaa työpaikkaasi tai ammattiharjoittelupaikkaasi. *

- Ravintolat mm. A- ja B- anniskeluosastojen ravintolat
- Kahvila-ravintolat, omassa keittiössä valmistetaan ruoka-annoksia
- Pikaruokaravintolat mm. hampurilais- ja kebabravintolat, pizzeriat
- Ruokakioskit mm. grillikioskit, aterioiden take-away -pisteet
- Ateriapalvelut (yksittäisten tilaisuuksien ateriapalvelut sekä sopimusperusteinen ateriapalvelutoiminta)
- Pitopalvelu, juhlapalvelu
- Henkilöstö- ja laitospalvelut, keskuskeittiöt, laitosten ruokailupalvelut mm. sairaaloissa, kouluissa, työpaikoilla tai laitoksissa
- Baarit ja kahvilat, juomien sekoitus ja tarjoilu, ei oman keittiön ruoka-annoksia vaan valmisruoka-annosten lämmitystä
- Olut- ja drinkkibaari mm. pubit, yökerhot, cocktailbaarit, ja tarjolla muualla valmistettuja paikan päällä lämmitettäviä ruokia
- Kahvilat ja kahvibaarit mm. konditoriakahvilat, jäätelöbaarit
- Muu
- _____

5. Onko sinulla työkokemusta muilta aloilta kuin ravitsemisalalta?

- Minulla ei ole lainkaan työkokemusta muilta aloilta
- Työkokemukseni pituus on alle vuosi
- Työkokemukseni pituus on yli vuosi
- Työkokemukseni pituus on yli kolme vuotta

- Työkokemukseni pituus on yli 5 vuotta

6. Oletko tehnyt pimeää työtä kuluneen vuoden aikana ?

Ilman verokorttia tehty työ on pimeää työtä. Pimeästä työstä ei makseta veroja, palkkaa ei makseta tilille vaan suoraan käteen. Työnantaja ei maksa eläkevakuutusmaksuja eikä eläkettä kerry.

- Kyllä
 en

7. Haitko sosiaalisia etuuksia kuten työttömyyskorvausta tai toimeentulotukea tehdessäsi pimeää työtä?

- Kyllä
 En

8. Kuinka monta tuntia olet tehnyt pimeää työtä kuluneen vuoden aikana?

- 1200 -
1499
 900 -
1199
 600 -
899
 300 -
599
 0 -
299

9. Ole hyvä ja tarkenna tekemäsi pimeän työn tuntimäärää alla olevissa vastausvaihtoehdoissa.

- 1 -
59
 60 -
119

- 120 -
179
- 180 -
239
- 240 -
299

Työpaikoilla aidoissa työtilanteissa tapahtuvassa käytännön työssäoppimisessa ja/tai työharjoittelussa taataan opiskelijoille työelämän ammattitaito ja työnantaja saa puolestaan osaavaa työvoimaa. Työssä oppiseen kuuluu, että ohjaajan tulee olla työssäoppimisen ja/tai työharjoittelun aikana paikalla ohjaamassa ja opastamassa työtehtäviin asianmukaisesti. Opiskelijat eivät yleensä saa palkkaa työssäoppimisjaksoilla ja/tai työharjoittelujaksoilla. Jos työssäoppimisessa tai työharjoittelussa työtehtävät vastaavat vakituisen työntekijän toimenkuvaa, silloin harjoittelusta kuuluu maksaa työehtosopimuksen mukaista palkkaa.

10. Käytetäänkö ammattiopistojen työssäoppijoita tai ammattikorkeakoulujen työharjoittelijoita korvaamaan vakituista työvoimaa työpaikoilla?

- Olen täysin samaa mieltä
- Olen jokseenkin samaa mieltä
- Olen jokseenkin eri mieltä
- Olen täysin eri mieltä
- En osaa sanoa

11. Valitse alla olevista vastausvaihtoehdoista kolme mielestäsi yleisintä harmaan talouden ilmiötä ravitsemisalalla.

- Hankintojen ulkoistamiseen liittyvät väärinkäytökset
- Omistajien peitelty osinko
- pimeän työn käyttö
- Kirjanpidon ohittava ruokamyynti
- Kirjanpidon ohittava olut- ja muu alkoholimyynti

- Konkurssekeinottelu
- Alkoholin myynti ilman anniskelulupaa
- Alipalkkaus ja muiden työelämän sääntöjen rikkominen
- Starttirahojen ja muiden sosiaaliturvien väärinkäyttö
- Pimeät esiintymispalkkiot

12. Maksetaanko työpaikassasi työehtosopimuksen mukaista palkkaa?

työehtosopimuksen mukaiseen palkkaan kuuluvat myös lisät, ylityökorvaukset tai loma - tai sairausajan palkat

- Palkanmaksuun liittyvissä asioissa noudatetaan aina työehtosopimusta
- Palkanmaksuun liittyvissä asioissa noudatetaan melkein aina työehtosopimusta
- Palkanmaksuun liittyvissä asioissa noudatetaan noin puoliksi työehtosopimusta ja puoleksi palkka maksetaan pimeästi
- Palkanmaksuun liittyvissä asioissa noudatetaan vain hyvin vähän työehtosopimusta ja lähes aina palkka maksetaan pimeästi
- Kaikki palkanmaksuun liittyvä maksetaan pimeästi eikä koskaan noudateta työehtosopimusta
- Asia ei koske minua, sillä en ole vielä koskaan ollut palkallisessa työsuhteessa
- Muu
- _____

Työntekijän maksamat työeläkevakuutusmaksut ja työttömyysvakuutusmaksut löytyvät palkkalaskelmasta. Työttömyysvakuutusmaksua työntekijä maksaa palkastaan 0,8% vuonna 2015. Alle 53-vuotiaat työntekijät maksaa palkastaan työeläkevakuutusmaksua 5,7% ja yli 53-vuotiaat 7,2%. Ennakonpidätysprosentti verottajalle riippuu henkilön omista tuloista sekä mahdollisesti tuloista ja veroista tehtävistä vähennyksistä. Veroprosentin yhteismäärä puolestaan koostuu valtion-, kunnan- ja kirkollisveroista, sairaanhoitomaksuista, päivärahamaksusta ja yle-verosta.

13. Onko työnantajasi hoitanut lakisääteiset sosiaaliturvaan liittyvät maksut ja ennakonpidätyksen palkastasi?

- Kyllä
- Ei
- En

tiedä

- Asia ei koske minua, sillä en ole ollut palkallisessa työsuhteessa

14. Onko työnantajasi maksanut lakisääteisen tapaturma- ja henkivakuutuksen?

Ammattiopistojen ja ammattikorkeakoulujen opiskelijoilla on vakuutusturva, joka kattaa palkattomilla työssäoppimisjaksoilla ja ammattiharjoittelussa sekä muussa yksikön opetussuunnitelman mukaisessa toiminnassa sattuneet tapaturmat.

- Kyllä
- Ei
- En tiedä

- Asia ei koske minua, sillä en ole ollut vielä palkallisessa työsuhteessa. Olen ollut kyllä palkattomalla ammattiopiston työssäoppimisjaksolla tai ammattikorkeakoulun palkattomassa ammattiharjoittelussa

Työnantajan on ilmoitauduttava työnantajarekisteriin, kun se aloittaa säännöllisen palkanmaksun ja sen palveluksessa on jo vähintään kaksi tai kuusi tilapäistä palkansaajaa. Arvonlisäverollista toimintaa harjoittavan on ilmoitauduttava arvonlisäverollisten rekisteriin, jos liikevaihto ylittää 8 500 euroa. Ennakonperintärekisteriin merkitty yritys hoitaa veromaksut itse ja se on yrityksen luotettavuuden mitta, sillä ennakonperintärekisteröintimerkintä voidaan perua yritykseltä, jolla on laiminlyöty kirjanpito, merkittävästi verovelkaa tai ilmoituslaiminlyöntejä. Verovelkarekisterissä olevalla yrityksellä on maksamatonta verovelkaa.

15. Tarkistatko työnantajasi rekisterimerkinnät www.ytj.fi -sivustolta eli yritys- ja yhteisötietojärjestelmästä, onko työnantajasi ennakonperintä-, työnantaja- ja arvonlisäverollisten rekisterissä tai verovelkarekisterissä?

- Kyllä tarkistan
- En ole tarkistanut

www.työeläke.fi -sivustolla voi tarkistaa onko työnantajasi maksanut oman osuutensa työeläkevakuutusmaksuista ja työttömyysvakuutusmaksuista. Työnantaja maksaa keskimäärin 23,6% työeläkevakuutusmaksua ja työttömyysvakuutusmaksua noin 0,75%, kun työnantajan maksama palkkasumma on alle 1 990 500 euroa. Työntekijän maksamat työeläkevakuutusmaksut ja työttömyysvakuutusmaksut löytyvät palkkalaskemasta. Yhdessä nämä työnantajan ja työntekijän maksamat työeläkevakuutusmaksut turvaavat työntekijälle ansioihin pohjautuvan eläkkeen. Työttömyysvakuutusmaksuilla rahoitetaan muun muassa työttömyyskorvauksia ja palkkaturvajärjestelmää

16. Tarkastatko säännöllisesti työeläkeotteesi?

- Kyllä
- En

17. Onko pimeää työtä tekevällä henkilöllä oikeutta hakea palkkasaatavia palkkaturvasta, jos työnantaja joutuu maksukyvyttömyystilaan? *

- Kyllä on oikeus hakea palkkasaatavia palkkaturvasta
- Ei ole oikeutta hakea palkkasaatavia palkkaturvasta
- En tiedä

18. Onko työnantajasi järjestänyt lakisääteisen työterveyshuollon?

- Kyllä on
- Ei ole
- En tiedä
- Asia ei koske minua, sillä en ole nyt palkallisessa työsuhteessa.

19. Ostetaanko työpaikallasi yksityisiltä henkilöiltä tai yrityksiltä pimeästi siivous-, järjestysmies- tai viihdytyspalveluja kuten juontokeikkoja tai musiikkiesityksiä?

- Kyllä
- Ei
- En tiedä

20. Myydäänkö työpaikallasi alkoholia ilman anniskelulupaa?

Alkoholin myynti ja tarjoilu on sallittu vain jos on ravitsemusliikkeessä on anniskelulupa. Pitopalveluyrittäjä, jolla ei ole anniskelulupaa, ei saa myydä eikä tarjoilla alkoholeja omissa tiloissaan. Tilaisuus olisi laillinen, jos pitopalveluyrittäjä menee asiakkaan tiloihin hoitamaan tilaisuuden. Asiakas toisi tilaisuuteen alkoholijuomat ja ilmoittaisi yksityistilaisuudesta poliisille.

- Kyllä
- Ei
- En tiedä

- Työpaikkani tuote- tai palveluvalikoimaan ei kuulu alkoholien myynti tai tarjoilu

21. Salataanko työpaikassasi myyntitoiminnasta saatuja tuloja?

Myyntituloja voidaan salata muun muassa seuraavilla keinoilla; kassa ei ole lainkaan käytössä, korjataan myyntiä kassaan, myydään kassa auki, kassa ei kirjaa myyntiä tai siis kassa pidetään ns. koulutusasennossa, käytössä on kaksoiskassa -järjestelmä, jossa toisen tulot salataan täysin.

- Kyllä
- Ei
- En tiedä

22. Mitä ravitsemisliikkeiden myynnissä

salataan?

- Olutmyynti
- Muu anniskelumyynti
- Pikaruoka
- Muu ruoka- ja kahvimyynti
- Pääsyliput
- Muu
- _____

- Myyntituloja ei salata lainkaan
- En tiedä

23. Harmaan talouden kilpailua vääristävä vaikutus ravitsemisalalla on mielestäsi?

- Erittäin merkittävä
- Merkittävä
- Kohtalainen
- Melko vähäinen
- Erittäin vähäinen

24. Miksi ravitsemisalan yrittäjä siirtyy harmaaseen talouteen?

Nimeä niin monta syytä kuin keksit.

2000 merkkiä jäljellä

25. Noudatetaanko työehtosopimuksen työaikaan koskevia määräyksiä?

Työehtosopimuksessa työaikaan määritellään muun muassa työvuoron pituus, tauot, lepoajat ja vapaapäivät.

- Kaikessa työaikaan liittyvissä asioissa on noudatetaan aina työehtosopimusta
- Kaikessa työaikaan liittyvissä asioissa noudatetaan melkein aina työehtosopimusta
- Työaikaan liittyvissä asioissa noin puoleksi noudatetaan työehtosopimusta ja toiset puolet toimitaan työnantajan tahdon mukaisesti
- Työaikaan liittyvissä asioissa työehtosopimusta noudatetaan vain hyvin vähän ja suurimmaksi osaksi toimitaan työnantajan tahdon mukaisesti
- työaikaan liittyvissä asioissa ei ole koskaan noudatettu työehtosopimusta
- en tiedä

26. Onko työpaikallasi työehtosopimusten mukaisesti laadittu työvuorolista, joka laitetaan esille viikkoa ennen kolmiviikkoisjakson alkamista?

- Kyllä
- Ei
- En tiedä

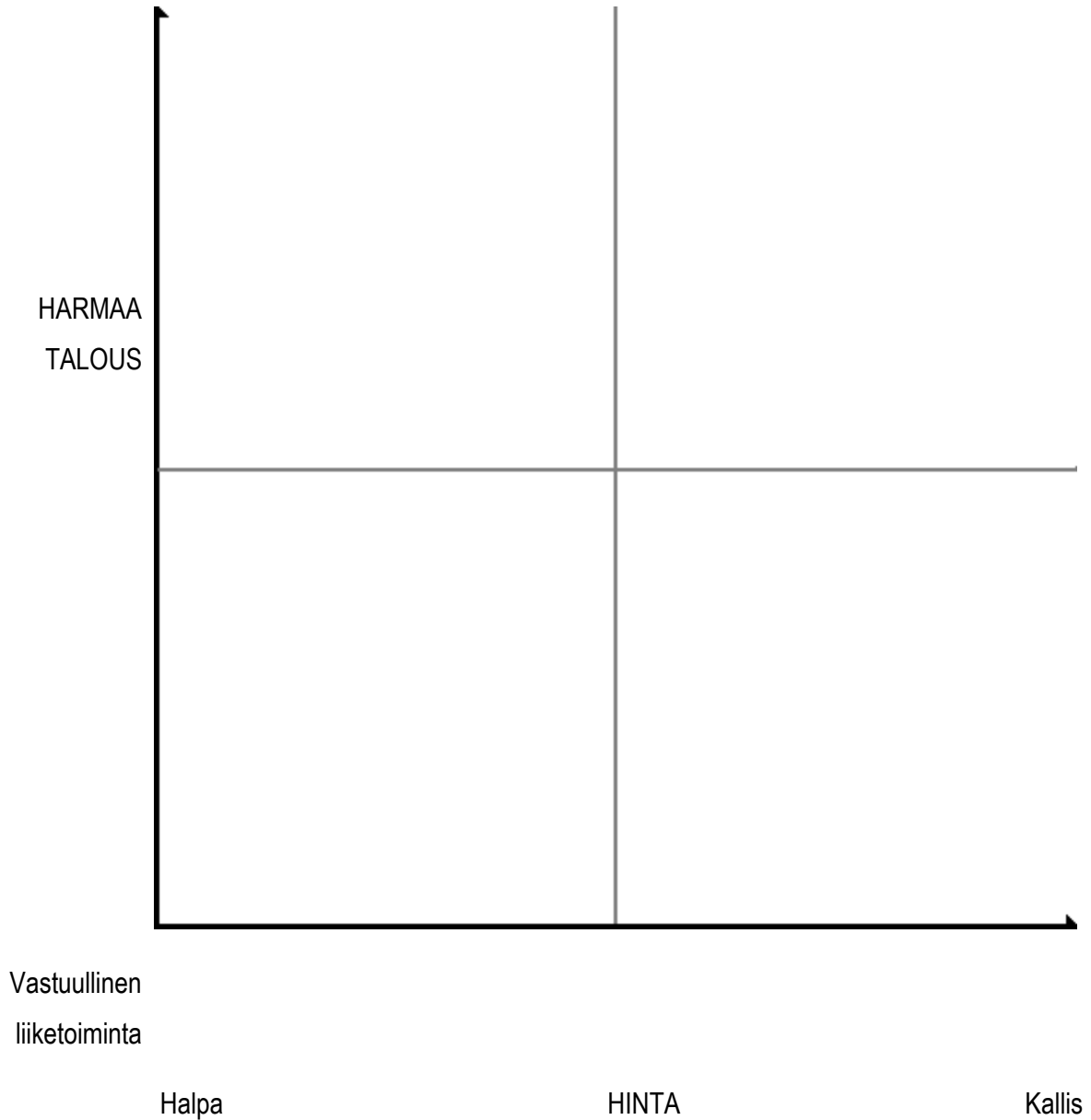
27. Annatko kuitin myyntitapahtumassa asiakkaalle?

- Aina
- Melkein aina
- Harvoin
- Hyvin harvoin
- En koskaan

28. Kuinka arvioisit hyvin halvan tuotteen tai palvelun hinnan kuvaavan riskiä siitä, että tuotteen tai palvelun tarjoaja toimii harmaassa taloudessa?

Siirrä 1. vaihtoehtona oleva 6,5 euroa maksava pizza nelikentässä valitsemaasi kohtaan antaako se mielikuvan mielestäsi halvasta vai kalliista tuotteesta ja toisaalta toimiiko toimija silloin enemmän vastuullisessa - vai vastuuttomassa liiketoiminnassa.

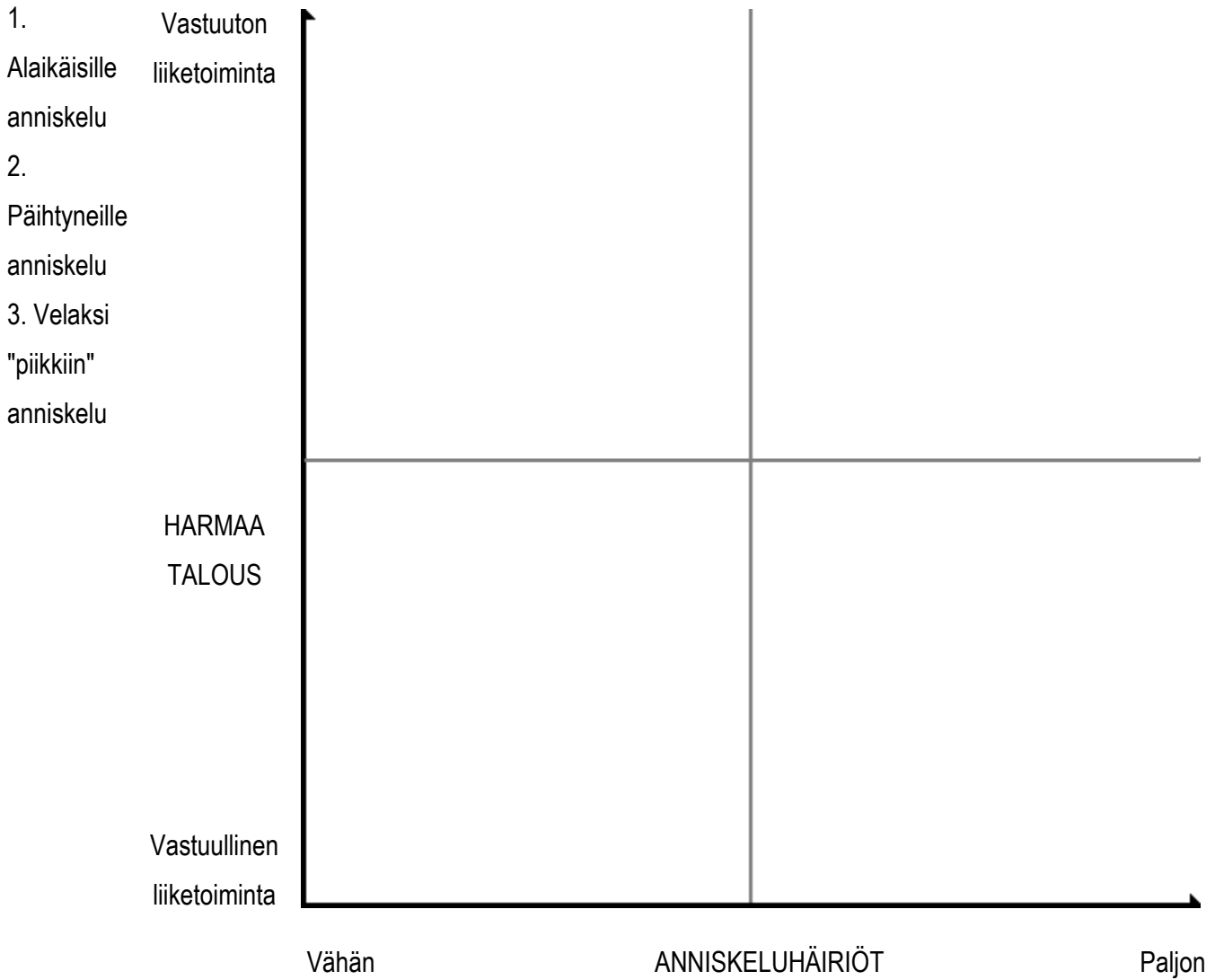
1. Pizza Vastuuton
maksaa liiketoiminta
pizzeriasta
ostettuna
6,50
euroa

Lisäohjeet:

29. arvioi anniskeluhäiriöitä ravintolassa.

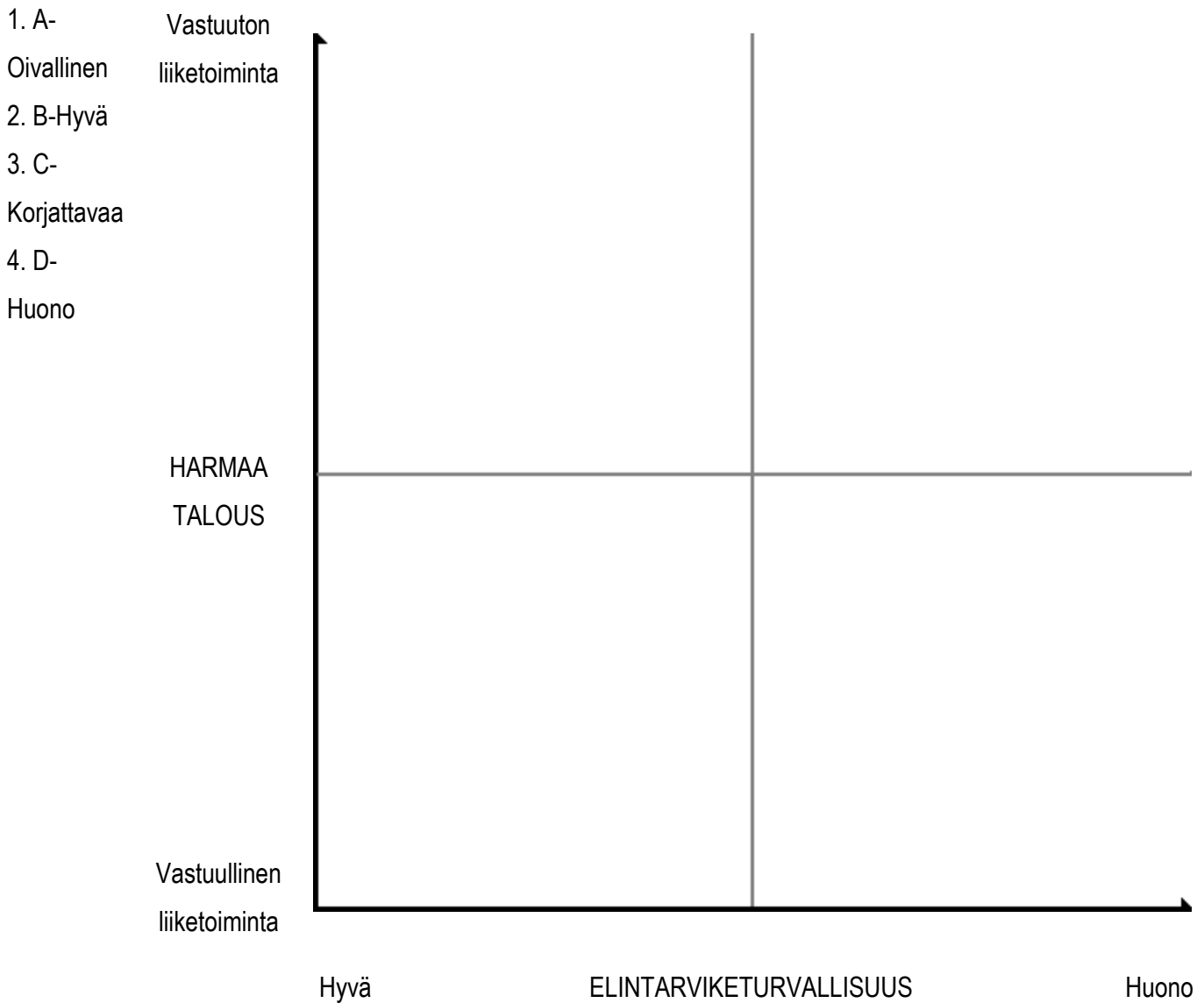
Siirrä vaihtoehdot, alaikäiselle anniskelu, päihtyneille anniskelu ja velaksi anniskelu nelikentässä kohtiin, jotka mielestäsi parhaiten kuvastavat näiden anniskeluhäiriöiden esiintyvyyttä suhteessa siihen ovatko nämä ilmiöt mielestäsi yleisempiä toisaalta vastuuttomammissa vai vastuullisimmissa ravintoloissa.

Lisäohjeet:

30. Arvioi elintarviketurvallisuutta alla olevilla vaihtoehdoilla nelikentässä.

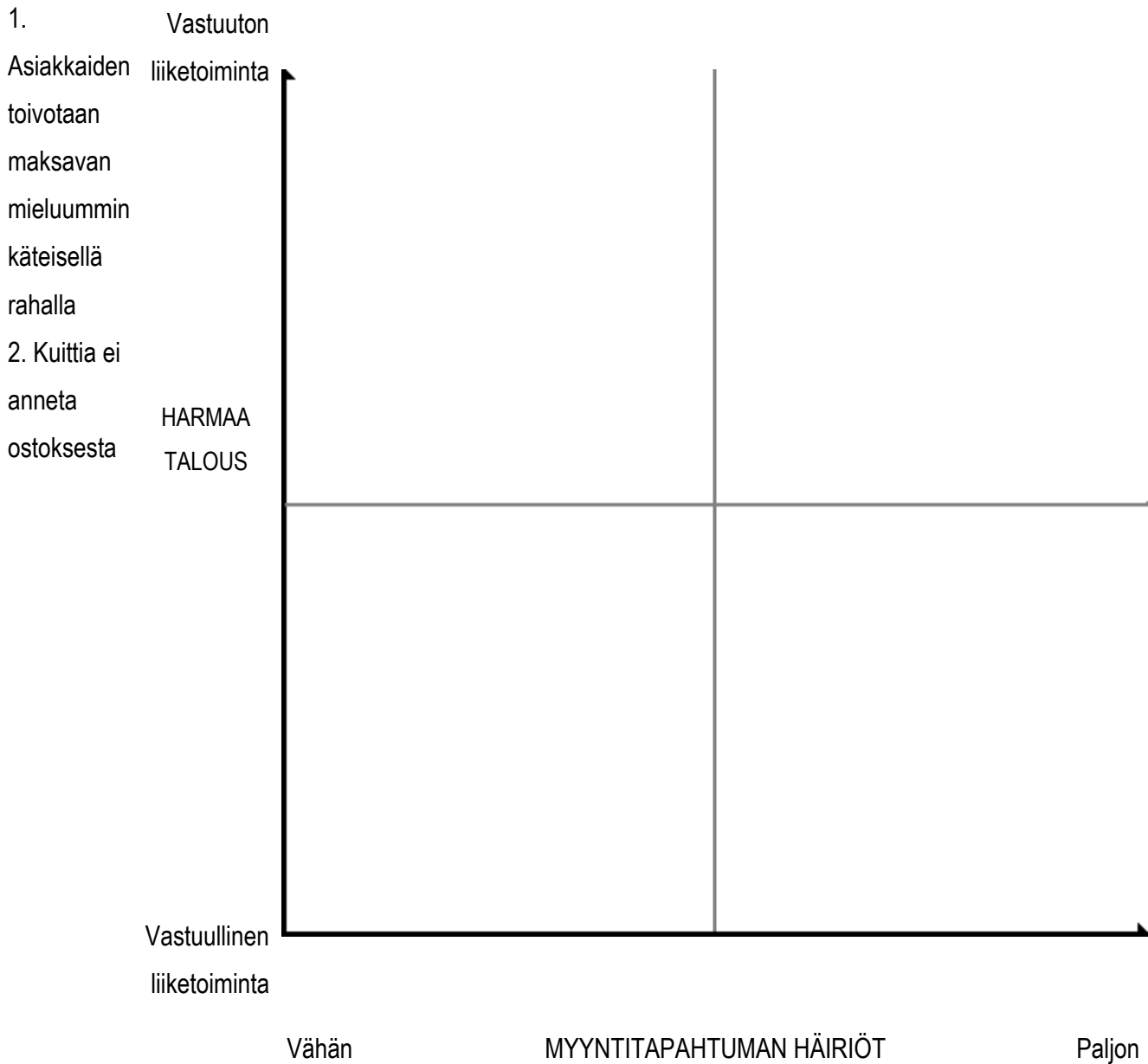
Oivaraportissa arvioidaan yritysten elintarviketurvallisuutta. Siinä ei arvioida asiakaspalvelua, palvelun tasoa eikä ruoan makua. Arvioi vaihtoehtoja nelikentässä Oiva-arvosanoista, A-Oivallinen, B-Hyvä, C-Korjattavaa ja D-Huono. Miten ne mielestäsi kuvastavat elintarviketurvallisuutta ja sitä toimiko elinkeinonharjoittaja vastuullisesti vai vastuuttomammin.

Lisäohjeet:

31. Arvioi myyntitapahtuman häiriötä.

Laita arvioitavat vaihtoehdot; käteismaksutoive ja kuitin antamattomuus tapahtumien yleisyyden perusteella ja toisaalta arvioitko toiminnan liittyvän enemmän vastuulliseen vaike vastuuttomampaan toimintaan.

Lisäohjeet:

Liite 3. Harmaan talouden havainnointi

Halpa pizza	
15–25	132:267
26–36	128:310
37–47	126:135
48–59	63:408
Ei pimeää työtä tehneet	127:347
Pimeää työtä tehneet	92:315
Kaikki	122:315

Anniskeluhäiriöt	
Alaikäiselle anniskelu	
15–25	229:417
26–36	220:403
37–47	127:387
48–59	239:460
Ei pimeää työtä tehneet	207:410
Pimeää työtä tehneet	180:404
Kaikki	210:410
Päihtyneille anniskelu	
15–25	331:358
26–36	317:370
37–47	287:326
48–59	249:411
Ei pimeää työtä tehneet	305:366
Pimeää työtä tehneet	338:335
Kaikki	308:363
Velaksi ”piikkiin” anniskelu	
15–25	168:331
26–36	221:370
37–47	244:380
48–59	212:476
Ei pimeää työtä tehneet	206:338
Pimeää työtä tehneet	242:338
Kaikki	210:380

Elintarviketurvallisuuden arviointi Oiva-arvosanoin				
	A	B	C	D
15–25	101:169	139:182	214:210	282:289
26–36	51:80	110:125	233:234	355:356
37–47	53:130	133:154	181:290	227:365
48–59	23:53	75:105	211:287	291:472
Ei pimeää työtä tehneet	66:115	119:147	210:243	292:340
Pimeää työtä tehneet	32:73	122:121	261:240	460:438
Kaikki	62:111	119:144	216:243	305:351

Myyntitapahtuman häiriöt	
Käteismaksutoive	
15–25	215:344
26–36	269:352
37–47	129:356
48–59	262:386
Ei pimeää työtä tehneet	223:354
Pimeää työtä tehneet	262:356
Kaikki	228:354
Kuittia ei anneta	
15–25	141:354
26–36	198:361
37–47	136:363
48–59	268:409
Ei pimeää työtä tehneet	170:372
Pimeää työtä tehneet	239:307
Kaikki	178364